

A LISZT-ÉV ZÁRULÓ KAPUJÁBAN.

Irtá: ifj. Somssich Andor.

A SZOBROT minden oldaláról meg kell nézni, hogy a maga egészében megítélhessük — mondotta Liszt. — Éppen így járjunk el a nagy géniuszok alkotásaival is. Necsak az egyes részletekre, hanem műveik összességére fordítsuk figyelmünket.

Maga Liszt egyénisége is komplikált műremek volt. Egyesült benne a virtuóz, a komponista, a tanítómester, a reformátor, a mélygondolkodó és az esztétikus. Joggal vonatkoztathatjuk reá Nietzsche mondását: A külömbségek egysége.

Tán sohasem beszéltek és írtak róla annyit, mint ebben a jubiláris esztendőben; de megfélekedtek Lisztnek az előbb idézett tanításáról, hogy a teljes megismeréshez és megértéshez, az alkotó összes munkáinak és egész életének áttanulmányozása szükséges. Éppen ezért kevesen jutottak közelebb ennek a látszólagos ellenmondásokkal küzdő léleknek a megértéséhez, aki később, öreg korában így jellemezte magát, hogy: a vízitündérek és lidércek rokona, vihar a foglalkozása.

Moleschott, a nagy lélekbúvár mondotta róla: a túlvilágról jött és csak azért mutatta meg a művészetét, hogy azt ismét magával vigye. Sokaknak lelkében Liszt élete és munkássága kusza benyomást kelt. Azok, akik őt boncolgatják, gyakran úgy járnak, mint Zuckerkandel, a híres bécsi anatómus, ki az ötvenes években azt mondta hallgatóinak, hogy már sok hullát felboncolt, de a lélek helyét nem találta meg. Hiszen az elszakított drótban sem találjuk meg a rajta átfutó elektromos áramot. Mindenesetre nehéz megérteni azt az embert, ki a misztikus elmélyedés és lelkitusák ösvényén jutott el az örökkévalóságba. Így emelkedett ő a kiválasztottak sorába, aki meghallotta az életben átvonuló végtelen melódiát.

Tudjuk, hogy az átlagember nem fogja fel az infravörös és az ultraviolet sugarakat. Sokan túlzott fontosságot tulajdonítanak annak a salaknak, melyet minden emberi test magával hordoz, azért lelkivilágát nem tudják megközelíteni.

Kétségtelen, Liszt emberi gyarlóságokkal teli ember volt. Nagy fény mellett mindig mély árnyak húzódnak meg. Kétségtelen, hogy a tökéletes életrajz a gyengéket nem hallgathatja el, mert enélkül a kép hiányos és élettelen, de az alkotó géniusznál az egyéniség kulcsa maga a művészet, mindennek alfája és omegája.

Liszt magyarságát még mindig sokan kétségbevonják. Több nemzet szeretné őt saját fiának tekinteni, elsősorban az osztrák és a

német. Erre azt felelhetjük, hogy Liszt olyan volt, mint a nap, mert az egész világot beragyogta fényével, de vitán felül áll, hogy ez a ragyogó égitest a mi hazánk földjéről szakadt ki. Ezt érezte ő is, mert a nemzetközi ünnepeltetés dicső napjaiban is szívének legmelegebb sugarát Magyarország felé küldte. Minden alkalmat megragadott, hogy hazája mellett hitvallást tegyen és szavát tetté váltotta. Rapszodiáival bebizonyította azt, hogy magyar motívumok felhasználásával lehet olyan zeneművet alkotni, amely Európa minden hangversenypódiumán megállja helyét.

Nemzeti érzését bizonyítja az is, hogy a köztudatban német szentként tisztelt thüringiai Erzsébet oratóriumában magyar szentté formálódik át. A Funerailles című zongoradarabjában az aradi vértanukat gyászolja. Élete alkonyán Széchenyiről, Eötvösről, Mosonyiról, Deákról, Petőfiről, Vörösmartyról, és Teleki Lászlóról ad zenei arcképet, melyeket a saját bevallása szerint természet után rajzolt.

Ha Liszt korának magyar közönsége nem is értette meg teljesen, de mindenesetre átérezte és tisztelettudó lelkesedéssel fogadta Liszt újszerű művészetét. Ellenben Bécsben ezt Hanslick a hírneves kritikus a legdurvább módon támadta meg. A H-moll szonátájáról többek közt ezt írja: «Ez a mű a genialitás gőzmalma, mely mindig üresen jár . . . Alig lejátszható lehetetlenség. Nem értem meg, hogy valaki ilyen raffinált szemtelenséggel fűzze össze a legheterogénebb elemeket. A mű nem egyéb, mint vad tombolás, véres harc mindaz ellen, amit zenének nevezünk».

«Németországban is mindennap megjelent ellenem egy vádirat» panaszolta Liszt.

Mikor Liszt az egyházi rendbe lépett, tudatában volt annak, hogy tettét nem értik meg és kicsinyes, alacsony szándékot tulajdonítanak neki. Valóban sokan azt hitték, hogy nem más ez, mint ügyes reklámfogás, voltak, akik azt híresztelték, hogy a papi talárt azért öltötte fel, hogy ezáltal Wittgenstein hercegnével küszöbön lévő házasságától meneküljön. De Liszt, mit sem törődve a világ gúnykacajával tovább ment azon az úton, melyet helyesnek tartott. «A nagyközönség csak alacsony gondolatok magaslatára tud felemelkedni» — szokta volt mondani Liszt. Akik a nagy mester elhatározásának vallási hátterét tagadják, elfelejtik, hogy már fiatal korában pap akart lenni és a művész hivatását is papi hivatásnak tekintette. «A művész békés közvetítő az ember és az Istenség között. Ne úgy lépjen a közönség elé, mint a delikvens a bírák elé, hanem mint felkent pap, ki a szépség igéjét hirdeti.» Erre tanította növendékeit, kik félve indultak a pódiumra. Hogy Liszt csupán reklámból lépett a papi rendbe, a legdörébb elképzelések egyike. Hiszen már jóval azelőtt lemondott a virtuózpálya fényéről, pompájáról, és visszavonult egy tízezer lakosú német városkába, Weimarba, csak azért, hogy a világ zajától mentesülve, benső koncentrációjának élhessen.

A hercegnővel való házasságát pedig maga a Vatikán hiúsította meg. Liszt nem azért lépett az egyházi rendbe, hogy a világ szemébe port hintsen, sem azért, hogy valami újfajta narkotikummal bódítsa magát. Erre a lépésre őt benső katolikus meggyőződése kényszerítette.

Liszt a katolikus egyházat a művész szemével nézte és nagy műremeknek tekintette, mely ellenállhatatlanul vonzotta magához. Sokan kétségbevonják Liszt mély vallásosságát és mesterkéltnak minősítik, mert élete végéig sem szabadult fel az erotikus komplexumoktól. Pedig kétségtelen, hogy katolicizmusa igaz meggyőződésből fakadt. De az is bizonyos, hogy nála az áhítat nem öncél, hanem csak eszköz volt arra, hogy a legtisztább lelki nyugalom útján feljusson a kultúra legmagasabb csúcsára. Igaz az, hogy sok szerelmi kalandja nem illik a reverendához. De viszont erotikus élete másképpen alakult volna, ha házassági tervei elé nem tornyosulnak legyőzhetlen akadályok. Így élete végéig sem szabadult meg a troubadour és franciskánus szerzetes dualizmusától. De éppen az a körülmény adja meg szerzeményeinek azt a különös egyéni zamatot, hogy lelkében az amor divinus állandóan viaskodott az amor profanussal. Enélkül el sem lehetne képzelni azt a vak égbetörést, szárnyaszegett visszahullást és misztikus elmélyedést. De emellett az emberszeretet, könyörületeség és az alázat erényét oly nagy stílusba gyakorolta, hogy élete végén azt mondhatta magáról: csak arra voltam jó, hogy más útját egyengessem. Ha Liszt életéből kimaradt volna az erotikus motívum, akkor most nem a nagy zeneszerzőt, hanem az Egyház egyik szentjét ünnepelnék.

Mikor Liszt-biográfiámat írtam, atyai jóbarátomat, Mihalovich Ödönt gyakran felkerestem, hogy útbaigazítást kérjek tőle. Egy ilyen alkalommal adta nekem lemásolásra Liszt hozzáintézett leveleit.

Mihalovich nem volt Liszt tanítványa, mert mikor a nagy mesterrel megismerkedett, már kész zenész volt. Az elméletet Budapesten Mosonyinál, majd Lipcsében Hauptmannál; a magasabb zongoraművészetet Münchenben Bülownál sajátította el. Mint komponista azonban Liszt iskolájához tartozott.

E helyen nem akarom Mihalovich tehetségét méltatni. A következő levelekből kitűnik, hogy milyen nagyrabecsülte Liszt, mennyire sietett útjait egyengetni.

Lisztnek minden cselekedete önzetlen volt. Még azt sem bánta, hogy azok, akikre az ő szelleme sugárzott, azt képzelik, hogy önmaguktól világítanak. Hálára sohasem számított. Saját bevallása szerint azt az erényt gyakorolta, melyet a jezsuiták «szent indifferentizmusnak» neveznek.

Mihalovich nem tartozott a hálátlanok közé, mert leginkább neki és kiváló barátjának: gróf Apponyi Albertnek — kit a levelekben Liszt Dé név alatt említ — köszönhető, hogy a Liszt—Wagner-féle iskolát hazánkban annyira megértették.

Mihalovich nem volt népszerű ember, zordnak és megközelíthetetlennek tartották. Nyelve éles volt, találó, szarkasztikus megjegyzéseivel sok embernek az elevenjére tapintott. De akik jobban megismerték, reájöttek, hogy a zordsága egy olyan barna pigmentum, mellyel a bőr a külső behatások ellen védekezik. A reábizott intézetben példátlan szigorral tartotta fenn a fegyelmet és rendet. Ezt csak úgy érthette el, hogy szíve melegét elrejtette. De növendékeit azért atyailag szerette, a tehetség mellett pálcát tört, és sokszor ott segített, ahol a legkevésbé várták. A gúny fullánkját is csak azokba döfte, akik megérdemelték. Lelke rugalmasságát akárcsak Liszt, élete végéig megtartotta, mert oly új irányzatokat is elismert, melyek lelkivilágától távol állottak.

Többen bűnéül rótták fel, hogy a Zeneakadémiát elnémetesítette. Mihalovich tisztán látta, hogy egy életképes zenei nemzedéket csak úgy nevelhet fel, ha ez fölényes technikai tudással rendelkezik. Azért, ha megfelelő tanerőket itthon nem talált, külföldivel pótolta őket.

Az idő neki adott igazat. Alatta a Zeneakadémia olyan európai magaslatra fejlődött, hogy már behozatalra nincsen szükségünk, sőt mi szállítunk a külföldnek és zenészeink még világviszonylatban is első helyen állanak. Azért méltányos, hogy ebben a jubiláris esztendőben kegyeletünk jeléül Mihalovich sírjára is tegyünk egy babérágat.

Liszt levelei Mihalovich Ödönhöz.

Kedves Barátom,

reggel megérkeztek a Dala-i és most kapom meg az ön igen kitérő levelét. Válaszolok rá annak a barátságának hatása alatt, melyet ön tanusított irántam s melyet én viszonzok. Ami a disszonanciát illeti, amiről ön beszél, s amelynek nevének való megnevezése elől ön kitér, ez inkább elszomorít engem, mintsem meglep. Egy francia moralista mondotta «A gyengeség közelebb van az erényhez, mint a bűnhöz»; nos, én nem vonom ki magamat a gyengeségnek járó megvetés alól, ilyen körülmények között, amikor azt látom, hogy szemrehányásában egy kis kicsinyesség van, (amit csak öntől nem veszek rossz néven) és sok szeretelméltóság is. Majd Rómából irandó levelemben hosszasabban megvilágítom magamat e szempontból. Beszéljünk pesti barátainkról: — Augusz, Schwendtner, Reményi, Ábrányi, Laufer, Gobbi, — mondja meg nekik, hogy nem engedhetem meg, hogy mindig is a leghivebb barátjúnak ne higgyenek. Reményinek még külön is említse meg, hogy vártam tőle néhány sort, melyben a nevemben tett bécsi látogatásáról számolt volna be. Egy kissé számítok rá, hogy júniusban Weimarba jön.

Ő Királyi Fenségeik új híreket kértek tőlem és én azt feleltem nekik, hogy ő nemsokára személyesen jön és majd meghozza ezeket. Június 11-én fogják előadni az Erzsébetet (a Stadtkirche-ben). M. Mérian éneklí; egy kevéssel a nagyherceg ünnepe előtt (június 24.) lesz itt a bécsi Walther vendégjátéka a «Meistersinger»-ben. A mi «Allgemeine Deutsche Musikverein»-ünk az idén csak egy Musiktage-ot rendez Lipcsében minden nagy hangverseny nélkül. Riedel

egy kitünő ös z e f o g l a l á s t í r t a «Verein» működéséről 1859 óta; ezt ön meg fogja kapni. Kívánom a pesti filharmonikusoknak, hogy az elkövetkező 12 évben legalább felét végezzék el annak a munkának, amit mi Németországban elvégeztünk. Június végén Wille az én Requiemem előadását tervezi. Sasser Biblische Chöre-t komponált. Nem merem kérni önt, hogy látogasson meg, de ha kedve lesz hozzá, tudja, milyen szívbeli örömet okoz nekem vele. — Néhány sort várok Mouhanoff asszonytól. Amint említettem önnek, én itt maradok egészen július hó elejéig, akkor aztán Rómába megyek. Ha találkozik Apponyi Albert gróffal, adja át őszinte üdvözetemet. Üdvözet a Geistesschiff kapitányának ——— (kotta idézet). Köszönet Sophie műsoráért. Tarnovszky megírta nekem Bécsből velencei sikerét és megküldte a nagyon elismerő ujságnyilatkozatokat. 71. május 11.

Kedves Barátom,

nem tudom megmagyarázni magamnak, hogyan hanyagolhatta el Reményi átadni az én igen alázatos üzenetemet Andrássy grófnak, és annál inkább is köszönöm önnek, igen kedves Barátom, hogy ezt a hibát helyrehozta. Ön bizonyosan azt mondotta, amit kellett, és úgy mondotta, ahogy az nekem megfelel. Legutolsó levelében Augusz beszámol nekem az én magyarországi megletelepedésemet illető új mende-mondákról. Azt válaszolom neki, amit azelőtt, hogy hajlandó vagyok egy alkalmazkodó, készséges, szolgálatkész, engedelmes és hálás ra. Egyetlen feltételem, melyet Pestre való visszatérésem ügyében kikötök a jövő télen: szállásom költségeinek megfizetése: — mert egyrészt szerény jövedelmem megtiltja nekem költségeim növelését, másrészt úgy gondolom, az illem is megkívánja, hogy, ha csakugyan komolyan akarnak engem, akkor ezt azáltal adják tudtomra, hogy megkímélnék a tartózkodási helyem kiválasztásának nehéz gondjaitól. Az 1865-től Pesten történt négy tartózkodásom alkalmával Schwendner úr a legnagyobb és legszívesebb vendégszeretetben részesített. I g a z á n hálás vagyok neki, de azt hiszem, hogy rosszul tolmácsolnám hálámat, ha mértéken felül élnék irántam való jószágával. Ami az Andrássy grófhoz intézett leveletem illeti, ezt Rómából írtam neki június végén. T e l j e s e n azon a véleményen vagyok, hogy az ön Geistesschiff-jét a legszélesebb körű nyilvánosságra kell hozni; kérem, küldje el nekem a partitúrát, a négykezes zongora átíráttal együtt; egyébként Schubertet is magamra vállaltam, aki tegnapelőtt hirtelenül elutazott New-Yorkba és csak két hónap múlva jön vissza.

Mouhanoff Asszony írja nekem: «Mihalovich megkapta-e a leveletem?» melyben öt gyengéd ostrommal és macakssággal hívja Weimarba. Nehezen látná be, hogy az ostendei tengerparti séták ne kényszerítsék őt a Goethe-Platzra, vagy akár az Erbprinze, melyet június végén ismét ki fog tüntetni jelenlétével; remélem, Tausig is megígéri nekem, hogy legalább két hetet itt tölt el. Brandt kisasszony csodálatosan énekelt tegnap délelőtt a Hofgärtneren-en több dalt. Holnap az önét fogom kísérni neki. Az ön készséges hive L. F. Weimar 71. május 29. Június végéig Weimarba címezze leveleit.

Igen kedves Barátom,

az ön okt. 22-i szerencsekívánata olyan volt, mint az ön Heródiásának epilógusa. A legnemesebb szívvezzenések remegnek benne erőteljesen. Higgye el nekem, hogy én ezt, mint készséges és hálás barátja fogadom el és boldog leszek, ha rövidesen viszont látom önt és még e télen folytatjuk meghitt beszélgetéseinket. Nagyon közeli

szomszédok leszünk a Palatingasse-ban. Gróf Apponyi Albert és Széchenyi Alex grófnő is sürgönyözött nekem, vasárnap. Mondja meg nekik, mily jól esett megemlékezésük. Én különösen sokat adok arra, hogy barátaimnak lessem. Két hét mulva elhagyom Rómát. Firenzében megállok két napra Bülov és Saussot urakért, akik megörvendeztettek itt okt. 22-én látogatásukkal; három nap mulva aztán hosszasan elbeszélgetünk Pesten. «Geistesschiff, Héroide triomphale, Lieder», M. asszony levele, R. úr látogatása, a bécsi hangverseny és sok másról. Készséges híve L. F. 71 okt. 27. Rome. Gobbi ma reggel érkezett meg, mint a c a r a p a t r i a hírhozó galambja és önnek átadja e sorokat.

Igen kedves Barátom,

íme a tudósításom a kérdéses két zongora ügyében. Tárgyaltam Bösendorffal; Széchenyi Imre grófnak nem fogja 11 száz forintnál többre tartani; a másik zongora az, melyen a pesti március 18-i hangversenyemen játszottam, és amelyet Széchenyi Béla gróf akar megszerezni, e z e r f o r i n t b a kerül; de a k e r e s k e d e l m i árat tekintve egy tízszázalékos engedmény lehetséges, melyet azoknak a művészeknek kedvéért szoktak tenni, akik az ilyen beszerzéseknél közbenjártak. Széchenyi gróf nem fog 900 forintnál többet fizetni, ha megbíz engem megvásárlásával. Ezért sem kell írnia csak néhány sorban értesít, hogy a hangszert azonnal szállíttassam B-re valakinek, ő majd eljuttatja a 900 fr-ot. Ami azt a zongorát illeti, amely Sz. I. grófnál maradt, kérem intézkedjék, hogy a B.-pesti képviselőtének még elutazása előtt Chmel úrnak, bocsánat, ha nem jól írom a nevét, elszállítsák. Nos és ha már forintokról beszélek, engedje meg, hogy hozzátegyek még 70-t e sorokhoz. Ezt nekem egy ismerősöm adta, ki névtelen akar maradni, följajánlva a mi Gobbi barátunknak valami kis szerzeménye tiszteletdíjával, melyet kedve szerint megírhat. Legyen kedves adja át neki e szerény kis összeget; nincs mit köszönni rajta nekem, majd csak egy kéziratot kérek tőle a d l i b i t u m, alkalomadtán, de nem sürgősen. (NB. Ne említse ezt meg senkinek, csak G o b b i n a k és még C o n c o r d i a n a k.) Tegnap N á k ó gróféknál voltam s találkoztam S e n d e n o f f és T a n o f f grófnókkal, s különösen büszkélkedtem a mi Palatingassei szomszédaink baráti jóindulatával, a Széchenyiekkel. Közölje velük a legőszintébb és megemlékező üdvözléteket. Csütörtök, 72 ápr. 4. Bécs. Készséges híve: L. F. Ma Tanoff asszonytól leszek ebéden, holnap zenei matiné Mayernál és szombaton reggel visszatérek Weimárba. Ide címezze leveleit.

Igen kedves Barátom,

Riedel nagyon el volt foglalva a Bayreuthi ünnepséggel és csak e hét végén jön ide, hogy C o s s e l hangversenyének műsorát megállapítsa. Az Ön Gestesschiff-jének a hely teljesen biztosítva van és kérem önt, s ü r g ő s e n küldje meg a zenekari részeket, melyeket Riedel is jog kérni, mikor a hivatalos meghívót megküldi. Azután, amit irt, nem kérem tovább is, hogy vegyen részt Cossel zeneestjén személyesen. Egyébként tudja, hogy így is rendkívül kellemes lesz nekem ez, és mindig az ön készséges híve maradok. L. F. 72. május 28. — Csak majd Cossel után állapítom meg a nyári tervemet. Várom Mouhanoff asszonyt június végére. Üdvözölje régi barátsággal Auguszt, akitől elnézést kérek, hogy nem írok gyakrabban. Időm Weimárban még jobban elfoglalt, mint Pesten.

Igen kedves Barátom,

a H a j b a r t-lárgyalás kedvezően halad R. L.-el. Hogy célját elérje az ember, meg kell állnunk a sarat ellenségeinkkel szemben és az út nehézségeitől sem szabad visszariadnunk — ezt szeretném Önnek megkönnyíteni és meg is rövidíteni a lehető legnagyobb mértékben. Az ön legközelebbi állomása a H a j b a r t előadása lesz. Hogy sikere lesz-e, vagy sem, nem számít. Önnek előbbre kell néznie és haladnia. Erősen óhajtom, hogy ez a « N i e l a n d » társaságában történjék; ezért is önnek rövidesen Bayreuthba kell jönnie, hogy minél jobban részt vegyen e dicsőséges társaság életében. Miért tr nekem olyan dolgokról, melyek többé-kevésbé idegenek nekem? Mégis, néhány szóval válaszolok Suchernak. Mint ritka lehetőségű magyar, megérdeklődök, hogy elsősorban Budapesten, aztán másutt is pártolják. Ha Richter megfelelően ajánlja, a dolog, úgy látom, kielégítően rendbejöhethet. A döntés Podmaniczky báró kezében van; talán adja elő neki véleményét (mely tökéletesen megegyezik az enyémmel.) Sucherről és az általa említett Metzdorfról. Holnapután már régi barátomnál B r o u s a r t-nál leszek Hannoverben és május 2-án, a s o o-i kastélyban, ahonnan fogok írni D é-nek tett ígéretem szerint. Tristan két előadása közt (május 15—18.) ünnepelni fogjuk halhatatlan barátunk, Mouhanoff asszony emlékét. M i h a o l o v i c h D a l a i már szerepelnek a műsoron és én szeretném hozzávenni «L'hymne de l'enfant a'son réveil»-t és talán a St. F r a n ç o i s d e P a u l-t, melyet T a b o r s z k y adott ki. Legyen kedves, kérje meg őt, hogy a lehető l e g g y o r s a b b a n küldje el a két darabot, a partitúrát, az ének s a kísérő zene nyomtatott kottáit, több példányban. Hogy időt nyerjünk, Taborszky megbízhatja Rödert, hogy Lipsceből elküldje őket. Készséges híve: L. F. Weimár 75. apr. 21. Az ide címzett levelek két vagy három nappal később érnek maj el; 14-én már visszátérek a H o j g ä r t n e r e i r e.

Igen kedves Barátom,

az Ön négy balladája kiadásának előjátéka a legjobb kilátások közt történt Bayreuthban. Megkértem lányomat, hogy írjon dr. Strecher úrnak (a Schaff's Söhne cég örököse), akivel állandó levelezésben van a Niebelungen és a Parsifal ügyében. Minthogy e százados kiadó cégnek négy képvisellete van Mainzban, Párisban, Brüsszelben és Londonban, az ön négy balladájának kiadására rendkívül előnyösnek tartom. Indítványom tehát ez lenne: 1. gyors elkészítése a metszetnek, hogy művei két vagy három hónappal előbb jelenjenek meg a 79. évi O s t e r m e s s e előtt. 2. A szerző magára vállalja 1 0 0 partitúra és négykezes zongora-áttétel példányának kifizetését. Talán megtakaríthattam volna 100—200 forintot azzal, hogy 100 példány helyett 80-at ajánlok, de ez szerintem csaknem kicsinyes dolog lett volna. És én inkább nagyarányúan akartam eljárni, magyar módra. Ide mellékeltem Strecher úr megerősítő választát. Szíveskedjék neki írni k ö z v e t l e n ü l és lehetőleg ne késlekedve és értesíteni őt, hogy az ő n példányainak árát a zeneműkiadók szokásos e n g e d m é n y e v e l számítsa. Én nem beszéltem néki erről a részletkérdésről, azt gondolván, hogy a dolog magától értődő. Jobb azért mégis ebben megállapodni. Az ilyen ügyekben a bizonytalanság csak olyan embereknek használ, akik kétféleképpen is fel tudnak fogni valamit. Midőn majd elküldi a kéziratokat Mainzba, kérje meg dr. Strecher urat, hogy az ön költségeinek hozzávetőleges jegyzékét azonnal készítse el. — Trefort miniszter és Szapáry Gyula gróf tegnap érkezett sürgönye után valószínűleg Párisba fogok menni,

május végén, mint a kiállítás bizottságának tagja. Június 20. felé ismét itt leszek. Változatlanul az Ön híve : L. F. Weimar, 78. ápr. 23.

Nagyon kérem önt, kedves Barátom, ne késsen elküldeni kéziratait Schatt-nak ; ha Richter nem is sietett önnek visszaadni a Ronde de Sabbath-ot, küldje csak előbb el a másik három balladát, partitúrát és négykezes zongora-átvételt és kérje meg Strecher urat, hogy adja ki a négy balladát és a Deák-gyászénekeket (nagyon helyes, hogy még ezt is közlésezi ezében, karácsony előtt). Egyezzek meg Strecher úrral az ön példányaira vonatkozó engedmény ügyében is, amely önt megilleti, amint legutóbbi levelemben világosan megírtam. Fontos az, hogy az ön partitúrái a zongora-átvétellel együtt jelenjenek meg. A Schatt-cég kitűnően alkalmas erre ; bár a kefelevonatot Budapestre kell küldeni s ez egy kissé több időt vesz igénybe, mégis azt gondolom, hogy ön az egész kiadással megajándékozhatná a Villa d'Este-i karácsonyfáját. Nem akartam zsidóskodni Schatt-tal, de talán — ez vagyok én — egy kissé nagyon is magyarra mutatattam magamat (az ön költségére). Ugyanis az ön példányszámát nem 80-ban állapítottam meg. Majd szóval elmondom, miért. Az ön L. F.-e. 78. május 5. Weimar. Dé.-nek szíves üdvözlételemet küldöm.

Igen kedves Barátom,

mondottam már önnek, hogy én egy kissé magyaros ajánlatot tettem az ön négy balladájának kiadására vonatkozólag Schattnál. Az ön igen kitűnő grófjainak balsikere indított arra, hogy 100-ban állapítsam meg az ön kötelező példányszámát (és nem 25, vagy 50-ben) ; 80 elég lett volna, de nem tudom, miért, a 100-as szám nekem jobban tetszett. Mármost intézze el a dolgot tetszése szerint, kedvére, dr. Strecher úrral. Berlioz azt állította, hogy a muzsika csak a milliomosok művészeté. Ön és én, kedves Barátom, mi nem vagyunk milliomosok, de azért tűrhető muzsikusok. Dolgozzunk és legyünk türelmesek, bárminő hiedelemben is élünk. Ha ön nem volna Budapesthez kötve, az ön zeneszerzői pályája könnyebben alakulhatna ; higgye el, néhány év múlva (minél kisebb számat szeretnék mondani) így is sikerül. Egy magyar zeneszerző sem mozgathat máshol, mint hazájában, ahol az utak nagyon göröngyösek. Készséges híve : L. F. Weimar, 78. május 16.

Igen kedves Barátom,

bizonyos, hogy hibás vagyok, de nem mentegetőzöm. Ellenszenvem a levelek iránt mértéken felül nőtt. Hogyan is válaszoljak évente több, mint kétezer levélre anélkül, hogy meg ne hülyüljön az ember ? Elég jól elviseltem ezt a három hónapot. Ne beszéljünk róla, hisz tudja jól, az egészségemmel nem sokat törődöm, még az is kellemellen, ha beszélnek róla. Röviden: eléggé helyrejttem ahhoz, hogy holnapután Rómába induljak. Az én igen kedves kislányom, Daniela fog elkísérni és velem lesz január elejéig. Gondviselészerű édesség ő nekem, akire egyáltalán nem számítottam, de akit igen köszönök a jó angyaloknak. A kisebb okokat, melyek megakadályoztak abban, hogy az ön két csodálatos partitúráját és négykezes zongora-átvételt előbb közöljem Breithopf és Härtel kiadókkal, majd később szóval mondom el. Végre is az ön szép kézíratai Lipcsében vannak és a régi s kitűnő kiadó cég mostani tulajdonos urai önnek rövidesen meg fogják írni a kiadás módját, melyet ön vagy elfogad, vagy sem. Ők ismerik az én őszinte érdeklődésemet az ön művei iránt és remélem, vállalni fogják anélkül, hogy önt költségbe vernék. Stern elég kedvező híreket mondott az ön Hajbart és Siginé

drezdai előadásának előkészületeiről. A fiatal zeneszerzők mindig igen türelmetlenek. Legyen kedves, és idézzen emlékezetébe a mi kitűnő barátainknak, üdvözlje nevemben báró Véghet, gróf Apponyi Albertet, Eötvös asszonyt s leányait, Polixéniát és . . . már majdnem ideírtam valaki nevét, egy bájos és szellemes asszonyt, aki engem megfosztott kegyétől. Isten vele. L. F. Bayreuth, 81. okt. 8. Wahnfriedben nagyon megható módon ragaszkodnak emlékéhez. Wagner most fejezi be a Parsifal második felvonásának hangszerelését és szenvedélyes gonddal dolgozik. Ismét csodálatos és nem hallott dolgot fogunk hallani. Humperdienc úr, a három Alapító «Mozart, Mayerbeer, Mendelsohn,» háromszoros szerencsés doktora dolgozik itt a Parsifal partitúrájának másolatán; Rubinstein József folytatja zongora-átételét, jelenleg Palermóban és befejezi Bayreuthban. Más művészek is, a híresség kedvéért, résztvesznek az *Opus magnum* másolásának munkájában, melynek előadását 1882 júliusában fogjuk megtapsolni. Csodálatos és nagyvilági felvonulás lesz ez. P. S. A dicsőséges Spiridion volt oly szórakozott, hogy egy kis aranyórát, melyet csak használatra adtam neki, amíg engem szolgált, elvitte magával. Kérem, kérje meg Spiridiont, adja vissza újévig az órát s ön majd nekem átadja, mikor Pestre megyek 82. januárjában.

TÉL.

Vides, ut alta . . .

Horatius.

Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik,
S minden bús teletésre dől.

Berzsenyi.

Nézd, már az Orbán-hegy derekát a hó
befödte, kedves, fenyvesein fehér
lepel ragyog, palakja tükrét
jéggel az éji fagyok bevonták.

És mindenütt nagy csönd. Tavaszon, talán
emlékszel, jeslő lombok alatt, vidám
napfényben jártunk arra, rajtad
kék ruha volt, a karod mezítlén

bőrét a selymes szél simogatta, lágy,
fürtös virágok illata szállt felénk,
s a kertekből kikandikált a
jázminok és violák tejútja.

Kinyújtózkodtál, kebleidet szelid
hullám emelte, nedvesen ajkaid
szétváltak és gyöngy fogsorodra
ráragyogott a mohó nap. Édes,

lehullt a jázmin, elhidegült a nap,
s a tűnt tavasz már vissza sosem jöhet,
holt rongyait, múlt kedveinket
elnyűvi már a falánk enyészet.

De hó alól és sírok alól kitör
szerelemünk vérszín rózsavirága, és
a halhatatlan csókok izzó
lángjaival kacag a világra!

Rónay György.

A HEGEDŰS.

Irta: *Hans Nüchtern.*

EGY ÓRA óta énekelt a kísérteties hegedű. A termet tikkadt hőség, nagy embertömeg feszült várakozása ülte meg. Nem hegedűcsengés volt ez, hanem valami démoni örvénylés, újjongás, mindent magával ragadó vihar, — olyan volt ez a játék, mintha folyton egy nyílt sebhez értek volna. De ezt nem hallotta a teremben senkisé. Csak az embert látták, aki játszott.

Mint fekete árnyék, úgy állott a dobogón. A kéz, mely a vonót vezette, átsuhant a húrokon; hol egy fogás, hol egy tépés, hol egy akkord... és az egész játék volt. Játék és kísértetjárás, mely előtt elragadtatva és mozdulatlanul ültek az emberek. Csak némelykor, a szünetben, robbant ki a dübörgő tapsvihar. Ekkor a sárga ráncos arcból a fekete frakk fölött a publikumba nyilazott a két szúrós fekete szem, mely különben mindig mereven a hegedűre volt szegezve. Egy állatszélidítő tekintete volt és valami szegletes torz köszönő meghajlás kísérte.

Paganini Nicolo már egy óra óta játszott. Egy hely sem volt üres, mindegyik fantasztikus áron kelt el. A színpadról a hegedűs csontvázszerű szikársága uralkodott a termen és keze alól áramlott, szállt a zsarnoki kíméletlen hangvarázslat.

Paganini Nicolo játszott.

Az eddig üresen álló helytartói díszpáholyba most egy széket állítottak be. Ritka eset volt, hogy a nagyhatalmu grófnak egy órája maradt zenére és szórakozásra. Ha tudott magának effélére időt szakítani, váratlanul, bejelentés nélkül, csendesesen jött és éppúgy távozott. Ma az első páholyban jelent meg, mely a helytartó páholya volt. Oka volt ennek. Tekintetek repültek fel és egy percig nem a hegedűsnek szóltak. De nem is a rettegett grófnak, hanem a fiatalasszonynak, aki mellette ült. A gróf ma először vezette arra a helyre, mely őt a helytartó rangjánál fogva megillette. Nagy csodálkozást keltett ez a házasság.

Paganini Nicolo játszott.

A fiatalasszony előre hajolva és a játékot figyelmesen hallgatva ült a páholy párkánya mellett. Mögötte rövid fejbiccentésekkel viszonozta a helytartó az üdvözléseket, melyekkel neki és feleségének tisztelegtek. Zárkózott, kemény arc volt a helytartóé, olyan emberé, aki eléri azt, amit akar, és senki sem tudta kiolvasni ezekből a vonásokból, hogy milyen volt a siker útja, mely olyan magasra vezette a gróft. A földszintről újlag az elragadtatás tombolása mennydörgött. Új melódia indult a hegedűn. Gyengéd, lágy és vágyakozó akart lenni,

de olyan volt, mintha egy zsarnok szerető keze utolsó fátylakat szagatna le. A gróf kissé összeszorította ajkát. Hűvös, mérlegelő tekintete egy pillanatig érdeklődéssel akadt meg a hegedűs alakján, aki groteszk megszállottságban hajolt hangszere fölé. Úgy tetszett, mintha Paganini keze forró tapadással kulcsolódnék a hegedű karcsú nyaka köré és a lélek végső megadását kényszerítené ki belőle. Ismét felzúgott az újjongó taps. A pódium egy percig üres maradt.

Egy méltóságteljes prelátus gratuláló szavakkal hajolt a fiatalasszonyhoz. Finoman metszett okos fej. Azután a férfi fülét kereste. «Ez az ember úgy játszik, mint egy isten, és úgy hegedűl, mint az ördög!» A helytartó oda fordította arcát, melyben valami különös keménység volt: «Egy Ave Máriát játszik és úgy hangzik, mintha a sátánt dicsérné». Az egyházfejedelem mosolygott, szándékosan nem hallotta meg az éles szót és kezét búcsúra nyujtotta. A reverenda suhogása mögött becsukódott a páholyajtó.

A gróf feleségéhez hajolt. «Tetszik neked»? Az asszony nem felelt, csak felmosolygott ura arcára. A helytartó hirtelen mozdulattal felkelt helyéről.

Paganini újra megjelent.

Olyan mámoros taps fogadta, melyhez képest az előbbi hűvös elismerés volt csak. Újra a merev, görcsös, köszönő hajlongás, mely egy báb gépies mozdulataihoz hasonlított. Arcához emelte a hegedűt. Felcsendült a hang. És aztán kitört a fergeteg. Kísérteties trilla énekelt a vonó alatt. Lángolva felcikázott és kialudt mint a lidércfény a lápon. Gúnyos és torz kacajjal töltötte meg a játékot. A hegedűs tekintete hirtelen a páholyra esett és felvillant. Hangfüzérek indázták körül a páholypárkányt, beszöttek, elöntöttek mindent és átfönték a fiatal asszony alakját. A hegedűs szeme a játék alatt az asszony arcát kereste. Közben vijjogott és gúnyolódott a trilla. Léleketfojtó feszültség követte a teremben a csodás teljesítményt.

A fiatal asszony leejtette kendőjét. A gróf előre hajolt, hogy felemelje. Az asszony arca, mely az imént még tűzvörös volt, halál-sápadttá vált. A férfi még felfogta a hegedűs utolsó tekintetét, aztán a feleségére nézett és meglátta zavarát: «Mi lelt kedvesem?» Az asszony végigsimította kendőjével fájó halántékát: «Nem tudom — a hegedűs... olyan különösen játszik». A helytartó felegyenesedett: «A forróság az oka. Tikkasztó hőség van a teremben». Az asszony kereső tekintettel nézett fel hozzá. «Kissé rosszul voltam. De már elmúlt.» Tekintete oly derűsen és nyugodtan pihent most a férfi arcán, mintha valami, ami egy pillanatig itt volt, hirtelen eliramlott volna.

A trilla még egyszer lidércesen felcikázott, azután egy hosszú, elhaló zárókadenciában aludt ki. A hegedűs fejét a páholy felé fordította. A két férfi tekintete egy pillanatra szembekerült egymással.

A helytartó kezét az asszony vékony csipkével fedett vállára tette. «Bocsáss meg egy percre. Dolgom van.» Barátságos fejbólintással

elhagyta a páholyt. Egy szolga bevitte névjegyét a művészszozába. A hegedűs eléje sietett: «Eccellenciád személyesen tisztel meg engem? Ezt alig mertem volna remélni». A két férfi tekintete újra futólag egymásba akaszzkodott. A gróf nem ült le a székre, mellyel a művész megkínálta, állva maradt mellette és kezét könnyedén pihentette a támláján. «Köszönöm, nem ülök le. Személyesen akartam kifejezni Önnek csodálatomat.» Paganini meghajtotta magát és újra az a furcsa, mintegy gúnyos rángás futott végig szikár testén, mint az imént a pódiumon. A gróf arca mozdulatlan volt, csak a szeme kereste a másik ember szemét.

«Mikor utazik el Maestro?» A hegedűs udvarias, határozatlan kézmozdulatot tett. «Még nem tudom — nagyon jól érzem magam itt, Eccellenza.»

A gróf biccentett. «El tudom képzelni. Csak azért kérdelem, mert úgy hallok, hogy a hangverseny után azonnal el fog utazni.» Paganini mosolya elhült. «Szó sincs róla. Miért is utaznék?» A helytartó leült. «Mert én úgy tudom.» «Honnan?» «Mert épp most intézkedtem az utazásáról.»

«Gróf Úr!» A hegedűs egész szikárságában kiegyenesedve állt a másik mellett. A helytartó nyugodtan nézett szembe a dühöngő tekintettel. «Nos, mi tetszik Maestro?» «Nem értem Eccellenza. Mit jelent ez?» «Azt, hogy künn az ajtó előtt egy rendőrtiszt vár, aki ma éjjel a határhoz fogja szállítani Önt.» Paganini fellobogott: «De hát mit akar jelenteni mindez?» «Azt, hogy Ön nagyon jól játszik. De nekem túlságosan jó a játéka. Többet talán nem kell mondanom.» A helytartó kimérten és szertartásosan meghajtotta magát. A hegedűs haragja felágaskodott és útját állta. «Még a honoráriumomat kell megvárnom.» «Arról majd gondoskodnak.» «És ha nem engedelmeskedem?» «Akkor kényszeríteni fogják.»

Paganini félelmes izgatottságban állott a másik férfi fagyos nyugalma mellett. Keze a levegőben cikázott. A teremből felzúgott a várakozó tömeg tapsa. «És ha mégis vonakodnék, Eccellenza. Azt, hogy a dobogóra lépjek, ön nem tilthatja meg és ha aztán megmondom, hogy távoznom kell és ezért kell távoznom, mert a gróf úrnak úgy tetszik és mert ő . . .»

A gróf arcát — mely nem árulta el korát — visszafojtott indulat torzította el. Felemelte kezét: «Hallgasson kérem!» Paganini még magasabbra nyújtózott, szemében a diadal lángolt. «És hogyha megmondom, mi lesz akkor Eccellenza?»

A helytartó hanyag mozdulattal kivette mellzsebéből tárcáját. A hegedűs gúnyos mosollyal kissé meghátrált. «Engem nem lehet megvesztegetni, Eccellenza . . . Nos, hát mi lesz akkor?» Sziszegve mondotta e szavakat. A gróf lassan egy írást húzott ki tárcájából. «Akkor itt van egy körözőlevelem bizonyos Lorenzo Paganini ellen, aki megszökött a gályarabságból, melyre gyilkosság miatt ítélték el.»

A hegedűs visszahökken, még az ajkából is elszállt a vér. Kezei reszketve nyúltak hátrafelé, valami támasztékot keresve. Az arca hamuszürke lett. Kísérteties összeroppanásban görbül meg az alakja: «Santissima madre! Ki mondotta Önnek?» «A játéka Maestro. Így csak olyan ember játszik, aki sok mindenben ment keresztül. És a többire rájönni — arra megtanított engem az élet. Tudom én mi az, mikor démon él az ember lelkében». Kurta mozdulattal kiegyenesedett: választ várt. «Őn tehát utazik?» Fojtott, rekedt «igen» volt a válasz. — «Mikor?» — «A hangverseny után». A gróf rövid fejbiccen-téssel tudomásul vette a választ.

Paganini mély meghajlással nyitott ajtót a helytartónak. Eltorzult, tehetetlen düh szorította ököibe két kezét a távozó után. A terem-ben fergeteggé dagadt a várakozás tapsáradata.

* * *

A helytartó felesége feje fölé hajolt. Az asszony mélyen a szemébe nézett: «Nem soká voltál távol. És mégis hiányoztál nekem».

A helytartó mosolygott. Halk melegség olvadt szét a merev arcon. «Jobban érzed már magad?» Az asszony bólíntott és feltekintett az urára. «Nagyon jó vagy, Carlo».

A gróf mélyen lélezett. «Talán csak úgy látszik. Az ember félti azt, amit nem akar elveszteni». A nő gyöngén megsimogatta a férfi karját. «Fáradt vagyok. Menjünk». A helytartó karját nyújtotta.

A taps orkánként zúgott.

A hegedűs a dobogóra lépett. Még fakóbbnak, még vértelenebbnek látszott, mint az előbb. Szeme elnézett a közönség fölött. Tekintete az üres páholy mellett osont tova. Aztán egyetlen elszánt fogással állához rántotta a hegedűt és ráejtette a vonót.

Paganini játszott.

Fordította: Horváth Henrik.

BETLEHEM.

*Ó, lélek, ki a végtelent
járod, világok madara,
imhol a jászolból ragyog rád
a megnyílt egek sugara.*

*Ki jön a csillagok fölött
sejted a titkok titkaid,
szállj le a pajta mécsé mellé,
a nagy Megoldás itt van, itt!*

*Szemed a tengermély idők
sötét ködébe révedez,
itt évmilliók mosolyognak,
a végtelenség vége ez!*

*Ki a teremtő Szellemet
a roppant térben érezed,
menj az Alázat Gyermekehez
és tedd kezébe éleled.*

*A földi vágyakon sötét
fekély csirázik: hullafolt! —
csak az él az örök körökben
ki a jászolnál meghajolt,*

*ahol a végtelen remény
a Kisdéd arcán itt ragyog
s Mária könnyében fürdönek
az ég, a föld, a csillagok.*

Csomorkányi Pál.

CÀ REZZONICO A VELENCEI SETTECENTO ÁLOMKASTÉLYA.

Irta: Villani Lajos.

A REZZONICO-palota, mely idén Velence nevezetessége lett, még a XVII. századból ered. Ennek derekán kapott a régi patricius Bon családtól felépítésére megbízást Baldassare Longhena, a Santa Maria della Salute és később a Pesaro-palota megalkotója. Az építkezés azonban abbamaradt, mert a megrendelők pénze elfogyott, Longhena pedig meghalt. A félig elkészült Rezzonico-palota csonka állapotában aludta át a századfordulót, hogy azután felébredve, a gazdagság fényében tündökölhessen annak a XVIII. századnak környezetében, melynek műkincsei révén most értékes művészeti letét birtokába jutott és így kiemelkedő helyet nyert még a Canal-Grande két gyönyörű palotasorában is. A Genovából származó kalmár-család, a Rezzonicok érdeme ez, kik a félbemaradt műremeket megvették, az építés befejezésére koruk egyik nagy művészeinek, Massarinak, megbízást adtak és Velencébe költözve, ottani palotájukat öltöztették abba a fénybe és pompába, melyre aranyuk bősége nekik módot adott. Így lett Cà Rezzonico a XVIII. század előkelő velencei társadalmának központja, nagyszabású ünnepek színhelye, melyeknek vendégei között gyakran szerepeltek magasrangú külföldiek is. Az egykorú krónika feljegyezte azokat a ragyogó estélyeket, melyekre fontos családi események adtak alkalmat; Carlo Rezzonico megválasztása pápává (XIII. Kelemen), két másik családtag felemelkedése San Marco prokurátorának tisztségére. Fontosságban azonban felülmúlták ezeket ama ünnepek, amelyeket a velencei köztársaság kívánságára rendeztek a palota birtokosai, uralkodó családok tagjai részére, kik rövid időre Velencébe ellátogattak. Ezek között is legnevezetesebb vendége volt Cà Rezzoniconak a későbbi II. József császár, ki 1769-ben tett tanulmányútja folyamán került Velencébe. Az osztrák és magyar trón várományosa tartózkodóan viselkedett és került a hivatalos ünnepeltetést. Ennek dacára megjelent azon az estélyen, melyet a Rezzonico-palotában tiszteletére rendeztek. Zenés estély volt ez; Maestro Ferdinando Bertoni maga vezényelte «Calipso palotája» című kétszólamú cantatáját, melyet a legkiválóbb velencei énekkarok együttesen adtak elő. A műpartitúrája ma is látható a Rezzonico-palota könyvtártermében kiállított tárgyak között. A feljegyzések szerint II. József az előadás befejezése után feltűnés nélkül távozott és a kapu előtt várakozó gondolójába szállt.

A nagyarányú költségekre idővel a Rezzonico-család gazdagsága kifogyhatatlannak látszó bőségszaruja sem bizonyult azonban elégségesnek. A palota, melyet el kellett adni, hanyatlásnak indult és már-már az elfelejtett, lassan pusztuló műrecek közé került, amikor Velence polgármestere néhány évvel ezelőtt megvételét határozta el.

Az idei évvel azután Cà Rezzonico életének új szakasza kezdődött. A XX. század új Olaszországa irányítóinak akaratóból visszaköltözött falai közé az a XVIII. század, melynek velencei művészi hagyatéka eddig igen kevés figyelemben részesült.

Az, amit Nino Barbantini, a tavalyi Tizián-kiállítás zseniális elrendezője, Cà Rezzonicoban alkotott nem múzeum. Jegyzékbe foglalt, számozott és katonás rendbe állított tárgyakra gondolunk e szó hallattára, amit itt hiába keresnénk. Ez a kiállítás, amely eggyel gyarapítja Velence állandó látványosságainak számát, nem egyéb a palota korszerű berendezésénél, aminek segítségével visszaszáll a Serenissima utolsó évtizedeinek hangulata. A fogadótermek csillogása mellett, mely a Canal-Grande főnemesi családainak fényes és előkelő társadalmi életéről beszél, a palota egy-egy eldugott sarkából, a falakra akasztott képekről felénk kacag a kispolgárok Velencéje is, annak a Goldoninak a világa, kinek szobra ott a Rialton túl alig emelkedik a körülötte sétálók fölé és úgy elvegyíti a költő ércalakját a mozgó sokasággal, mintha ő maga is élne és közöttük mozogna.

Három emelete van a Rezzonico-palotának és ezek közül az elsőt foglalnak helyet a fogadótermek, melyeknek hosszú sorát a nagyszabású táncsterem nyitja meg. Itt volt a palota előkelő életének központja, itt gyűltek egybe és szórakoztak színes tömegbe vegyülve azok, akiket születésük — nevüknek a velencei nemesek aranykönyvében való szereplése révén, avagy gazdagságuk a legfelsőbb társadalmi rétegbe emelt. Ez a terem hatalmas méreteivel és ügyes felépítésével hat, ettől eltekintve azonban, csak izelítőjét adja annak a művészeti csemegének, amelyet a következő kisebb termekben élvezhetünk igazán. Ha az utóbbiakat is végigjárjuk, találkozunk azzal a három mennyezetfestménnyel, melyet Tiepolo a Rezzonicok részére készített. Egyikük sem tartozik a nagy mester legkiválóbb alkotásai közé, de talán sehol sem oly hatásosak Tiepolo derűs színei, mint itt, ahol a gazdag életöröm meghittségére ráborítják a kék ég és a benne úszó emberfigurák örök tavaszt hirdető mosolyát. Ezekben a kisebb termekben találjuk a XVIII. századbeli velencei bútoroknak legszebb példányait is, remekbe készült fafaragványokkal, melyek Andrea Brustolon híres műhelyéből kerültek ki. Végül az első emelet egyik legbájosabb része a pasztellek terme, Rosalba Carriera műveivel. A könnyed finomsággal megrajzolt és nem kivétel nélkül a nagy velencei művésznőtől származó képek közé egyedül az önarcképet vegyít komor hangot azok részére, akik tudják, hogy Rosalba Carriera később elvesztette szemévilágát és mint elmebeteg halt meg.

Egy emelettel feljebb, a settecento festőinek társaságába kerülünk. Két terembe elosztva, találhatók itt a korában nem eléggé értékelt Francesco Guardi művei. Színhatásokban és árnyalatokban gazdag, itt-ott álomszerű festményei között kiválik egy általa készített mennyezet és két ismert, a velencei életből vett képe: a «Ridotto», mely egy játékbárlang mozgalmas életét ábrázolja és a «Zárda társalgóterme», mely bizonyítéka annak, hogy Velencében abban a korban az apácákat sem zárták ki teljesen a farsang örömeiből, hanem látogatásokkal, sőt bábszínházzal szórakoztatták őket. Még nálánál is közelebb férközik az akkori Velence lelkéhez Pietro Longhi, ki festményeiben mutatja be azt a népeletet, melyet Goldoni vígjátékaiból ismerünk. Ezeknek a kedves, a mindennapi életből vett jeleneteknek a festője sohasem mozdult ki szülővárosából, Velencéből és ott is halt meg nyolcvanéves korában. Kiállított képei között van néhány történelmi tárgyú is, melyek közül bennünket talán közelebről is érdekelhet az, amelyik Savoyai Jenő herceget ábrázolja táborában egy sátor előtt, mely fölött a kétfejű sas teregeti szárnyait.

Guardi és Longhi mellett, kiket már előbb ismertünk, a Rezzonico-

palota második emeletén újdonságot is találunk, melyet majdnem új fedezésnek tekinthetünk; Giamdominico Tiepolo falfestményeit, melyeket a festőcsalád Zianigoban hátramaradt villájából sikerült ide átmenteni. Amidőn ugyanis a nagy Tiepolo, Giambattista, Würzburgban végzett munkája fejében nagyobb pénzösszeghez jutott, ezt arra használta fel, hogy villát vásároljon saját maga és a családja részére Zianigoban. Nem sokáig maradt azonban itt a család, mert újabb megrendelések Spanyolországba szólították, ahol Giambattista 1770-ben, Madridban meghalt. Árván hazatért fia Giamdomenico, visszaköltözött a zianigoi villába és csendes visszavonultságában ennek falait ékesítette festményeivel. A Tiepolo-család kihalta után a festmények is pusztulásra lettek volna kárhozhatóak, ha az olasz kormány nem gondoskodott volna megmentésükről és átszállításukról Velencébe, ahol most a Rezzonico-palotába átültetve látható a zianigoi villa festészet szempontjából érdekes lakosztálya. Az ifjabb Tiepolo művészete, mint azt ezekből az alkotásaiból megismerjük, atyjáétól eltérő. Ő nem olyan nagyszabású, nála nem uralkodik annyira a tér és a levegő, ő nem csapong oly sokat a képzelet világában. Földi lények jutnak szerephez műveiben, melyek a nagy távlatok helyett bensőségebb jelleget nyerne. A Rezzonicoiban őrzött falfestményei között talán legérdekesebbek azok, amelyeket a bohócok (Bajazzók) életéről készített. Az élet mostohagyermekének eme, fehér és szürke színeknek csaknem kizárólagos felhasználásával készült ábrázolása, kesernyés humort csöppent a Cà Rezzonico vidám farsangi örömökkal tele hangulatába.

A Sala dei Pagliacci pillanatnyi melanchóliája után, íme a harmadik emeleten újra a XVIII. század játékos vidámsága. Longhi, Tiepolo és Guardi rajzainak termeit a Settecento bábszínháznak hű utánzata követi, melyhez eredeti bábokból összeállított gazdag kiállítás csatlakozik. Itt vannak Pantalone, Lindoro, Rosaura, Colombina és mind a többi szereplői a régi Comedia dell' Arte-nak; az olasz színpadnak valóban bábbá merevedett alakjai, amelyeket később Goldoni írott vígjátékai helyettesítettek, csak a való életből vett személyekkel.

A bábszínháztól eltekintve, még a XVIII. századbéli patika is eleven ide átültetett darabkája a Settecento életének. Itt látható teljes, velencei stílusban készült felszerelése, mely néhány igen szép muránói üvegtartályt is magába foglal.

Az utolsó teremben a Settecento ruháinak kiállítása nyert elhelyezést. Ezek között van a híres «Bauta» is, melyet Guardi és Longhi képein az előző termekben már oly gyakran láttunk. Háromszögletű kalap, fehér álarc, széles fekete köpeny. Ennek a titokzatos öltözetnek, mely viselőjét felismerhetetlenné tette, a használata csak az év egy részében volt megengedve. Dacára ennek, majdnem azt mondhatjuk, hogy a Bauta szimbólumává lett annak a kornak, mely lassan elhalkuló könnyed ütemeibe fojtotta a nagy-mulrú Serenissima végső agóniáját.

Aki végigjárja a Doge-palota ragyogó pompával ékes termeit, a köz-társaság hatalomtól duzzadó fénykorának bűvkörében él. Érdeemes ezután ellátogatni Cà Rezzonico is, mely megtölti a szívet annak az utolsó száz-esztendőnek andalító muzsikájával, mely még virágokat szór a Dogek-államának már nyitott sírjára.

1.

BALÁZSKA kétségbeesetten sírt keresztanyja karjai között. Nem tudta, hogy miért sír, aminthogy azt se tudta, hogy máskor miért nevet. Kéthetes korában az ember semmit se tud. Még azt se, hogy ember. Kár, hogy ebben az állapotban nem lehet konzerválni a csecsemőket. Milyen boldogan élnék végig az életet...

Balázska sírt és a pap kissé ideges volt. Ezen a vasárnapon rengeteg újszülöttet keresztelt és mindegyik sírt. A pap, mialatt Balázskával foglalkozott, elfilozofálgatott magában. Ő most megtisztít az eredendő bűntől egy emberpalántát és megnyitja előtte az örök boldogság kapuit. Miért lesz hát mégis boldogtalan a földön és az örökkévalóságban annyi ember? Hol hibázza el a dolgot? Ki tehet a boldogtalanságról?

S míg ekkép gondolkozott, a keresztvízzel megtette a szimbólikus keresztvetést. Balázska izget-mozgott, a pap szórakozott volt s így történt, hogy a keresztvízből egy csöpp se érte Balázs fejecskéjét, arcát és kis testének egyéb részét. A szenteltvíz lecsöppent mellette...

De ezt senkise vette észre. A pogány Kády Balázsból keresztény ember lett, keresztanyja ringatva vitte hazafelé az ünneplő pólyában, a pap elé pedig új kis pogányt hoztak.

2.

Balázs hamarabb tanult meg olvasni, mint kortársai és elemista korára szenvedélyes betű-baráttá vált. A leckéket ugyan nem szívesen olvasta, de a meséket annál inkább. Boldogan lapozgatott a felnőtteknek való könyvekben és egy-egy képnél sokáig megállott...

Volt apja könyvtárában egy tájképes mappa is. Ebben Balázs megtalálta a tengert. A fénykép dombról készült és valami csodálatos végtelen messzire lehetett látni róla. Semmi mást, csak tengert és eget, apró felhőket az égen és apró fodrokat a vizen.

— Ezt látni szeretném! — mondotta Balázs és megsímogatta kis kezével a képet...

A tenger utáni vágyakozását más dolgok is fokozták. Volt egy beteges unokatestvére, akit szülei minden évben hónapokra a tenger mellé vittek s ahonnan ez a fiú mindig lebarbulva, jókedvűen, frissen tért haza. Egy másik rokona pedig a haditengerészetnél szolgált, aki a világ minden vizét bejárta már és tengeri kalandokról, viharokról,

bálnákról, repülő halakról, bennszülöttek vadászatairól, csempész-hajókról mesélt csodálatosan szép és érdekes történeteket.

— A tengert szeretném látni . . . — mondta Balázs egyre gyakrabban és úgy vágyakozott a tenger után, ahogy csak egy gyerek tud vágyakozni a mesék tündérvilágába. Tengerről álmodott, tengert rajzolt iskolai füzetébe és legboldogabb akkor volt, amikor egy betegsége alatt nagy csomó tengert ábrázoló képeslapot kapott. Nem tudta elképzelni, milyen lehet az a víz, aminek nincs vége, amin emeletes hullámok táncolnak és ami feneketlenül mély . . .

Egyszer aztán nagy-nagy boldogság érte Balázst. Tízéves fiú volt már, gimnázistajelölt. A negyedik elemi sikeres elvégzése után fülébe sugta anyuka :

— Balázs, a jövő héten a tengerre utazunk, nyaralni ! . . .

Azt az örömet ! Azt az izgalmat ! Azt a készülődést ! Azt a reménykedést !

Mikor a vonat elindult, anyukával kihajolt az ablakból és sokáig integetett a Perronn álló apukának . . .

A vonat pedig ment, robogott, sistergett előre, az ismeretlen világba, állomásokon, őrházakon át, egyre messzebb-messzebb, katogva, zakatolva . . .

Délután már magas, kopár hegyek közt jártak. Azokon túl van a tenger, a tenger !

Balázst a vonat ritmusos rázása elálmósította. Besötétedett. Késő este lesz, mire Fiúméba érkeznek és anyuka megígérte, hogy mihelyt látszik valami a tengerből, felkelti Balázst.

Balázs azonban oly édesen aludt, hogy anyuka nem állotta szavát és csak akkor keltette fel fiát, amikor már az állomásra befutottak.

Fiúme ! A tenger ! A tenger !

Az állomáson kocsiba ültek és elhajtattak egy szállodába, az előre lefoglalt szobákba. A szálloda nem a tengerparton feküdt, hanem egy meleg szűk utcában, de Balázs már is boldog volt, mert igazi matrózokat látott sétálni és mert a levegőben tengerszagot érzett.

— A tengert holnap reggel nézzük meg. Most lefekszünk — mondta anyu.

De nem feküdtek le . . .

A portásnál sürgöny várta őket. Apuka szívszélhűdésben hirtelen meghalt.

Anyuka elsápadt és megszorította Balázs kezét.

— Mikor indul a legközelebbi vonat Budapest felé?

— Húsz perc múlva, asszonyom.

Azonnal be a kocsiba, ki az állomásra, felugrás a vonatba és indulás vissza, az éjszakába, a hegyekbe, a szárazföld felé, a halott apuka felé . . .

Balázs nem látta meg a tengert . . .

3.

Apja halála után az a kis birtok tartotta el Balázst és édesanyját, amely az Alföldön húzódott meg egy kis tanyai ház körül. A birtokot anyja vezette hősies szorgalommal, de kevés szakértelemmel s mire beletanult a gazdálkodásba, a földön több adósság termett, mint búzakalász.

Balázs gimnazista éveinek szüneteit tölthette csak a tanyán, de érettségi után egészen odaköltözött s míg esténként olvasott, tanult, addig nappalait a földön töltötte, a vetés között. Minden búzaszálát ismert, minden rögnök tudta a helyét. Együtt dolgozott a paraszttal, kitanulta a széljárást, fáradhatatlanul járta az ugart. Ő, aki az iskolában közepesen tanult, itt egész lelkével a munkán csüngött; kitört belőle őseinek természete, a parasztvér.

Két év alatt odáig vitte, hogy az adósságok felére csökkentek s a föld engedelmességni kezdett az erélyes kezeknek. Megjavult, meggyarapodott a termés, ügyesebben értékesítette, a jövedelmet jobban használta fel.

Húszéves korára igazi gazda lett belőle, aki jobban ért a szántáshoz, mint sok régi földműves. Minden szeretete, hite, törekvése, munkája a földé volt, abba adta bele fiatalsága egész hevét, attól várta öregsége minden eredményét. S míg más húszéves fiú táncol, iszik, szórakozik, szerelmeskedik, addig Balázs minden hajnalban a búza zsendülését leste s minden alkonyatkor az eget kémlelte, hogy ad-e éltető napot, éltető esőt az ő gabonájának.

Ez a nyár napot sokat hozott, esőt annál kevesebbet. Májusban már kánikulai meleg volt, állat-ember lógó nyelvvel járt a fátlan földeken s a nap kegyetlenül ontotta a meleget. A falu vén kovácsa, aki fölöttébb babonás volt, meg is jósolta :

— Mőég ezön a nyáron mindön, majd mögláti a fiatalúr. Tűzbe sültünk álmomba minnyájan, ez nem jelent jót!

— Tartsa meg a jóslatait, öreg. Én nem félek az álmoktól.

Az álmoktól nem is félt Balázs, de a szárazságtól igen . . . Tavasszal annyit fektetett a birtokba, hogy azt csak jó termés tudná kihozni. Ha az idei nyár sikerül, nincs több adósság. De ha nem sikerül, elúszik a föld, a ház, az élet . . .

Sikerül, vagy nem sikerül: ezek a kérdések az égnek voltak szegezve. A föld elvégzi a magáét. A földet meg lehet dolgozni. De az égen nem fog kapa-kasza s az ég osztja el a napot és a vizet . . .

Júniusban jött néhány esős nap. Nem sok víz esett, csak szergett, de mindenki fellélegzett tőle.

Ezzel azonban ki is adták a fellegek minden erejüket. Egy szem nem sok, annyi se esett több egész nyáron.

A föld megrepedezett, a gabona elszáradt, tikkadtan támolyogtak a csenevész szárazon a forró búzafajok. Por ült a vetésen, mozdulat-

lanul lógott a levegő hétszámra a jegenyék felett. Néha egy-egy meleg szél megzavarta a port, reményt röpített a csüggedő földtűrők felé, aztán elmúlt az is.

— Vízet, Istenem, vizet adj! Egy kis esőt, amiből neked annyi van — imádkozott Balázs és térdenállva könyörgött a szentekhez, az angyalokhoz, mindenkihez, aki ott fenn lakozik, a templomtornyon túl, az égető napon túl...

De gyöngé volt a hangja.

Az egek csatornái kiszáradtak.

Nem hullott víz a tikkadt földre más, csak verejték...

A vetés tönkrement.

Az adósság száguldva növekedett...

Következő tavasszal már nem Kády Balázs túrta a földet a kis tanyaház körül.

4.

Huszonyolcéves volt, mikor a frontra került. Néhány ősz hajszállal a halántéka körül, néhány mély ránccal a szeme alján és néhány szomorú emlékekkel a szíve mélyén indult neki a háborúnak.

A háború első két évét sérülés nélkül úszta meg, csak valami rettenetes fáradtság vette rajta erőt, nem is annyira testi, mint inkább lelki fáradtság; vágyódás valami tiszta, meleg, puha, finom, fehér élet után, aminek éppen az ellenkezőjét élte át az utolsó években.

Harmincéves volt, mikor a feldult Lengyelországban járt csapataival Kády Balázs főhadnagy. Felégetett falvakon, rommálott városokon vezetett át útja és fásultan ülte meg lovát, amely fáradtan vonszolta sáron, poron, kövön keresztül.

Ezen a vidéken különös kegyetlenséggel pusztított a háború. A falvakban sehol élőlény, a fák letarolva, romok, üszök, halál...

Az egyik falutól néhány kilométernyire magányos úriház állott. Közvetlenül egy domboldalhoz támaszkodott, amely félköralakban vette körül, mint valami öböl. Az egyemeletes kastély aránylag keveset szenvedett a tűzharctól. Vannak ilyen véletlenek a háborúban. Néhány lövés a homlokzaton, lehullott vakolat, repedések a falon, égés nyoma a tetőn, törött ablakok, de a ház belseje ép.

A házban Lambicky lovag lakik, egy ősrégi nemes lengyel. Az öreg inkább az ezerszeres halálnak tette ki magát, semhogy elhagyta volna a címeres kastélyt, a régi képeket, a drága bútorokat és mindent, ami az ő és a családja egész életét jelenti. S most, hogy az offenzíva elmúlt és a front elhúzódott északnak, Lambicky Mária is megérkezett, az öreg lovag leánya.

Kády a kastély előtt elvonultában megállott a ház előtt és orvosságot kért egyik beteg legénye számára. Az öreg Lambicky elé vezették, aki ősei képcsarnokában fringiák, páncélok, mordályok között ült egy magashátú faragott székben. Mellette állott a leánya.

Kády alig tudta elmondani, mit akar. A szőke, világosbőrű, kékszemű, karcsú, illatos fiatal leány úgy cseppent fáradt, fásult katonaeletébe, mint valami váratlanul megvalósult tündérmese. Elpirult, dadogott, a szíve hevesen vert és majd elszédült a leány parfómjétől, sugárzó fiatalságától, szépségétől, hangjától, nézésétől. . .

A leány a lángolószemű magyart kíváncsisággal, rokonszenvvel nézte és beszélgetni kezdett vele.

— Milyen jó néha intelligens és barátságos emberekkel találkozni errefelé. . . Úgy félek, folyton és úgy örülök, ha egy-egy rokonszenves tiszt felénk vetődik és életet hoz ebbe a zord világba. . .

— Nem is képzeli, kisasszony, milyen jól esik ilyen finom női hangot hallani egy nyersséghez szokott katonafülnek. . . Beszéljen még. . . Mondjon még valamit!

— Szívesen beszélgetnénk önnel, főhadnagy úr és örülünk, ha velünk vacsorázik ma este — mondta Lambicky. — Önök úgyis a faluban pihennek most és estére talán módja lesz egy kicsit rendbe is szedni magát, úgy-e? — tette hozzá mosolyogva.

Kády akkor kapott csak észbe. Fülíg porosan, piszkosan, ötnapos szakállal állt Lambickyék előtt. Megköszönte a meghívást és elrohant. Kezet se mert nyujtani a leánynak. Égette a piszok és alig várta, hogy a faluba érjen.

Falu! Ember nem lakott benne, csak szétlőtt falai meredeztek itt-ott. Kády kiválasztott egy olyan házat, amelynek teteje még nem dőlt be, ott kicsomagolt, kinyújtózkodott és levetkőzött.

— Jani! — mondta a legényének jókedvűen —, ma este lányos-házhoz megyünk vizitbe!

— Igenis, főhadnagy úr — mondta Jani és hunyorított hozzá.

— Vízet! Sokat, fürdeni, borotválkozni. . . Aztán kitisztítod a ruhámat, a cipőmet olyan alaposan, mintha ettől függne, hogy megnyerjük-e a háborút!

Jani összecsapta a bokáját és elsietett. Balázs pedig kirakta a holmiját, cigarettára gyújtott és türelmetlenül várta a legényt.

Jani egy félóra múlva fáradtan tért vissza.

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, nincs víz!

— Mit beszélsz?

— Nincs víz. A kutak szét vannak löve, a legénység a kastélyból kapott bort issza, de víz nincs ezen a fránya vidéken egy csepp se.

— Hű, a mindenségét! Hát most mit csináljak? Te, nekem előkeríts valahonnan egy vödör vizet, mert az életem függ tőle, érted-e?

Jani maga mellé vett még két bakát és elindult velük vizet nyomozni. De ezen a köves vidéken egy szemernyi sincs. Eredmény nélkül tértek vissza a toporzékoló Kádyhoz.

— Ide hallgass! — ordít rá Kády. — Most felülsz a lovamra, magaddal viszel egy vödört és visszavágtatsz azon az úton, amerre jöttünk. A domb túlsó oldalán áthaladtunk egy kis patakon. Ha meg-

szorítod a Csillagot, jó óra alatt odaérsz. Megmerited a vödört és jössz vissza. A lovat nem kíméled!

— Főhadnagy úr alássan jelentem, nem kérhetnénk inkább a kastélyból...

— Ne szólj közbe, számár! Ha Kády Balázs vizitbe megy egy kisasszonyhoz; nem kér tőle mosdóvizet! Indulj!

Jani sarkonfordult és egy perc múlva már hallatszott lova patáinak csattogása. Kády idegesen, izgatottan járt fel-le az üres falak között. Néha belenézett kis tükrébe és ijedten hőkölt vissza gyűrött, piszkos, fáradt arcától. Kezére nem mert ránézni, úgy félt fekete körmeitől. És utálta saját verejtékszagát.

Lambicky Mária! Tehát végre nő közelében lesz néhány órára, esetleg továbbra is, hiszen tartalékban van, talán hetekig itt maradhat ebben a faluban, ahova lassan majd visszatér az élet...

Ma este Lambicky Mária illatát szívja be. Milyen átlátszó fehér a bőre... a szeme milyen tiszta... az alakja szinte légies. A keze... vékony, hosszúujjú, ápolt kis kéz, néha símogatni is szokott bizonyára.

Két és fél óra szaladt le Balázs karkötőjén. A paták megint csattogtak: Jani!

Jani beront a szobába, karján a vödör.

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, itt a víz!

A víz! A víz...

— Gyorsan, ide a lócára... Gyertyát! Igy... tartsd a tükröt... hol a szappanom? Ne ügyetlenkedj, te! Tudod, hogy ki az a lovag Lambicky?

— Nem tudom, jelentem alássan.

— Számár vagy. Én se tudom. De a leánya...!

Levetkőzött és hozzá akart fogni a mosdóhoz.

Ebben a pillanatban valaki bejött a szobába. Kády hátranéz.

A parancsnoka: Schorff őrnagy.

— Szervusz, Kády! Lám, te ügyes fiú vagy, rekviráltál vizet ezen a pokoli vidéken! Én sehol nem találok.

— Lovon hoztuk, őrnagy uram!

— Bravó. Meg vagyok hiva ehhez az öreg lengyelhez itt a szomszédban és piszkos vagyok, mint egy disznó. Leszel szíves nekem átengedni ezt a vödör vizet, igen? Köszönöm. Szólj a legényednek, hogy hozza át a sátramba. Barátom, van ennek a vén lovagnak egy leánya... Szavamra, bármelyik bécsi szalonban szépségversenyt nyerne. Ha egy kis szerencsém van... Na, még egyszer köszönöm. Szervusz!

Szalutált, csapkodta csizmáját lovaglóostorával és fütyülve elment. Kády vigyázzban állt és nézte, mint viszi Jani az őrnagy után a vödör vizet. Nézte, nézte és egy könnycsepp gördült végig piszkos arcán.

— Jani nyergelj! A frontra megyünk!

Nekivágtak az éjszakának. Elhaladtak a Lambicky-ház kivilágított ablakai előtt és belevágtattak az ismeretlen sötétségbe. Aznap hajnalban esett fogságba Kády Balázs.

5.

Meggyötörve kezdte előlről az életet. Ismét az Alföldre ment Balázs, a föld, a messzeség, a végtelen fasorok szerelme. Jószágkormányzóságot vállalt egy uradalmi birtokon. Negyvenéves korára ősz volt, görnyedten járt, fogságban szerzett betegségek bántották és az életben szerzett fájdalmak gyötörték. Dolgozott, nem lelkesen, csak pontosan, mint egy gép.

Éjszakánként kiült a Tisza partjára, a töltésről nézte mozdulatlanul a vizet, a végtelenből fakadó, végtelenből ömlő vizet, amely élete döntő pillanataiban mindig hiányzik; a vizet, amely szép, jó, éltet, a vizet . . .

Szerelmes férfiakra különben is mély hatással van a víz. A mennybolt is, a fű, a virág, a szél, minden: de a víz talán leginkább, a maga sejtelmességével, romantikájával, kegyetlenségével, szépségével . . .

Kády Balázs szerelmes volt, a negyvenéves férfi komoly eltökéltségével, fanatizmusával, tántoríthatatlanságával. Szeretett egy asszonyt, akiről azt hitte, hogy az egyetlen, aki az ő számára termett, akit meg kell kapnia az élete árán is!

Az uradalom szélén kezdődött a falu. Ebben a faluban lakott a körorvos özvegye, Éva, huszonnyolc éves, barna, elegáns hölgy; falun élő, de nem falusi asszony, de leányos lélek, komoly nő; ember, az igazi «élettárs».

Éva három évig volt felesége az orvosnak, három éve özvegy, szomorúan bánkódó özvegy. A férjét gyászoló nő és az életét gyászoló férfi megbarátkoztak és valami mély, benső rokonszenv fejlődött ki köztük.

És érezték, mint növekszik ez a rokonszenv lassan a dolgok fölé, a falu, a föld, a felhők fölé és mint válik belőle fiatalok és felnőttek végzete: szerelem.

De valahogy nem tudták egymás előtt tisztázni egymás érzéseit. Balázs, akit megtörték a szenvedések, nem volt olyan bátor a nőhódításban, mint azt minden nő minden férfitől elvárja és Éva sokkal tartózkodóbb volt, semhogy közeledni tudott volna.

Balázst elkeserítette, hogy Évát közönyösnek látta. Évát idegesítette, hogy Balázsból nem tör ki az a vallomás, amit olyan jól esett volna hallani; amit olyan jól esett volna visszautasítani és aztán vonakodva mégis elfogadni.

Őszre pedig döntésig értek a dolgok. Éva nem bírta tovább a falusi magányt, a tétlenséget, a bizonytalanságot és elfogadta egyik

gazdag rokona ajánlatát, aki háztartása vezetésére és gyermekei nevelésére Amerikába hívta.

Felkészült a nagy útra. Ez a készülődés talán Balázsban is megérleli a döntő elhatározást, amely oly sokáig késett.

Hétfő reggelre volt kitűzve Éva útnak indulása.

Vasárnap délutánra Balázs találkozót kért Évától.

Ezen a találkozón el kell dölnie mindennek. Ha Éva eljön, elmondja neki egész életét, kiönti egész szívét, letérdel előtte a sárga levelekre és könyörög: maradjon itthon! Legyen a felesége!

De, ha nem jön el, vagy ha nemet mond...

Éva maga se tudta, mit vár ettől a találkozástól. Ha Balázs barátsága csak férfimódra könnyelmű játék volt, az óceán majd lemossa emlékét. De ha szívből beszél, itthon marad... És a hajójegy visszautazik Amerikába.

Hat órákor volt találkozójuk a tölgyesben, egy keresztútnál.

Balázs már fél hatkor odaérkezett. Egyik cigarettát a másik után szívta el, kezeit zsebébe mélyítette és soha nem érzett izgalommal taposta a zörgő leveleket.

Óh, ha eljönne! Óh, ha nem jön...

Hat óra elmúlt. Egy-egy levél lassan perdült le az ágakról, mintha a percek múlását jelezné a levelek hullása. Tizenöt levél... negyedhét... harminc levél... félhét...

Félhét után öt perccel Balázs felnézett az égre.

Hát nem jött el!

Pár lépést beljebb ment a fák közé, revolvvert húzott elő zsebéből, összeszorította fogait és mellébe lőtt.

Lezuhant a levelekre. Irtózatossá vált a fájdalom járta át. Elöntötte a vér. Lükettett a halántéka. Szeme előtt elhomályosultak a fák. Erei majd szétpattantak. Halálsápadt lett. Élni! Vagy meghalni, vagy akármit, de a torka ég, nem tud nyelni, segítség, vizet!

Egy összetöpörödött anyóka járt az erdőben, galyat szedett. Az hallotta meg a nyöszörgését.

— Jézusom, ne hagyj el...

— Anyóka, gyorsan vizet, mert végem van!

— Jézusom, honnan vegyek én most vizet, nagyságos úr...

— Nem bánom, akárhonnán, csak hozzon, ha Istent ismer...

Megfúlok... Nem sok kell, csak egy csöpp a torkomba, a nyelvem hegyére... Egy pohár vizet!

— Nincs egy gyűszűnyi se, lelkem, de várjon, majd hazaszaladok segítségért!

Azzal eltipeggett, ahogy öreg lábai bírták.

— Egy pohár vizet! — sóhajtott Balázs, aki már nem látta se az anyókat, se az erdőt...

A pohár víz késett.

Balázs elvesztette az eszméletét.

Éva sietve jött a falu felől. Azok a vendégek! Majdnem háromnegyed órát késett... No de, ha fontos Balázsnak, csak megvárja, vagy elébe jön, vagy segít magán valahogy...

Megáll a keresztúton.

— Balázs!

Egy hang se.

— Kády! Kády!... Halló, Baláááás...

Sehol senki, semmi.

— Nem várt meg... Vagy el se jött...

Éva visszaindult.

— Nem várt meg... Vagy el se jött...

Zsebkendőjével végigsímitotta arcát és sebes léptekkel tartott a falu felé.

Negyedóra mulva Balázsért eljött az anyó és két férfi. Óvatosan felemelték, a viskójukba vitték. Levetkőztették, lemosták.

Él!... De nincs eszénél. Lázában beszél.

— Félhét... feleségem... meghalok... nem szeret... hullnak a levelek... félhét...

Dobálta magát. Alig tudták lecsillapítani. Aztán hosszú, nyugtalan álomba merült.

Másnap reggel Éva elutazott Amerikába.

6.

— Április. Zuhog az eső.

A jószágkormányzói lakás hálószobája félig lefüggönyözve. Az ágy előtti széken ül egy krétafehér arcú asszony és összekulcsolt kezekkel mereven néz az ágyra. Az ágyban sápadt, aszott férfi. Nehezen lélegzik. A homloka verejtékes.

Az ágyban Kády Balázs haldoklik.

Tíz évvel ezelőtt hosszú hetekig lebegett élet-halál között egy revolvergolyó miatt. De győzött a fizikum: felépült.

Aztán eltelt pár esztendő és megint győzött a fizikum: meg-nősült.

Feleségül vett egy pesti leányt és lehozta a tanyára.

A mézeshetek elmúltak... Az asszony nem tudta megszokni a falut, a férfi ingerlékenységét. A férfi nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy nem ez az a nő, akit neki szánt a sors...

A férfi beteges volt. Az asszony fiatal.

Most, ötven esztendőskorában, meg kell állapítania, hogy a legelső néhány hónaptól eltekintve, ötéves házasságuk alatt soha, egy percig nem voltak boldogok.

Balázson végigszántott a sors... Mintha tankok gördültek volna át rajta végeláthatatlan sorban...

Balázs nem boldogságra született. Hol hibázta el a dolgot? Ki tehet arról, hogy ő boldogtalan? Mikor dőlt el a sorsa...?

Kády életének utolsó tíz esztendeje betegségek szakadatlan, egyre fokozódó sora volt. Az a golyó a mellben, az a tüdejét támadta meg. Idegei réges-régen: roncsok. Kedélye a régmúlté. Morózus. Szótalan. Ingerlékeny. Pessimista.

És ez az ember mert fiatalasszonyt a sorsához kötni, aki csupa életerő, jókedv, temperamentum, élnivágás...

Gyerekek nincsenek.

Néha hónapokig nem szólnak egymáshoz. Gyűlölik egymást. Nem válnak el, mert nincs hozzá erejük és mert mindketten érzik, hogy úgyse tart már sokáig.

Sokáig tartott... Öt évig!

Kády Balázs ötvenéves és haldoklik.

Odakint irtózatos vihar dül. Már egy hónapja esik. A Tisza félelmetesen megáradt. Fákat, állatokat sodor magával, haragos, szennyes, tajtékos a hulláma. A töltés sok helyen repedezik. Sürgős segélycsapatok jelennek meg itt is, ott is. Minden mellékfolyó dagad, az özönvíz nem akar elállni, a tanyavilág sárban úszik, a talajvíz mindenütt feltör, a nádviskók omladoznak.

Ömlik az eső.

Ömlik a verejték Kády Balázs homlokáról.

Hörög és alig mozdul...

Az asszony mereven ül szemben vele és tágranyílt szemekkel, összeszorított ajkakkal nézi, néha letörli a verejtékező homlokot, néha megigazítja a párnát... Ez minden.

Kády Balázs már nem tud beszélni, de agya még dolgozik, sebesen, sietve, mert tudja, hogy nemsokára meg kell állnia.

A felesége arcát nézi Kády, ezt a szép, hideg arcot, amely oly sokat volt mellette és amely mégis olyan idegen számára.

... Mit szenvedtem! Mit kinlódtam! Mennyire szerettem volna szeretni és vágytam utána, hogy szeressenek. Mennyire nem találtam meg soha magamat. Se mást...

Az életem!

Gyerek voltam és vágyódtam, mérhetetlenül vágyódtam a tenger után.

Fiú voltam és egy kis eső megmentett volna.

Fiatalember voltam és egy vödör víz hiányzott a boldogságomhoz.

Férfi voltam és egy pohár víz megváltoztatta volna az életemet.

Aggastyán vagyok és... és meg fogok halni... és itt ül a feleségem, tudja, hogy órák múlva elmegyek, örökre elmegyek... és nincs egy csepp könny a szemében...

... Egy kis víz, csak annyi, hogy éppen megnedvesedjék tőle a pupilla. Nem kell, hogy kicsorduljon, hogy végig ömöljék az arcon, nem, csak annyi, hogy megálljon a pillák szélén, a szem sarkában, ott rezegjen egy picikét és aztán akár vissza is szívódjék a szembe...

egy könnycseppet . . . Istenem, egy könnycseppet akarok csak a feleségem szemében . . . vagy a kutyáméban . . . vagy a cselédemében . . . valahol egy könnycseppet, amit értem ejtenek el, egy könnycseppet, hogy valaki mégis van, aki sajnál, aki meghatódik, akinek hiányozni fogok . . . egy, egyetlen egy könnycsepp megengesztelné ötven évem minden keservét, a vizek elmaradt áradatát ; egy, óh, egyetlen könnycsepp ! Istenem, add, hogy kibuggyanjon a feleségem szemén ez a parányi kis vizecske, Istenem, te, aki tengereket szárítasz el, folyamokat árasztasz ki, viharokat támasztasz, engedd, hogy ez a parányi víz megadassék nekem, a te haldokló szolgáltnak, hallod-e te, Isten, ordítok hozzád, egy könnycseppet adj, akarom, követelem ! ! . . .

A szobában hang se hallatszott. Balázs fogai csikorogtak, szája mozgott, de nem jött belőle szó. Kint ömlött a víz vastag sugarakban, bent száraz szemmel ült az asszony Kády Balázs vergődő teste, vergődő lelke mellett és nem tudott sírni.

És mikor Kády Balázs feje élettelenül billent mellére, az asszony szeméből a könnycsepp akkor se buggyant ki.

7.

Borzalmas viharban tartották meg a temetést. A felesége, a pap és egy-két béres, ez volt egész kísérete.

Mikor a temető felé haladtukban kiértek a faluból, a templom harangjait félreverte az őr. A Tisza áttörte a gátat.

A béresek sarkon fordultak és a valamivel magasabban fekvő falu felé rohantak. A pap megragadta az asszony kezét és maga után vonszolta. A kocsis leugrott a bakról, eloldotta a lovakat és a ministráns gyerekekkel szintén a domb felé rohant. A kocsi ott maradt egyes-egyedül, feketén, komoran, belsejében a fekete fakoporsóval.

És jött, zúgott, sistergett, bömbölt a víz, hullámozott, habzott, tajtékzott, egyre emelkedett, egyre dagadt, elöntötte a mezőt, az országot, száguldott, szélesedett, morgott, sikoltott . . . zuhogott az eső, süvöltött a szél, villámok cikáztak, a szennyes áradat rohant, dörgött az ég . . . és a víz elérte az egyedülálló halottas kocsit, feldöntötte és felkapta a koporsót a víz, Kády Balázs koporsóját, megforgatta és vitte a víz, sodorta, dobálta, ropogtatta . . . a víz . . . a koporsót . . .

A koporsó úszott a vad árral, mindig kisebb lett, recsegett, sóhajtozott, aztán . . . egészen . . . eltűnt . . .

. . . Elemésztette a víz, a víz . . . a víz . . .

A MŰVÉSZ ÉS BÉRE.

Irtá: *Ferenczy Valér.*

SEHOGY se vagyok megelégedve a címmel, melyet alábbi eszmémnek adtam. De nem tudok jobbat; ha azt írom: a művész és jutalma, ez még rosszabb, az még tápot ad a félreértéseknek, melyek ellen védekeznünk kell, amikor társadalomtudományi és társadalomgazdasági nevezőre szeretnők hozni a tagadhatatlanul életbevágó kérdést: mit kap a művész a közösségtől?

A téma nincs kiaknázva; édeskevés az, amit írtak róla és senki sincs vele tisztában. A filiszter könnyű szerrel, vállvonogatással elintézi; a kultúremler agyonhallgatta. Mindannyian az öröklött tévhitben nevelődtünk, hogy erről nem illik tudomást venni; a művészet magasztos ideálja — úgy hittük — nem engedi meg, hogy rideg anyagi kérdéseket keverjünk beléje. A közgazdászokat, a társadalomtudósokat is nyilván kevésbé érdekelte a kérdés: hogyan helyeződtek el a művészek koruk társadalmi strukturájában? és mi a helyzetük ma?

Kétségtelen, hogy a művészeti irodalom is nagyban felelős ezért, hogy nincs elképzelésünk a művész igazi helyzetéről. Tudjuk, hogy számtalan nagy művész, festő, zeneszerző, költő, író még a minimális társadalmi ellenértéket sem kapta meg munkájáért, hogy a kortársak közössége nyomorba kényszerítette, félrelökte, mellőzte sokszor a legnagyobbakat, akiknek alkotásai később az emberiség magasztos, nélkülözhetetlen kultúrkincseivé váltak. De hogy ez miért és hogyan történt s történik: erre nyilván még senki se igyekezett formulát találni. Ha visszagondolok a művészeti monografiákra, műtörténelmi könyvekre, melyek ifjú koromban kezembe akadtak: mondhatom, alig akadt közte, amely mást is tartalmazott volna, mint magasróptú, «nehéz», «elvont» esztetizálást, mely mellett elenyésző az, amit megtudhat belőlük az olvasó a művész egyéni életéről; még kevesebb, jóformán semmi, amit anyagi létükről kegyeskedtek elárulni szerzőik. A művészeti íróknál az ilyirányú közlekenység feltűnő hiánya, mely már nem is hallgatagság, hanem agyonhallgatás, több okból ered: először is nem olyan egyszerű felkutatni a szükséges adatokat arranézve, hogy valamely kultúrkorszak művészei számára milyenek voltak az anyagi adottságok s hogy ez adottságoknak megfelelően egyik-másik mester élete hogyan alakult; mindezt részleteiben kihámozni csak szorgos adatgyűjtés révén volna lehetséges. Nyilvánvaló, hogy a monografusok fáztak ettől, esetleg meg se teheték volna, amennyiben könyvüket oly rosszul fizették, hogy nem érte meg nekik az alapos kutatást. Mindenesetre könnyebb magasróptú esztetizálásokkal megtölteni egy könyv oldalait. Ez az egyik ok; egy másik, hogy a művészeti könyvek gyakran olyan tollból erednek, mely nagyon is közel áll a műkereskedelem érdekszféréjához. Hogy csak egy példát említsek: a francia impresszionistákról tudjuk, hogy eleinte siralmasan mellőzték őket, jóformán képtelenek voltak egyetlen képet is eladni; hogy éhen nem haltak, talán csak annak köszönhető, hogy nagyobb részt a vagyonos burzsoá-osztályból származtak, volt valami vagyonuk, mindamellert nem annyi, hogy ne lettek volna ráutalva képeik eladására. Műveik túlnyomó

részét a francia Durand-Ruel vásárolta össze potom pénzért és aztán kívárta konjunktúrájukat és óriási üzletet csinált velük, nemcsak Párizsban, ahol a Rue Lafitte-ben levő előkelő Durand-Ruel-féle műkereskedelmi szalon épügy vonzotta a magamfajta fiatal, látni, gyönyörködni vágyó festőt, mint a gazdag vevőket, hanem körülbelül az egész világon. Így más művészeti centrumokban voltak műkereskedők, akiknek cégei nem voltak egyebek Durand-Ruel ekszpozitúráinál. Ilyen volt Berlinben a nagytekéntélyű Paul Cassirer műkereskedése, mely diktált a német piacnak. De nemcsak a piacnak, hanem az irodalomnak is; voltak a Durand-Ruel—Cassier kör érdekszférájához tartozó írók is, akik az egész világon propagálrák Manet, Monet, Cézanne, Sisley, Pissarro, Renoir piktúráját. Ezek a német írók teleírták a világot a francia impresszionizmusról, mi magyarok is nagyrészt az ő könyveiket olvastuk. De hogy e könyvek keveset árultak el az impresszionizmus történetének gazdasági vonatkozásaiból, az érthető. Így aztán persze ma is hézagos az értesülésünk arról, hogy e kiváló francia művészek anyagi léte hogy folyt le.

«A művész és a tőke» — ezzel a címmel is lehetne érdekes tanulmányt írni, amennyiben erre az időszakra szorítkozunk, amikor a kapitalista vállalkozás vette kezébe a művész sorsát. És valóban gondolkodóba kell ejtsen az, hogy a francia impresszionisták produktivitása éppen a tőkés vállalkozás hallatlan fénykorára, «Hochkonjunktúrájára» esett, a XIX. század második felére; akkor még ilyen, látszólag reménytelen tőkebefektetésre is akadt egy vállalkozó tőkés, Durand-Ruel, illetve kettő, mert Cézanne képeivel Vollard kereskedett, aki ugyancsak kívárta az időt, amikor «megjön az értékük».

Kétségtelen, hogy ez az egész folyamat, ahogyan a művész alkotása nagyban a véletlenre van bízva (és vele együtt persze maga a művész is) nagyon is megérdemelné az alapos vizsgálódást. Sőt, úgy érzem, máris közelebb jutottunk ahhoz, hogy megkíséreljük a művész munkáját társadalomgazdaságilag meghatározni. Amikor Cézanne vagy Manet a képet megfestette, nem ért semmit. Később lassan, valami — egyelőre rejtélyes — folyamat révén fokként érték, pénzre, olykor nagy összegekre váltható érték lett. A kép tehát nyilván a kapitalista gazdálkodás törvényei szerint ugyanolyan, mint az értékpapír: árfolyama van. De a furcsa az, hogy míg a részvény azonkívül, hogy osztalékot fizet s hogy (hacsak el nem romlik) a tőzsdén eladható, pénzre váltható, semmi egyébre nem használható: ezzel szemben a képet mégse kell okvetlenül fiókba elzárni addig, amíg eljön az ideje annak, hogy haszonnal el lehessen adni. Bár éppen meg lehet tenni és ismerek is olyan képgyűjtőt, aki ezt teszi: rengeteg képet, mely valami tranzakció folytán birtokába jutott, kamrában tart elzárva! De a normális mégis az, hogy a képgyűjtő, ha még annyira spekuláns is, mégis csak élvezni is akarja a képet. Vagy legalább is parádézni akar vele; neki ugyan nem jelent semmit, de hadd lássa más, hogy neki a lakásában ilyen és ilyen «márkás» képei vannak. Hogy ez mennyire így van, arra példa épp az említett «képgyűjtő», akinek a kamrájában porosodó képei közt akad mestermű, de a falán egy kép parádézik, melyre különösen büszke s amely csapnivaló kontármunka, ugyanannak az elhúnyt mesternek hamisított kézjegyével, akinek egyik eredeti művét lomtárban heverteti!

Ez a példa azonban már a mai, siralmas hazai állapotokhoz vezet, amikor előfordulhat, hogy egy elhúnyt nagy festőnk műve csomó más,

közepes vagy silányabb, ötletszerűen összeszedett képpel együtt kerül olyan kereskedőember birtokába, aki maga is bevallja, hogy mitsem ért a képekhez; ezzel azonban némileg eltértem a fentebbi gondolatmenettől, amikor általánosabb áttekintés alapján igyekszem meghatározni a műalkotás gazdasági szerepét korunk társadalomgazdasági szervezetének keretében. Sőt még általánosabb szempontból véve, páratlanul érdekes feladat volna a régebbi kultúrkorszaktól kezdődőleg, a történelem folyamán végigmenve, kutatni, mit kaptak az alkotók munkájuk fejében, hogyan éltek meg belőle a különböző idők, országok festői, továbbá írói, költői, zeneszerzői. Ha így, ily tágan vesszük a témát, területünk kolosszális méretűvé válik. Végig kellene mennünk a történelmen, sorra kellene vizsgálnunk, hogy a művészek — a szó tágabb értelmében, tehát nemcsak a képzőművészeti alkotók, hanem velük együtt az írók, költők, zenészek, szóval mindazok, kik szépséget alkotnak s nyújtanak embertársaiknak — miként és mily feltételek mellett kapták vagy nem kapták meg a társadalomtól ezzel szemben a lét gazdasági feltételeit? S hogy föllelhető-e valami szabályszerűség, valami törvény, mely determinálja ezt, mely megszabja a bért, melyet a művész kap a közösségtől, — legyen az a közösség deszpotikus, mint a régi oligarchiákban, vagy hierarchikus, vagy később ismét más formában deszpotikus, a demokratikus szabadgazdálkodás időszakában.

Közmondásos, a banalitásig elcsépeelt közhely, hogy a művész ne várjon jólétet, legyen elkészülve a legrosszabbra az anyagi létet illetően. És aligha csodálkozhatunk, hogy ez a felfogás vált közkeletűvé, amikor az egész kultúrtörténet hemzseg a szomorú példáktól, számtalan művésztől, költőtől, írórtól tudjuk, hogy nyomorgott, hogy életét nélkülözések közt töltötte. Köztük számtalan olyan, kinek életműve később az egész kultúrált emberiség legbecsesebb, mindannyiunknak szívéhez nőtt kincse lett. Igaz, hogy ezekkel szemben akadtak éppen ellenkező példák is bőven, tehát nem mondhatjuk ki a szentenciát, hogy a kiváló művésznek mindig és minden körülmények közt keserves az élete. Található itt valami szabályszerűség? Van-e közös nevezője ennek az egész jelenségkompleksumnak?

Hogy mennyire gyakori az eset, amikor a kortársi közösség rút hátlansággal fizet a művésznek, mondom, érthetővé teszi, hogy ezt elkönnyvelték, mint normát; ami nehezebben érthető az, hogy általában oly könnyű szerrel tértünk napirendre előlött. Hogy sose kutattuk e jelenségek mélyebb összefüggéseit. Ez az az agyonhallgatás, melyről fentebb szóltam, melyért hajlandó vagyok nagyrészt a művészeti irodalmat felelőssé tenni. De érdekes az is, hogy senki se szólalt fel eddig e hiány miatt; s fogadni mernék, hogy ha körkérdést intéznénk a legolvasottabb kultúremberek körében, a legtöbb azt se tudná, van-e egyáltalában irodalma a művész anyagi helyzetének, sőt fönn se akadt ezen, eszébe se jutott, hogy erről is lehetne írni. Ez a közöny bizonyára a XIX. századból öröklött kényszereszmeként ránk maradt *pénz-szégyellősségre* is vezethető vissza. Szégyeljük, még önmagunk előtt is, hogy anyagi, társadalomgazdasági kérdésekről számat adjunk magunknak, vagy éppenséggel nyíltan beszéljünk erről, kivált amikor olyan magasztos, ideális dologról van szó, aminő a művészet. Így történhetett az, hogy míg egyéb szociális és szociálökonomiai kérdések körül tintatenger folyik, a kérdés, hogy mit kap anyagi lét dolgában a művész a köztől, elsikkadt, kicsúszott a figyelem elől. Igen sajátságos jelenség ez a pénz-prüderia; még sajátságosabb, hogy épp a kapitalista plutokrácia uralomrajutásának idején, a

XIX. században keletkezett, de korántsem mult ki még. A pénz, az tabu, erről nem illik beszélni, még gondolkodni sem illik róla. Ez az a felfogás, melyben nevelkedtünk s így nem csoda, hogy csupán egyes különálló, nem koordinált adat jut eszünkbe, amikor a művész anyagi létét kutatjuk — oly adatok, melyekre csak elvélve bukkantunk olvasmányaink folyamán. Életrajzi adatok művészekről, kik ragyogó anyagi eredményeket értek el; másokról, még nagyobb számban, kik ádáz, siralmasan sikertelen harcot vívtak az anyagi fönmaradás érdekében. Rubens volt talán az összes nagy festők közt az, akinek »legjobban ment»; ő maga írta levélben valakinek, hogy képeiért annyiszor 100 forintot számít, ahány napig dolgozott rajtuk. Hogy ennek a kiejelentésnek horderejét mérlegelhessük, tudnunk kellene, mi volt a XVII. század elején Flandriában a forint vásárló ereje; de kétségtelen, hogy a flamand mester ragyogó, főúri keretek közt élt. Ugyanígy Van Dyck; az olaszok közül már előbb, a reneszanszban nagy árat ért el Tizián, úgyszintén Michelangelo, Raffael és bizonyára mások is. A régi nagy festők, szobrászok anyagi ügyeiről páratlanul érdekes adatokat tartalmaz Guhl «Künstlerbriefe» című kötete, nagyszámú eredeti levéllel. Itt derül ki az is, hogy a XVII. század volt a művészeknek talán legragyogóbb ideje, hírnév s anyagi érvényesülés tekintetében egyaránt. Guido Reniről, «az isteni Guidó»-ról pl. megtudjuk, hogy valóságos primadonna volt; ha nem volt kedve, nem dolgozott, váratta a legnagyobb egyházi és világi urakat, akik képet rendeltek nála; azok jóformán sürgetni se merték, inkább kémeiket küldték kinyomozni, miért nem dolgozik Guido. Szerelmi tekintetben Guido Reni, mint sajátságoskép a secento egy másik kiváló festője, Guercino is, teljesen közönyös volt; a hazardjáték szenvedélye tartotta fogva, kiadós kártyacsatákat vívott, aztán, amikor leégett, végre rászánta magát, hogy folytassa a festést, nagy garral nekiállt a vászonnak, vígan, torkaszakadtából énekelve, ahogy szokása volt munka közben. A nyugtalankodó biborosok, fejedelmek pedig örömmel vették a jó hírt: most végre megjött a kedve Guidónak a munkához.

Páratlanul érdekes a fokozatosan végbemenő változás a művészek életsorsában a középkortól a quattrocentón át a cinquecentóig, majd a secentóig. Még érdekesebb, ha a társadalmi struktúra változásával együtt figyeljük e jelenségeket. Ugyancsak Guhl értékes művészlevél-gyűjteményéből veszem, hogy a cinquecento művésze szánakozással emlékezett az előző nemzedékre, amikor napirenden volt, hogy a szobrász, a festő munkazubbonyban, munkaeszközeivel kezében ment végig Firenze utcáin, mint más mesterember. A cinquecento volt az idő, amikor a művész *úr* lett. Igaz, hogy ezzel karöltve járt az egyre nagyobb gazdasági bizonytalanság is. A középkor kötött, statikus, hierarchikus társadalmában a művész, körülbelül úgy, mint az iparos, egy céh keretében élt, szerényen, de aránylag kevés kockázattal; a reneszansz az az idő, amikor a művészek élete csupa torzsalakodás a megrendelésért, intrika a fejedelmek kegyéért. Még a legnagyobb művészek élete is csupa hányattatás, így Michelangeló is, mindamellett, hogy rendkívüli hódolat, nimbusz övezte már életében. Leonardo se igen találta helyét; már öreg korban határozta el, hogy Franciaországban próbál szerencsét, ott keresi a megfelelő keretet szuverén lángelméje számára. Útközben érte utól a halál; kérdés, nem olyanformán-e, mint azokat, kik alatt leszakadt a Szent Lajos hídjá; kérdés, milyen sors jut neki, ha tovább él. Csupa bizonytalanság, harc, izgalom Benvenuto Cellini élete is, melyet

ő maga megírt. E páratlanul érdekes kortörténeti dokumentumban a talián művész sajátságos, naiv cinizmusával megírja, hogy még ölni is tudott volna az érvényesülés érdekében, sőt elmondja, hogy a hirhedt «sacco di Roma» napjaiban, amikor a győztes francia seregek a bevett örök városban olyan rablást, zsákmányolást vittek véghez, hogy annak még az emléke is szörnyű volt: akkor ő is — bár előzőleg védte a várost — résztvett a rablásban és «jó katonamódrá» zsákmányolt, amit tudott. Egy emberöltővel előbb pedig Párizsban François Villon, a franciák ma is nagyra tartott lírikus költője, betörőbandába állt be — aligha azért, mert nagyon jól ment a sora.

A reneszanszt követő időkben sajátságoskép Hollandia lett a színhelye a művészek, sőt épp a legnagyobb művészek felháborító mellőzésének — a legvirágzóbb művészi kultúra közepette. A két legnagyobb holland festő, Rembrandt és Frans Hals, egyformán siralmas nyomorra jutott öreg korában. Pedig mások, kisebb, másodrangú festők fényesen kerestek ugyanakkor. Holandiáé a dicstelen elsőség abban, hogy épp a legnagyobbakat negligálta, két legnagyobb festőzsenijét és a rézkarc ugyancsak zseniális, rendkívül eredeti vizionáriusát, Herkules Segherst, — ami annál sajátságosabb, mert hiszen a rézkarc és rézmetszet, valamint a fametszet akkoriban, sőt már előbb, feltalálásuktól fogva keresett, jövedelmező műfajok voltak. Ez pedig nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy akkor nem létezett más reprodukció, a kép sokszorosításának ezek voltak egyedüli módjai; így, akinek nem tellett festményre, rézkarcot vagy metszetet vásárolt, hiszen más nyomott kép nem volt. Meggondolásra késztet, hogy éppen a polgári, demokratikus Hollandia az az ország, hol elsőízben mutatkozik az egyéni, eredeti, legelsőrangú művészet mellőzése, a másodrangúság, a banalitás preferálása. Innen kelteződik a kultúra történetében a sajátságos helyzet, hogy az előkelő, artisztikus művész, aki nem tud és nem akar behódolni a közizlésnek, hallatlan oddszokkal terhelve fut a versenyben a megszokottságoknak, a bevált, elcsépelett közizlésnek hódokó művész mellett. És nem véletlen, hogy ily vonatkozásban a verseny szót használtam: épp ez az időszak a közgazdaságban a szabadverseny ideje, amikor a művészet is mindjobban az ipar vállalkozás szerepére jutott. De, mint a továbbiakban hangsúlyozni fogom, ez a helyzet ma már nagyon is a múlté; egyrészt, mert ma, a mai gazdasági adottságok közt nincs az a művészi produkció, mely gazdaságilag sikerrel, gondtalan megélhetéssel kecsegtetne, másodszor pedig azért, mert *ma már nincsen közizlés.*

Hogy mekkorát változott a világ az utolsó 25—30 év folyamán, arra igen jó példákat lelünk Dr. Paul Drey «Die wirtschaftlichen Grundlagen der Malerei» című, 1910-ben megjelent könyvében, mely igazi német alaposággal van megírva és rendkívül becses adatokat szolgáltat mindezeket a problémákat illetően, amelyeket, mint fentebb igyekeztem kimutatni, az irodalom általában oly feltűnően mellőzött, elhallgatott. Így a közelmúltat, a századvégi kort illetően írja, hogy igen sok festő, amennyiben nevet, szélesebb körű elismerést vívott ki magának, megkeresett egy évben 2—300.000 Márkát vagy angol shillinget. Angliai felkapottabb arcképfestők egy évben átlag 24 portrét is megfestett, á 15.000 shilling. A könyv számtalan adattal szolgál arranézve, hogy a múlt század második felében festők képei olyan árakon keltek el, amelyek ma, a mai gazdasági leromlásban fantasztikumként hatnak. A legérdekesebb az, hogy ezek a magas árak oly korban jöttek létre, amikor a művészi termelés rendkívüli mértékben megnövekedett. A XVIII. században a kiállításokon nem működött bírálóbizottság, sőt a festőakadé-

miák tagjait kötelezni kellett, hogy évente legalább egy képet kiállítsanak. A zsűrizés sokkal későbbi keletű intézmény, mely a művészi termelés nagymérvű fokozódásából eredt. Nyilvánvaló, hogy a XIX. század kapitalista konjunktúrája rendkívüli mértékben kedvezett a művészetnek; sajnos, azonban erősen túlnyomó részben — bár korántsem mindig — a másodrangú, sőt a rossz művészetnek. A polgári osztály uralomrajutása volt az az időszak, amikor gondoskodás történt arról, hogy a fák ne nőhessenek az égig, amikor a stílustalanság, az eklekticizmus, a banalitás túlsúlyba került az artistikummal szemben. Oly émélyítően izléstelen művészet, melyre ma lehetetlen volna vevőt találni s amelyre már csak a szánakozás mosolyával tekintünk, aranybánya volt a XIX. század második felében. Dr. Paul Drey idézi pl. Grütznert, a közízlésnek akkor megfelelő zsánerfestészet egyik dicstelen emlékü képviselőjét, aki egyebet se festett, mint bort kóstoló vagy söröző szerzeteseket és ezzel betegre kereste magát. Az idézetben Grütznér megmondja, hogy kénytelen újból és újból ezeket a közkedvelt, kövér, joviális, széles mosollyal alkoholizáló pátereit festeni, újabb és újabb változatban, mert a műkereskedők valósággal követelik, györtik érte. Sőt egy csomó más festő is jónak látta nyomába lépni és ugyanolyan szeszelő pátereket festeni — nyilván kitűnő anyagi eredménnyel.

Ha akár a hazai, akár a belföldi tárlatok régi tárgymutatóit nézegetjük, feléled előttünk ez a furcsa idő, mely nem is olyan régen volt és mégis annyira elmúlt már; amikor a közönség kedvét legyezgető festő jól megélt és csak egy kisebbség vállalta azt, hogy szembehelyezkedjék a közízléssel és ezzel együtt vállalta a legteljesebb anyagi mellőzetést. Ahogy most, napjainkban beszélünk, közgazdasági műszóval, agrárrollóról, olyanformán lehetne erről a ma már idejétmúlt jelenségről a művészetben azt mondani: *művészeti olló*.

A századvég óta szinte egy csapásra és gyökeresen megváltozott ez a helyzet. Amikor az a művészet, melyet jobb kifejezés híján impresszionizmusnak nevezünk, Párizsban majd egyebütt is későn beérkezett, méltó elismerésben részesült a sok mellőzés, féltreismerés és gúny után, mely eleinte érte: erre aztán, a művészetben azelőtt soha nem álmodott tempóban, jöttek új irányok, melyek ugyancsak szembehelyezkedtek a közizfelfogással és nemcsak igényt tartottak az elismerésre, de hamarosan el is érték. Hirtelen előállt a műítélkezésben a legnagyobb mérvű ellenhatás: nem volt többé hálátlan szerep, ha a művész arculsapta mindazt, ami addig elképzelhető volt, de hálás szereppé vált; a kritika semmit se mert már támadni, félt a baklövésektől. Megérkezett a modernség, az újszerűség, a forradalmi attitűd soha azelőtt nem képzelhető konjunktúrája a művészetben. A háborúelőtti, 1910-es évektől napjainkig egy nemcsak újszerű, de az előbbivel homlokegyenest ellenkező helyzettel állunk szemben, hogy miközben az a művészet, mely 50—60 évvel ezelőtt a gúny tárgya volt, ma a Louvreban van és senki se találja merésznek, érthetetlennek: új művészek egyenesen utaznak az érthetlenségre, az újszerűséget hajhásszák, anélkül, hogy ez mártírium vállalását jelentené. Sőt. Az előző nemzedék mártíriuma kétségtelenül hálás szereppé avatta az újszerűséget, még a látszatújszerűséget is, az újszerűség pózát is; megszületett a neó-giccs, a «modern akadémia» (e kifejezést első ízben a magyar festőnemzedék egy fiatal, igen elismert tagjára alkalmazva hallottam és — bár nyelvileg helyesebb volna «modern akadémizmus»-nak mondani — mint igen találó megjelölést vettem fel szótáramba).

Látszólag eltértem a tárgytól, de nem is lehetséges ezeket a jelenségeket különállóan csak gazdasági szempontból nézni, hiszen az elismerésnek, felkapottságnak, a sajtósikernek nyomában kullog az üzlet is; ma már a közönség se mer mellőzni senkit, a műbarát is igyekszik «okulást meríteni» az előző nemzedék műbarátainak baklövéséből, akik elszalasztottak olyan szenzációs üzletet, mint aminő az lett volna, ha pl. Manet, Cézanne vagy Van Gogh képeit korábban vásárolják! Így megszületett az új műgyűjtőtípus is. Akad közte persze, aki nem is konyit művészethez, aki adott esetben egy elhunyt mester műveként megvásárolná a legotrombább hamisítványt, hacsak valaki meg nem gátolja ebben és aki mindemellett büszkén játsza a fiatal, «legmodernebb» művésznemzedék felkarolójának szerepét, amely szerep, tegyük hozzá, aligha kíván nagy pénzbeli befektetést. Persze, általában igen nehéz volna pontos adatokat beszerezni arranézve, hogy a szélsőséges, túlzó, «forradalmi» művészet nagy sajtó- és műkereskedő-beharangozása mögött, mekkora anyagi siker rejtőzik, hogy mi van etekintetben a kulisszák mögött. Élénken emlékszem arra, hogy még a háború előtt pár évvel a Párizsban szereplő orosz szobrásznak, Archipenkónak volt egy szobra, egy különféle képződményekből, mértani elemekből összetett női alak, ily címmel: «Medrano», amiből az, aki tudta, hogy Párizsban van egy «Cirque Medrano», kitalálhatta, hogy a szörny cirkuszi táncosnőt akar ábrázolni. A gép-nő holmi hengeralakú lábán állt, másik, táncra emelkedő lába pedig egy zsebkés volt. Igen, szabályszerű zsebkés, bicsak, térdben meghajolva, úgyhogy a nyele volt a comb, a penge pedig az alsólábszárát képviselte; lábfej egyáltalában nem volt. Ezt a művet nemcsak művészi folyóiratban, de még könyvben is komolykodva hozták, kommentálták. Arról azonban fogalmam sincs, akadt-e ennek a szobornak vevője és ha igen, lehetséges volna-e ma eladni, amennyiben tulajdonosa netán megunt, már nem tetszik neki a bicsak-láb és szabadulni szeretne tőle?

Lehet, hogy még ma is vannak felkapott avantgardisták, akik jól keresnek. Mégis, nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy soha nem volt szüksége a művészeknek akkora dobverésre, mint ma. Régebben a művész könnyebben megélt felkapottság, *vogue* nélkül, mint ma a legnagyobb hírnév segítségével. Így megengedhette magának azt a fényűzést, hogy ne sokat törődjön a hírnevével; ma éhenhal, ha nem tud «nevet» szerezni magának, mely nevet aztán folytonos injekciókkal, sajtóreklámmal kell táplálni. És ez bizonyos mértékig érthető s meg is magyarázható abból, hogy a mai gazdasági viszonyok közt a felvevőképeség csökkent. De ez korántsem lehet az egyedüli magyarázat. A kereslet még a megcsappant felvevőképeségen is lényegesen alul marad. Miért?

Fentebb megállapítottam, hogy napjainkban nincs közízlés: százféle ízlés van, vagy ha úgy tetszik, ízléstelenség. Az irányok, törekvések zűrzavarában a kritika ugyan hogy tudna igazságot tenni? A kritikuskok, amennyiben nem szolgálnak klikkérdékeket vagy divatjelszavakat, többnyire egy bizonyos, korunkra igen jellemző neo-eklekticizmus kényelmes álláspontjára helyezkednek és valljuk meg, hogy ez még a legjobb, amit tehetnek. Így aztán a műítélkezésnek mai, kézenfekvő, kiáltó dérouté-ja is elkedvetleníti a közönséget. Kinek van olyan biztos, fejlett ízlése, ítélőképesége, hogy nyugodtan rábízhatná magát és, mégha csak szubjektív értelemben is, végleg eldönthetné, mit értékeljen, mit mennyire becsüljön a mai művészeti irányok és divatok sokadalmában? Így a közönség vágya a

művészet, műélvezet után, mely pedig annyira primér, multhatatlan szűksége az embernek: nem tudja, nem meri kiélni magát. Amikor holnap kiderülhet, hogy ami ma nagy művészetnek van kikiáltva, alapjában nem ér semmit: az emberek félnek a felsüléstől. Ordre, contre-ordre: désordre, mondja a francia; kétségtelen, hogy a műítélkezés folytonos ellentmondásai sokaknak kedvét vették a műélvezettől.

Végül mindezeket tetézi még valami, ami annyira súlyos, hogy már-már a kegyelemdőfést adja meg a művészet értékelésének, nevezetesen nálunk és amiről tudomásom szerint még senki se állapította meg, hogy baj. Ez az, hogy a sajtó, sőt hivatalos fórumok is lépten-nyomon karitatív hangú felhívásokat intéznek a «társadalomhoz» (mely alatt ők ebben az esetben persze mást értenek, nem a közösséget, hanem egyes gazdag egyéneket), hogy «hazafias», «kulturális» «kötelességből» «pártolják» a művészetet. Az ilyesmi nemcsak nem használ, de árt. Ha egy papírt a tőzsdén úgy akarnának lanszirozni, hogy a gazdag embereknek hazafias kötelességük jegyezni azt a papírt, mert különben a vállalat, a vezérigazgatótól kezdve le a munkásokig, éhen hal: kézenfekvő, hogy ezzel nemcsak nem csinálnának hosszú, de pánikszerűen menekülne a tőke, mindenki óvakodna attól, hogy a pénzt egy ilyen értéktelen részvénybe fektesse, sőt, aki ilyen értelmű felhívást bocsátana ki, bizonyára felháborodást keltene ezzel az érdekelték körében, talán még be is perelnék üzletrontás vagy efféle címen. Ugyanígy az, akinek azt mondják, vegyen könyvet, képet, szobrot, hazafias műpártolási kötelességből, joggal megdöbben és így kiált fel magában: hát ennyire vagyunk? És mégha kedve volna vásárolni, akkor se teszi. Vagy ha vásárol, akkor a «mecénás» szerepére tart igényt, mert ezzel a hazug beállítással, mintha a saját szükségletének kielégítése, a neki tetsző műalkotás megvásárlása kegymli aktus volna a művésszel szemben.

Nem tudom, máshol is így van-e, de, sajnos, hazánkban nagyon is klisévé vált a művásárlást «műpártolás»-nak nevezni és hazafias áldozatnak venni. A «műpártolás» rossz szó, melyet törölni kéne a szótárból, épúgy, mint a «mecénás» szót. A «műpártolás» szó azoknak az időknek gyászos öröksége, amikor a vándorszínész-társulatok ilyen, sablonszerűvé vált alázatos felhívásokkal édesgették magukhoz a színházlátogatókat; aztán gondolat-szerénységéből vált megszokássá ez a hazug beállítás, amellyel lovat adnak a művásárló alá és gyászos, ferde helyzetet teremtenek a művész számára, sőt végkép diszkreditálják a művészetet. Ezért nem akartam e tanulmányomnak azt a címet adni: «A művész és jutalma», váltig óvakodom tápot adni, mégha akaratlanul is, annak a balhitnek, mintha a művészetre kiadott pénz kidobott pénz volna, ajándék, alamizsna. Még az is megfordult a fejemben, hogy így címezzem tanulmányomat: *Maecenas átka*. Mert igazán saját-ságos, hogy ma, közel kétezer évvel a «királyi» nemzetségből való Maecenas óta — atavis edite regibus, írja róla hála-versében Horatius — még mindig, még ma is, ő személyesíti meg azt a felfogást, mintha a művésszel szemben a társadalomnak, mint közösségnek nem volnának kötelességei; azt a kényelmes attitűdöt, hogy a társadalom ölbe tett kézzel várja, hogy majd akadnak ma is újabb Maecenas-ivadékok, újabb nagyurak, akik a közösség helyett megadják a művésznek a bért, mely neki jár.

FLORENTIN PRUNIER BALLADÁJA

— Georges Duhamel. —

Hűsz hosszú napja tartja már magát,
Ott van mellette édesanyja is.

Florentin Prunier tartja magát,
Mert anyja nem akarja, hogy meghaljon.

Amint megtudta, hogy megsebesült,
Eljött az ősz szülőföld mélyiről,

Eljött a dörgő országon keresztül,
Hol óriás sereg nyűzsög a sárban.

Kemény az arca is kemény kendő alatt,
És nem fél semmitől és senkitől.

Kosár van nála, benn tizenkét alma,
Frissen köpült vaj egy kicsiny bődönben.

* * *

Naphosszat ül, csak ül az ágy fejénél,
Ahol Florentin lassan haldokol.

A tüzrakás órájában jön el
S delírium órájáig marad.

Kicsit kimegy, ha azt mondják: «Eredj ki!»
És megcsapolják a szegény tüdőt.

Maradna, ha maradni kellene:
Mert bírja nézni a fiú sebeit.

Nem hallja tán a kiáltásokat,
Míg vár s cipője mélyen áll a vízben?

Úgy ül az ágynál, mint őrző kutya;
Már rég nem látta senki enni, inni.

Florentin sem bír most már enni és
A vaj ott sárgul meg a kis bődönben.

* * *

Gyökérszerűen megkínzott keze
Szorítja a fiú sovány kezét.

*Makacs-szívósan nézi a fehér
Arcot, amelyen gyöngyöz a verejték.*

*Látja nyakát a megfeszült inakkal,
Hol nedves hanggal jár a levegő.*

*Ő látja mindezt lángoló szemével,
Mely száraz és kemény, akár a kő.*

*Csak néz, csak néz, sosem sopánkodik:
Igy szokta meg, így érzi, hogy anya.*

*Szól a fiú: «A köhögés megöb».
Ő válaszol: «Tudod, hogy itt vagyok».*

*A fia szól: «Érzem, elpatkolok».
De ő: «Nem. Én nem akarom, fiam!»*

* * *

*És ellenállt húsz hosszú napon át
És édesanyja mindig nála volt,*

*Mint vén úszó, ki a tengerben is
Felszínen tartja gyöngye gyermekét.*

*Egy reggel, hogy nagyon ki volt merülve
A nem-tudom-hol töltött éjjelek*

*Miatt, feje egy percre leesett
S éppen csak egy kicsit elszundított:*

*Florentin Prunier meghalt nagyhirtelen
És zajtalan, hogy anyját föl ne keltse.*

Fordította: Hankiss János.

RABELAIS MAGYARUL.

Irta: *Hamvas Béla.*

Ötven esztendőnél nem volt sokkal több az az idő, ami a magyar irodalom rendelkezésére állott, hogy a világirodalom nagy műveit lefordítsa. A mult század hetvenes éveitől a háború kitöréséig a legnagyobb könyvek jórésze csakugyan átkerült a magyar irodalomba. Voltak olyan fordítók, mint Csiky Gergely, aki éppen úgy fordította Taine angol irodalomtörténetét, mint Plautust, vagy Sophoklést, Fábián Gábor a latin Lucretiust éppen úgy, mint a gael Ossziánt. Ezek között a fordítások között remekbekészült alkotások is voltak, ilyen: Szabó Endre Gogol és Dostojevskij átültetései, Györy Vilmos Don Quijoteja, Ambrus Zoltán Maupassant és Flaubert fordításai. De kitünő a magyar Puskin, Thackeray, Byron Don Juanja, Tolsztoj, némely France, nem is szólva több Shakespeareről és Aristophanesről. A Filozófiai írók tára, a Klasszikus regénytárral, az Akadémiával és Gyulai Olcsó könyvtárával karöltve a megbízható és élvezetes fordítások egész seregét adta ki. Ma ez a helyzet lényegesen megváltozott. A legtöbb fordítás ma egyszerűen hamisítvány. A lefelé való licitálás az egyik oldalon ott nyilatkozik meg, hogy maguk a könyvek, amiket érdemesnek tartanak lefordítani, óriási többségben fércművek; a másik oldalon pedig ott — s ez a megbocsáthatatlanul súlyosabb —, hogy komoly művek hibás, elhamarkodott, felületlen, hebehrugya átültetésben kerülnek a magyar olvasó kezébe. Elképesztő, hogy mivé válik nálunk egy elegánsan csillogó angol vagy francia, az előkelő nyelv milyen lomposan, laposan, érdektelenül, milyen zagyvalék zsurnaliszta nyelven jelenik meg. Nincsen alóla kivétel több, legfeljebb egy évben egy s talán az is véletlen. A kontárság és léhaság a nyelvet sem kíméli. A fordítások riportstílusban készülnek s a fordítók legnagyobb része már egy közepesen nemes és magas művészi nyelvvel nem tud megküzdeni. Amíg csak egy Lewis Sinclair, vagy Dreiser, vagy Julien Green, vagy Wells jelentéktelen stílusáról van szó, addig a dolog aránylag sikerül és ha nem sikerül, az se nagy baj, hiszen az ilyen irodalom már tíz év mulva nem lesz sehol. Mihelyt azonban már magasabb feladatról van szó, az eredmény szánalmas: a legelőkelőbb művek is konzumkönyvekké súlyednek.

Kemény Katalin François Rabelais «Gargantua és Pantagruel»-jének első részét lefordította. A körülmények pontosan jelzik a mai helyzetet. A műfordítások, vagyis a nyelv komolyságának időszakájában, a háború előtt, egyes művekre nem kerülhetett sor. Talán nem akadt fordító, talán egyes művek a fordítók figyelmét elkerülték. Ilyen volt Rabelais, ilyen Montaigne, vagy Sterne Tristram Shandyje és még néhány. Igaz, mindegyike rendkívüli feladat. De ha mégis akadt volna fordító, a nagy kiadók versengtek volna érte. Magyar Montaigne! Magyar Rabelais! Ma ez a magyar Rabelais egy pedagógiai társaság költségén volt kénytelen megjelenni, nem egészen bántó, de mindenképen a műhöz méltatlan szegényes alakban. Nagy kiadóink nem érnek rá ilyesmivel foglalkozni, nekik Deepinget, Walpolet, sőt Kaestnert, Stefan Zweiget kell kiadniok. Ezt a tényt nem kell magyarázni.

François Rabelais a világirodalom egyik legnagyobb művésze, egyike

azoknak a jelenségeknek, melyek egészen páratlanul állanak itt, melyekből csak egy volt és hasonló sohasem lesz. Hol van Rabelais utólérhetetlen nagysága? Ott, ahol csak nagyon keveseké. Talán csak ezek állanak mellette: Aristophanés, Plautus, néhány középkori népkönyv, mint a Till Ulenspiegel és a Lazarillo de Tormes, Molière és Sterne. Ezek a minden keserűség nélkül való tiszta nevetésű könyvek. Nem tartozik ide már sem a hellenisztikus vígjáték, sem Juvenalis, sem Cervantes, sem Voltaire, sem Dickens, sem Spitteler. Mindegyikben van, ha nem több, egy szemernyi szenvedés, — homály. Talán bosszú, talán ressentiment. Mindegyiken van vérfolt. Rabelais-n nincs. Miért tudnak ezek az emberek oly nagyszerűen, tisztán és csengőn nevetni? Mi a titka ennek a fájdalommentes kristályos kacagásnak? Éppen ezek a művek, amelyek tele vannak drasztikumokkal és «obszcénitással!» Igen, tele vannak: természetes naivitással, gyermeki ártatlansággal, félelmetesen tiszta pietással minden iránt, ami él. Nevetnek, mert a derű a legmagasabb fajta magatartás, amit az ember az élet iránt tanusíthat: nevetnek homéroszi örömmel és nyíltan. Nevetnek és játszanak és nyelvükön a drasztikum és az obszcén szó nevetéssé és játékká lesz, ahogy egy gyermek, vagy egy szent nyelvén minden étheri. És Rabelais «Gargantua és Pantagruel»-jének ez a páratlan nagysága, ez az, amiben több, mint Molière vagy Sterne. Az ő kezében a legmegrázóbb drasztikum is megtisztul és, ami másnál háborzongatóan visszataszító, az nála édes és tiszta, mint a virággillatos tavaszi levegő, vagy mint egy kisgyermek mosolya. A kedély derűjének könyve ez, ahol a kedély nem áltatás eredménye s nem abból fakad, hogy az embernek sikerült az élet sötét és szenvedő oldalát eltakarnia.

Rabelais fordítása tulajdonképpen annak a feladata, hogy az ember ennek a kedélynek hangot tudjon adni. És ez az, ami lehetetlen. Ezért lehet még aránylag jól fordítani Aristophanest, Molièret. Rabelais-t nem. A műnek nyelvi nehézségei is vannak, de ezekben csak azok akadnak meg, akik legalább a nyelvet próbálják megmenteni, ha már a szellemet nem sikerült. Kemény Katalin fordításának előnye nem a kongenialitás. Erről különben sem lehet szó. Rabelais, mint Sterne par excellence férfi-mű s bennük semminemű femininum nincsen. Lassú olvasmányok ezek, idegtelenek, hosszúak, egy életre valóak. Nem érzelmesek, nincs rajtuk semmi szalag, csipke, lágyág, semmi hízelgés. Néha elég belőlük egy fejezet, egy bekezdés, néha egy sor. Néha elég, ha az ember könyvét kívülről megnézi, vagy ha gondol rá, már érzi melegét és fényét, tisztaságát és erejét. Ezzel a feladattal a fordító nem bírt, mert ezzel a feladattal nem birkózik meg senki. Amit meg tudott belőle csinálni, az egyéniségének megfelelő: a pontosság. Filológiai szempontból az. Rabelais úgy ír, mintha rögtönözne, olyan improvizátornak látszik, mint a világ legnagyobb rajzolói, egy Callot vagy Daumier. Persze nincs szó rögtönzésről, — így csak könnyűsége jelentkezik. Kemény Katalin munkájában ez a könnyűség elnehezedik, már nem tűnik rögtönzésnek. Lelkiismeretes, szó szerinti, pontos, olyan fordítás ez, amelyet csak női kéz tud készíteni. A legkisebb elrajzolás nélkül a magyar fordítás az eredeti mása, az eredeti közvetlen kedélye, ragyogó nevetése, borszerű túláradása és vakmerősége nélkül való. Hajszálnyira egyezik nyelvben és ez az, amiben fölötte áll a közkézen forgó német és angol fordításokon. Talán a legjobb lehetősége ez a lehetetlennek. Bizonyos, hogy a mű további és nehezebb részeiben is ezt az eljárást kell követni. Úgy látszik kell, hogy legyenek olyan művek, amelyekért az emberek mindig meg fognak tanulni egy nyelvet.

ÚJ TALÁLKOZÁS A SZÍNEK ÉS ÉVEKKEL.

(Emlékezés Kaffka Margitra.)

A század első évtizede csodálatosképpen nőiróban találta meg leghűbb történetíróját. Európa földje már megremegett, amikor Kaffka hűséges képet adott az akkori magyar világról. Az ember ijedten érzi otthon magát ebben a korszakban, bár nem érzi a nagy világégés előszelét a témában, archan, környezetben s lelki momentumokban csupa ismerős szín villan a szemébe.

Csodálatos, hogy ez a könyv csak most került új kiadásra, mikor már évtizedek óta csak néhány antikvár-példány cserélt gazdát s a közönség a Színek és éveket mindenkor számon tartotta. A Színek és éveket el kellett olvasni mindenkinek, aki a század viharelőtti csendjében az elkövetkezendő események magvát kutatta. A szociológus megtalálta benne a társadalom keresztmetszetét, annak a rendnek a rajzát, amely már a mult század végefélé romlásnak indult és sajnálatos módon meghasonlott önmagával. A nő megtalálta benne önmagát, csodálatosképpen megpillanthatta asszonyi sorsát tisztán és érthetően, mondhatnánk úgy is, hogy ijesztően. A férfi belenézhetett a nő életébe e regényen keresztül, megismerhette vágyait, szenvedéseit és tőrésait. Mindenki talált benne valamit, csak forgatni kellett a lapokat s elmélyedni Magda szerencsétlen életében.

A Színek és éveket nem most olvastam először. Van annak már tíz esztendeje is. Mégis ez a nap, melyet ennek a könyvnek szentelhettem, ijesztő volt és emlékezetes. Egy szép finom kultúra veszett ki az idővel — mondja az író egyhelyütt. Hirtelen változott meg a világ, generációk látták egymás vergődését s lehettek tanui mérhetetlen szenvedéseknek. Négy generáció sorsa vonaglik és sűrűsödik ebben a kötetben. Az indulás a groszi, a szelíd, édes öregasszony. Maga a bölcsesség és a tekintély. Az ő kora még adott annyi erkölcsi háttérrel, hogy törvényülő szigorral meredhetett szikár alakja az asztal mellett. Leánya nyugtalanságán és az öreg bútorokon terpeszkedett «komoly nézésű nagy szeme sugara». A groszi után következő generáció, Magda édesanyja már nem bölcs, hanem kesernyés. Amikor a későbbiek során megtudja, hogy Csaba fia oláh cigányokkal kószál, sőt be is házasodott közéjük, elfásultan s gúnyolódva beszél róla. Magda anyja már minden körülményekbe beilleszkedik, nem köti emlék, nem terheli ellágyulás, nem fojtogatja pillanatnyi hangulat. Magda, a harmadik, a regény szenvedő hőse még próbálkozik visszafordulni egy elmúlt kor édes emlékei felé, több kapcsolata van a groszi világával, mint édesanyjának volt, kiábrándulása azonban ijesztőbb s a kor forradalmát jelképezi. Multtól való elfordulását a szenvedés indítja el, mindez azonban végeredményben nem változtat a dolgon. Az ő gyermekei már modern gyerekek, kenyérkeresők, önállóak a leányok. Hadatüzennek annak a korszaknak, amely a nőt kiszolgáltatta s odadobta egy-egy férfinak, annak éppen, akit a sors hozott elébe. Ilyen változást a generáció embertelen szenvedése robbanthat ki. Magda sokat szenvedett, a kor vele változott s szakadt el multjától.

A keret, amelyben a regény játszódik, a gazdag, békebeli Magyarországnak. Az oszlopos ősi házak ebédlőjében naphosszat terítve állott az asztal. Utolsó vacsoráit dinom-dánomait tartotta ekkor a rend, amely magabizóan csinált politikát, gögösen önmagából házasodott s fegyelmezett volt. Mikor Magda szenvedése elkezdődik, már lazulnak a keretek, csökkenően volt a

familiáris gög s a régi világ alatt megremegett a talaj. A tragédia oly váratlanul érte a rendet s annyira lekötötte az erőket, hogy tekintete nem meredt tovább a család s a föld szűk horizontján. Így történt, hogy a világégés készületlenül találta a rendet s lehetetlenné tette a mentési munkálatokat.

Jó lenne megérteni Magdát, ezt a szerencsétlen asszonyt, aki két boldogtalan házasság keresztjét cipelte erőtlen vállain. Minden változás őt érte elsősorban, ő döbbsen rá arra az alacsonyrendűsége, melyre a kor a nőt süllyesztette. Volt nagyravágyó s szinte ő kergette halálba első férjét. Volt tűró feleség s a legjobb anya. Volt hódító özvegy s pillanatokig megszdült s majdnem szeretője lett Pesten egy dandynek. Volt szerelmes, de a pillanatot egyetlenegyszer, mindörökre elmulasztotta. S a temérdek szenvedés után elérkezett az imazsámolyhoz; Isten megengedte neki, hogy derütlen életébe fényt vessen a hit. Szép öregkort adott neki az Isten s egy pillanatot, amikor ember tudott lenni szerencsétlen, második házastársával szemben. Olyan igazi emberi pillanat adatott meg számára, amiért élni érdemes. Egyszerű szavak koppannak, amikor ezt Kaffka Margit írói fantáziája mondatokba rögzíti s mégis az írásművészetnek olyan csodálatos magasztosságával tudta ezt érzékelteni, hogy nedvesedő szemmel állunk előtte.

Mikor ez az emberséges pillanat adódott, szét volt a család. Sándor elmeügyintézetben, Csaba az útszéli csapszékében s ő maga a tisztítóház lobogásában. Két szerencsétlen ember, Magda és férje adja a regény végakordját, szánivaló két ember, kik börtönben élnek s nem szabadulhatnak meg egymástól, csak a halál által. Csoda-e, ha Magda elhatározza, hogy gyermekeit taníttatja s nem engedi, hogy leányaival is afféle történjék, mint vele. S ezek a leányok milyen maiak, életük mennyire ismerős s ha szólhatunk így, holnapi is s talán holnapután. Nézzük ezeknek a gyerekeknek mesteri jellemzését s csak csodálkozással gondolhatunk az író látó szemére.

«Most, háromszor tíz esztendő messziségében, megint csak az én leánygyermekeim sorsát látom és hasonlítgatom az akkori magaméhoz. A legkisebbik most tizennyolcéves, érettségire készül, küzködik, órákat ad és stipendiumokat kilíncsel ki magának, szegény kis jószág. És mégis azt írja és néha érzem, igaza lehet: az ő élete igazibb élet és fiatalosága igazibb fiatalosság. Még kezdet előtt van, várhat, tervelhet, örülhet a jövőnek, melyet saját kezébe érez letéve. Sejttem, vannak apró levelezései, szerelmes dolgai, de ezekkel semmi terve, semmi szándéka nincs még: csak a kis izgalmak, ünnepek és könnyek édességéért űzi. Mi régiek, nem ismertük az ilyet...»

Csakugyan, Magda első bálja csupa izgalom volt, készülődés, ötszázpengős két ruha neki és az édesanyjának, derűs, félig álomszerű bál, boldog reménykedés s izgatott várakozás. Mindez régen volt, az ő gyermekei már messze vannak efféléktől. Az ő életük már öntudatosabb, nem feszélyezi családi gög s fegyelem. Józan, tiszta logikával maguk irányítják az életüket. Nincs bennük várakozás mesebeli királyfi után, a férfi, aki belép az életükbe, ismerős előttük, tisztán látják céljait, helyét a nap alatt s öntudatlan női lényük titkos sejtései csak harmadrendű szerepet játszanak életük irányításában. Mindez rendjén van így, ha mai író írja ezt, aki előtt zajlik az élet s nem tesz mást, mint alakjait a tömegből kiemeli. De Kaffka akkor még nem tudhatta mindezt, nem hihette, hogy ennyire általánossá válik az anyagiakban és lelkiekben oly szegény korban a nők önállósodása.

Kaffka csodálatosképpen meglátta a nő és a férfi mögött az embert. Ezzel az örökkévalósággal jegyezte el írástudományát. Száz év múlva is az

örök ember néz majd vissza az alakokból, korálló tulajdonságaival, örök hibáival s rejtett jóságával.

Magda látó lélek volt s ez lett minden asszonyi gyengesége mellett is a tragédiája. Tulajdonképpen szörnyű az a keserűség, amely az idő múlásával mind jobban és jobban hatalmába keríti. Második házassága Horváthhal ijesztő, céltalan és szánalmas. De Magda becsületesen végigszenvedte ezt a házasságot s ezzel visszatért egy múltó kor tradícióihoz. A kor nem ismert válást a szerelmet sem ismerte úgy, mint a ma embere. A házasság egész életre szóló kötelék volt, elszakíthatatlan s sűrű tartó. Független, erős, küzdelemre képes asszonyok korát hirdette s ő maga nem tudott független lenni, neki mindenáron tartoznia kellett valakihez. Igazi nő volt, támasztkereső, gyenge s mégis örök nyughatatlan. Magda nem lehetett boldog semmiképpen.

Felejthetetlen élmény ma is Kaffka Színek és évek című regénye. És a stílus . . . Ez a könnyed, egyszerű, itt-ott azért mélységesen költői elbeszélő hang. A mindent megszépítő emlékezés, amely «megezüstözi» az utca porát s a téli időt «halottas vakfehértéssé» látja. Ez a klasszikus tisztasággal s szenvedélytől mentesen áradó epika átmenti a Színek és éveket az elkövetkező esztendőik irodalmi alkotásai közé. Emberábrázolása éles reflektor fénycsóvjával mellett történt, sub species aeternitatis.

Marék Antal.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ †

Szinte hihetetlenül hangzik, hogy meghalt, hogy eltávozott ebből a világból, amelynek fényéhez, színehez és millió formájához úgy ragaszkodott, görcsösen mint a kis gyermek, aki magához szorítja játékait, mielőtt a halál mindenesti kostonyába az álomba elmerülne. Ötvenegy éves volt csak s ez az ötvenegy év még oly közel érezte magához a gyermekszoba bonyolult egyszerűségét. Költő volt, tehát örök gyermek, egyszerű, de egyszerűsége mögött megfejthetetlen titokzatosságok roppant árnybirodalma homálylott. Az igazi, nagy művészek közé tartozott, akik a legvilágosabb szavak egyszerűségébe tudják rejteni a legrejtelmesebbet is. Most ért el ahhoz a határhoz, amelyen túl a szavakat és a szavak eszmesszenciáját már mint a legtisztább mézbort csurgatta lelkünkbe. Most indult volna el a klasszikus érettség útján, hogy legkristályosabb és legnagyobb műveit megalkossa. Az új magyar lírában a Vörösmarty vonal folytatója és kiteljesítője volt. Most

kezdődött volna csillagútja a zenith felé, mikor orvul rátört a halál, a legfájdalmasabb és leggyötrelmesebb és rettenetes birkóságban földre terítette őt, akinek a természet olyan testi erőket adott, hogy abból még évtizedek nagy alkotásaira futotta volna.

Mióta az irodalomba belépett, élete több mint harminc éven át többször találkozott az enyémmel. Mikor a Négy fal között költőjét megismertem, először részegültem én is a Múza végtelen álmokkertjében négy fal között. Ő ezzel a kötetével már áttörte a magánosság négy falát, én még benne voltam a vidéki város zárkózott, szinte azt mondhatnám kiközösített egyedülvalóságában. De egyébként a legközelebb éreztem magamhoz abból a nagy magyar megújulásból, amely a századforduló hajnalán fellobogott. Ugyanaz volt az indulásunk, a gyökereinket érlelő talaj, az intellektuális, nyugat-európai távlatú, vidéki magyar közeleposztály, amely azonban öntudatlanul is mélyen kapaszkodott törzsökös magyarságának őstelenyébe.

A műveltségnek ugyanazon humanista emelőin nevelkedtünk mindketten. Első tájékozódásunk a latin-ság irányában történt, ha csakhamar éreznünk kellett is a század elején már érezhető germán túlsúlyt. Közösek voltak érdeklődéseink. Egyformán hittünk a forma mindenhatóságában. Minderről szívdobogva értesültem a Négy fal között verseiből a poros egri utcákon, a kedves bóbíta ákácok alatt, ahol az Üllői-úti fákról álmodtam a kisvárosi csönd napzárporos délutánjain.

Kosztolányit előbb ismertem meg mint Adyt és mindig jobban vágytam személyesen is megismerni. Valami különös ellentétet éreztem kettőjük közt. Ady legpárizsabb verseiben is megmaradt magyar vidéki költőnek. Kosztolányi legvidékibb színű és hangulatú versében is európai volt. Elképzeléseimen nem sokat kellett módosítanom, amikor a maga testi valóságában állt velem szembe. A Baross-kávéházban ismertem meg, az úgynevezett bal szélfogónál, ahol az akkori fiatal magyar irodalom jobb szárnya táborozott.

Beszélhetek talán barátságról? Kölcsönös és köznapi értelemben aligha. Kosztolányit mindig sokkal jobban lefoglalta az irodalom, sem hogy sok ideje maradt volna az érzelmekre. Barátságait inkább úgy ke-reste, hogy az érintkezés állandó szellemi tornává élesedjen, amelyben az elme és artisztikus képzelet szüntelen csiszolódik. Nálam a ragaszkodás mindig inkább a költőnek szólt, mint az embernek, akit nem is akartam soha nyárspolgári értelemben megismerni. Igaz, hogy Kosztolányi nem is adott alkalmat rá, hogy ez a költészetéhez láncoló baráti csodálat percére is ellankadjon, mert nem lankadt el költészete sem. Soha. Harminc év alatt inkább ismételt is friss neki-lendülettel újult meg s amellet lényegében mindig ugyanaz maradt.

Mindig őrizni fogom ennek a harmincéves barátságának emlékeit. Egy-egy hajnalba nyúló beszélgetést a kávéházi asztalnál vagy a Dunapart lámpafüzerei alatt. Néhány látogatást az üllői-úti diáklakásban, ahol Kosztolányi Csáth Gézával lakott együtt. Egy nagyszerű éjszakát Sztrakoniczky Károlynál, ahol csodálatosan megtáruultak és távoli üstökösök pályáinak végtelen parabóláira suhantak lelkeink. Közös utazásunkat Gárdonyi Géza temetésére Egerbe, az én városomba és megint egy hosszú éjjeli beszélgetésünket megszámlálhatatlan, szívzaklató fekete között egy földi hüvelyéből szabadult nagy szellem árnyékában.

De a legszebb emlékek mégis alighanem a versek. A Négy fal között költeményei után az Őszi koncert. A szegény kis gyermek panaszából a Hugomat a bánat eljegyezte, a színes tintákról és a lázról szóló vers, a Mák és Mágia babonás szépségű versei, a családi érzés legpuhább kicsendülései a Kenyér és borban. A Lobogóról szóló tavaszi szél üde pattogásával lelkendező verse. Az Ilona vers betűfuvalójának virtuóz hangalchimája s utoljára a Hajnali részegség materialista metafizikájának végső megborzongó alázkodása, mind-mind feledhetetlenek.

És a prózája is. Milyen utólérhetetlenül szépek voltak az Élet vezető cikkei. Egy-egy szavakból csiszolt ékszer. Egyáltalán nincs költőnk, akinél a próza is olyan tökéletessé, olyan egyenrangúvá érett volna, mint Kosztolányinál. Remek és hibátlan veretű ez a próza, olyan csiszolt, kiforrott, akár a vers, mégis százszázalékosan próza. Kosztolányi Dezső olyan teljesen érzi a prózai forma legfinomabb árnyalatait, hogy soha pillanatra meg nem bomlik nála az egyensúly és nincs az olvasónak soha szemernyre sem az az érzése, hogy ez a próza költő műhelyéből került

ki, amit Ady prózájának keresettségéről már nem mindig mondhatunk el.

Kosztolányi túl volt az ötvenen, mikor meghalt, de még mindig mint gyermek járt a költészet tündérkertjében. Külsejében is megőrzött valamit gyermeki vonásaiból. Alig változott, akárcsak a költészete, amely szinte első próbálkozásaiban is a mai szinten került ki mesterkezéből és azóta csak gazdagodott, színesedett, mélyült, de lényegében ugyanaz maradt. Kosztolányit szeretik az esztéta költészet, a dekadens szimbolizmus legkiválóbb magyar megtestesülésének nevezni. Milyen nagy tévedés! Nincs költőnk, akinek minden versorához annyi személyes élmény tapadna. Ezek a versek a legszorosabb összefüggésben vannak az élettel és a valósággal, mégha a látszat az ellenkezőt mutatja is. A bírálatot éppen a forma tökéletessége téveszti meg. Mert Kosztolányi tagadhatatlanul a legnagyobb formaművész az új magyar költészetben. Annyira, hogy a forma nemcsak külsőség nála, nemcsak keret, amelybe a képet beleilleszti, hanem vegyi alkotás, amely csak kémiai eszközökkel bontható ki magából a versből. Szerves része annak. Nemcsak cél, amelyet el akar érni a költő, hanem belső mozgató erő, tehát ok. Cél és ok együtt. Eredet és vég. A forma nála nemcsak együtt születik a verssel, hanem maga is szülni segíti a költeményt. Kosztolányi legeredetibb képsorainak páratlanul gazdag, különös és merész asszociációinak egyrésze a forma ugrodészakájáról pattant fel és szíporakázta tele fénygolyóinak tarka tűzijátékával azt a szivárványívű magasságot, ahol a valóság és a transzcendentális elragadtatás találkoznak.

Kosztolányi igazi misztikusa volt a formának. De ehhez a pozitív tudásnak és sokrétű műveltségnek, elsősorban a nyelv laboratóriumában végzett kísérleteknek olyan tömege

volt szükséges, amellyel rajta kívül kevés írónk dicsekedhetik. Sokszor azt hisszük, csak játszik a szavakkal, de ez a játék nem egyszer véres mélységekig hasít. Ám ez a játékoság is csak egy bizonyíték volt a sok között, milyen kiirthatatlanul élt benne az örök gyermek, vagyis az örök költő. A lélekkutatás megállapította, hogy a legérettebb férfi is ösztönösen viszszaül óvatlan pillanataiban a játékhoz. A költőnek sok ilyen óvatlan pillanatának kell lenni és Kosztolányi még nem óvatlan pillanataiban is költő volt.

Kállay Miklós.

Olasz egyetem Budapesten. Talán túlzásnak tetszik, hogy ezt írom a címben, még idézőjelet sem használlok, akkor, amikor beszámolok arról, hogy az *Instituto Italiano di Cultura* keretében — amely alig egy éve működik a magyar fővárosban — megnyílt a *Corso di alta cultura*, vagyis a *felsőbb olasz kultúrtaanfolyam*. *Giuliano Baluino* olasz szertátor és volt olasz kultuszminiszter nyitotta meg «Róma gondolata Olaszország történetében» című előadásával.

Corso di alta cultura . . . Ha hiatalosan, paragrafusosan vesszük, akkor sem túlzás az a meghatározás, amely a meginduló olasz felső kultúrtaanfolyamokat egyetemi jelentőségűnek minősíti. Valóságos kis olasz egyetem működik az Eskü-úton — éppen azon a helyen, ahol valamikor a római őrség castruma állott —, amely a magyar-olasz barátság kulturális vonatkozásban való ápolásán kívül messzebbmenő célokat követ. Egyetem ez, nemcsak az előadások anyagát, hanem az előadókat tekintve is, akik közé az olasz szellemiség legkiválóbbjai tartoznak.

Gazdag és bőséges az olasz kultúrtaanfolyam programja. Az olasz nyelven, földrajzon kívül kiterjeszkedik

a művészettörténetre, az olasz földművelésre, a fascista korporációs rendszerre vonatkozó ismeretekre is. Az olasz irodalmat a kezdeti korszaktól a rinascimento-ig Virgilio *Munari* adja elő, *Dante* és *Petrarca* nyelvét és írásművészetét *Giulio Bertoni*, az olasz akadémia tagja fejtegeti. Az olasz regényt Manzonitól a modernekig *Luigi Russo*, a pisai egyetem tanára ismerteti. *Paolo Calabro* professzor, az olasz kultúrintézet kitűnő igazgatója, Dantét magyarázza (*Lectura Dantis*). *Anselmo Anselmi* korporációs miniszter a fascista államrendszerbe vezeti be hallgatóságát. Olaszország történetét XI—XV. századig *Luigi Piccioni* tárgyalja. Az új Itália szellemébe *Emilio Bodrero* szenátor vezet be. A magyar-olasz kapcsolatok is helyet kapnak a tanrendben. Ezekről *Zambra Alajos*, a Pázmány Egyetem tanára ad elő. Az előadók között vannak még olyan jeles nevek, mint *Rodolfo Mosca* — aki kinevezést kapott a Pázmány Egyetemre is — *Raffaele Paladino*, *Giuseppe de Logu*, *Arturo Mareschalchi*. Akik az olasz nyelvet már jól ismerik és az olasz kultúra iránt érdeklődnek, itt beható, magas színvonalú fölvilágosítást kapnak elsőrangú szakemberektől.

Olasz egyetem Budapesten. Tegyük hozzá: újra! Mátyás király zseniális akarattal és fejedelmi bőkezűséggel életre hívott *universitására* gondolok, ahonnan szintén egy nagy szellemi mozgalom, a rinascimento tüze áradt jótékonyan a magyar szellemiségre. A humanizmus arany napját sugározta szét ez a korszak Magyarországon s a nagy király és imperátor halálával nemcsak a magyar nagyhatalmosság szállt a sírba, hanem Magyarország is megszűnt — jórészt saját hibáján kívül — az európai művelődés élen haladó harcoss lenni. Attól kezdve egészen mos-

tanáig csupán pajzs volt és kard, saját testével fogta fel a nyugatra hulló csapásokat.

Különös ellentét... Akkor egy európai impériumra törekvő Magyarország mellett ott állt a széttépett Itália, széthúzó város-államaival. Ma pedig Mátyás Bécset, Balkánt, Csehországot meghódoltató imperializmusa helyett egy Szobtól Kürtösig terjedő ország. Éppen azért kétszeres örömmel kell üdvözölni a «Corso di alta culturát» s azt a gondolatot amely létrehozta. Az olasz szellemiség történetünk ragyogó korszakában kísérőnk volt. Kilátó ablakot jelentett nekünk nyugat felé. Annak idején a rinascimento, most pedig a fascismus, amely túl törvényein, túl alkotásain, és harcain, a szellemet írta a zászlóira.

Mihály László.

Gergely Márta: Szolgálni jobb. Pantheon-kiadás. A szerző Mikszáth-díjas regénye, *A salakmosó* óta nem fejlődött sem tartalom, sem forma dolgában. Zavaros, műkedvelőre valló munka ez is. Lelki problémákkal való meglehetősen meddő viaskodás. Most egészen lélekrajzi regényt akart írni, mégpedig első személyben. A hős, Szabó Dávid fiatal könyvelő maga beszéli el a következő naiv, valószínűtlen és kellemetlen históriát.

Dávid egy báró birtokán van alkalmazva, de gazdájának szeretője, a közönséges és ellenszenves Márka, szemet ver rá. A gyenge ifjú, akivel «mindig az történik, amit másvalaki akar», szerelmi pásztorórát tölt Márikával, noha éppen olyan közönségesnek és ellenszenvesnek találja, mint mi, olvasók. Emiatt állását vesztí. Ekkor már szerelmes Jakab Irmába, a kis tanítónőbe s az is öbelé. Most ahelyett, hogy rendes állás után nézne s addig jó viszonyok közt élő szüleinél lakkék, csavarog, egy

szélhámos titkára lesz és züllik. — Irmának van egy terve, szeretné vagyons rokonával megvétni a bárótól a szép Lámpásvölgyet s oda szállodát építtetni. Márika rá tudná venni a bárót az eladásra, azért azt tanácsolja Dávidnak, aki már félig-meddig völegénye, hogy udvaroljon Márikának (!). A völegény undorral bár, de eleget tesz kívánságának. — Közben meghal a báró és Márika örökli a birtokot. Hosszadalmas, valószínűtlen és csúf húzavona után Márika Irmának ajándékozza (!) a völgyet cserébe Dávidért (!), kívül egypár kellemes évet szeretne tölteni. Dávid azonban becsapja a jeles nőt, faképnél hagyja, megint csavarog, napszámos lesz, iszik, kocsmákban verekszik és maga sem tudja, mit akar. Végre anyja hazaviszi, majd Irma jön érte. A különös szerelmespár meg is esküszik. A fürdőtelep fölépül, megindul az üzem, melyet a fiatalok vezetnek. Márika azonban megkeseríti az életüket, élő szemrehányásként mindig a nyakukon ül s szívósan ragaszkodik a szerződés nem teljesített föltételéhez s ebben igaza is van. Dávidot furdalja a lelkiismerete, méltán utálja magát, végre otthagyja feleségét, a jómódot és másfél évig csavarog, mint napszámos, iszik, koplal, elmélkedik. Felesége egyszer csak állást szerez neki. Vajjon hol? A nyájas olvasó meghökkenve és fejcsóválva tudja meg, hogy — Márikánál! — Dávid hiába akarja jó útra téríteni a megátalkodott hölgyet, ezért megint otthagyja állását. A mesének az a vége, hogy Irma visszaadja a fürdőt Márikának s új, szegényes, de tisztességes életet kezd urával.

Szegény Jókai, mennyit szidták a kritikások, hogy sokszor valószínűtlenül romantikus történeteket írt! Ime, egy modern, lélekrajzilag megalapozott, valószínűen reális történet!

Csak három alakja van (a mellékalakok egészen jelentéktelenek) s ezek közül talán még Márika a legsikerültebb, de annyira jelentéktelen és közönséges, hogy nem kelthet semmi érdeklődést. Irma, mint tartalmi vázlatunkból is kitűnik, lehetetlen jellem s talán még kevésbé rokonszenves és érdekes tisztességes nő léte, mint züllött vetélytársa. Legkevésbé érdekes azonban a regényhős maga, aki nagyon emlékeztet az orosz regények bölcselkedő, önelemző és tehetetlen alakjaira, csak abban különbözik tőlük, hogy nincs művészien megrajzolva. Dávid tűrhetetlenül unalmas lesz erélytelen kapkodásával és lapos bölcselkedéseivel. Imígyen filozofál például: «De talán mindegy is, hogy milyen színű haja van egy embernek, legjobb, ha mindenki büszke arra, amilyenek éppen született, mintha az a legnagyobbszerűbb lehetőség volna». «Ha valaki egyáltalán élni akar, miért ne legyen az életről intenzív (?), igazi jó véleménye?» «Egyáltalán nincsen képzelenség a földön, mindenre volt már példa és amire még nem volt, az is megtörténhetik.» «Száz év mulva, ki tudja, milyen világ lesz? Nekem nincs bizalmam a jövőt illetőleg, de persze, azért tudom, hogy viszonylag époly boldog lehet majd akkor valaki, mint most.» És így tovább 279 lapon át. Nem csoda, hogy maga a hős is beleún a dologba és egy helyen így nyilatkozik: «de kellene tiltanom magamnak ezeket az elmefuttatásokat, értelmetlen lesznek így teljesen.» Ezt a dicséretreméltó önismeretről tanuskodó reflexióját az olvasó is helyesli, de sajnos, ifjú filozófusunk ebbeli jó szándékát, melyet a 185. lapon hangoztat, nem váltja valóra.

Hogy milyen a regény stílusa, az a főntebbi idézetekből is kiderül, de legyen szabad még néhány stílár

szépségét kiemelni. Ime: nagy fogalmakat hordoz; eleve már nem érdeklí; rögeszmét szerzett magának; no tessék, hát csak szerencsém van nekem; kezdtem aktuálisan (?) gondolkodni; feltételek mellett; szeretnék, ha a kecske jóllakna, de azért a káposzta is megmaradjon; de legalább akkor tényleg adná nekünk az a nő a völgyet!; hagytam bolondot tenni magamból; elkezdett velem; okvetetlenül (okvetetlenkedve helyett); mindent el lehet nélkülözni; tartani fogja a száját stb.

Ilyen félszeg dilettantizmussal, lomposan, kúszán és magyartalanul ma már senki sem írhat, aki magát írónak tartja. A regénynek egyes hangulatos környezetrajzi és lélekrajzi részletei arra vallanak, hogy a szerzőnek volna némi tehetsége és művészi készsége, de ha igazi író akar lenni, nem szabad a reklámkritikák puffogó dicsőreitei komolyan vennie, hanem először alaposan meg kell tanulnia a mesterségét.

Szinnyei Ferenc.

Marconnay Tibor: Világtükör. A Nyugat kiadása. *Marconnay* Tibor talán legzaklatottabb életű költőnk ma. Állandó izgalomban, ingerült-ségben van, harcban társadalommal, irodalommal, «az ember ellen», amint utolsóelőtti kötetének már a címlapján mennydörögte. Vannak költők, akiknek főtémájuk önmaguk rendkívüliségének érzése, tüntető hirdetése s a «tömeg» végsőkig fokozott gyűlölete. *Marconnay* is rokon ezekkel. De már kezd lehiggadni. Kezdi belátni, hogy más, nagyobb témák is vannak; hogy az úttörő írónak első-sorban önmagára kell számítnia, közönségének kései összeverődése előtt nélkülözni kell tudnia a sikert is, mert aki folyvást a kevésbevett másoktól követeli az elismerést, mintha önmagában nem hinne igazán. Régebbi köteteiben, az előszóban,

epilógusban, még nagyon is lázasan, gyermeki naivitással nyugtalankodott ez a fiatal titán. Megtudtuk, kik érdeklődtek megjelenő versei iránt s a kötetnek szinte történetét is kaptuk, szaggatott, merészen ötvözött kijelentésekben. Nem bízta rá verseire, hogy azok sugározzák nekünk, kivel, mivel van dolgunk. De azért ez a merész farkasszemtekintet mégsem volt bántó. *Marconnay* Sturm und Drang-ját kürtölte világgá. Mostani kötetében is találkozunk ezzel a gesztussal. Tartalomjegyzékében a versek többször anyakönyvi jegyzetekkel vannak ellátva: a zárjelbe tett «terz» szó például tercínát jelent, a «szabad v.» szabadverset és így tovább. Az avatatlan így sem tud többet, már a rövidítés miatt sem, a hozzáértőnek pedig felesleges. Nem is ez a fontos, hanem a gond, mellyel *Marconnay* félti, dédelgeti, emteti az ő lelkéből lelkedzett versgyermekait. S mintha attól félne, hogy a Hétköznapiság kaján szelleme kivarázsolhatna kötetéből egy-néhányat, előrelátóan kimutatást csinál a gyűjteményből; eszerint a kötetben van: százegy magyar, nyolc német vers és tizenkét Hérédiafordítás.

Mi ennek a kötetnek vezető szelleme? *Lényegsűrités* — mondja a költő találon. Volt idő, mikor *Marconnay* vulkánként robbantott szét maga körül minden kötött formát. S mégis a szonett az, melyben költészete tetőzik. *Marconnay* ebben talán legelső fiatal poétánk. Szinte vérévé vált a boszorkányos forma, rímei bravurosan csendülnek, a legnehezebb variációkban is. S maga a vers szóanyaga is előkelő. Van mondanivalója. Egyelőre ugyan még csak az étellel való sértődöttség változatait kapjuk, de már nemcsak dicsőségvágyának görögtüzét, hanem sebzett szívének melegét is érezzük. Fáj az élet, minden fáj, ez

lobog Marconnay nemesveretű, nagyművészetű verseiből. Egy önevelés folyamatának is tanúi vagyunk, már a kötött formához menekülés tényében is ezt érezzük. Mintha Marconnay maga is tudná, mennyire szertelen lélek ő, pályvát vet ennek a léleknek s az ötvösművészet legrafináltabb béklyóiba töri zabolátlanságát. Időnként szinte érezzük, hogyan válik e rakoncátlan, pogány lélek kulturális lényvé, esztétikus poétává. — Marconnayban égő vágy van minden szépség iránt, de most mintha egyre jobban a fáradságos, önmérsztés aszketizmusában keresné tengerek igazgyöngyét, a lélek nemesebb válságaiban, a tanulás kötelezettségében. Hérédiától, akinek minden szonettjét lefordította, renegeteget tanult s ez a hatás nemesebb fajtájaként árad szét kötetén. Nem gondolatközösség ez, Marconnay temperamentuma nem bír el idegent, ő mindig önmagát robbantja belénk, nem egyszer vad brutalitással, hanem az ötvözés mestersége, melyet a «Trophées» alkotójától lesett el.

Marconnay vérségi alkata is szerencsés. Sok hazája van képzeletének, rendszerint rendkívüli tájak, égövek az álmai; nem földrajzi karakterük kapja meg, hanem az, hogy messze vannak, tájékozatlanságának világában tüneményeskednek. Marconnay tud eléggé gyönyörködni az idegen szavak ízében; úgy csengnek-bongnak azok neki, mint elsüllyedt világok harangjai. Campagna, venlencei vizek, brazil őserdők, Tüzföld, Kongó, Szudán, Kamerun, Peru, búrok földje, Új-Ginea . . ., ki tudná felsorolni a rengeteg messze életet, Marconnay költeményeiben, a kókuszligetekkel, tasmán vademberekkel, cápák dühével, párdúcokkal, alligátorokkal, rézbőrűekkel! Maga is rézbőrű, aki egy romantikus vérkeveredéssel magyar poétává lett s mint mondja, szerény. Hérédia s az

egzotikumfestő többiek példája szerencsésen, bár kissé dzsungeli bőségben jelentkezik Marconnay eredeti lírájában. Csak egy hármassal jelzővel töményített olajfestékes sorát említem: «tülkös, zömök, bölényfekete éj». Marconnay érdekes tehetség. Hol nyugszik meg ez a forrongás, ez a sokféle, sokféle izgatott költői evolúció? Majd elválnak. Egyelőre örüljünk a költő szép fejlődésének.

Vajthó László.

Székelyek. (Bálint Imre regénye. 1936.) Fialat író első regénye, amelyenél nem annyira az írón, mint inkább fiatalságon van a hangsúly. Ez magyarázza a regény kezdőre jellemző botladozásait, hibáit. Mint a cím is mutatja, Erdély történetéből veszi tárgyát Bálint Imre, mégpedig annak egyik legviharosabb szakaszából, az 1848-asszabadságharc idejébe ágyazza a cselekményt. A havasi mócok magyarázó felkelése, az erdélyi nemzeti-ségi ellentétek, amelyek tragikumba torkolnak. Már többször megírt, de mégis nehéz téma, még akkor is, ha az író erdélyi származású. Vagy éppen ezért. Mondanivalója van a szerzőnek, sőt bizonyos átélése is, csak az a baj, hogy belebonyolódik mondataiba, hangulataiba, nem ismeri még a szerkesztést, a művészi mértéktartás törvényeit, ezért sokszor felbillen és összekuszálódik a regény cselekménye. Mindezt csak azért említjük meg, mert ebben az úgynevezett első regényben is bizonyos íráskészséget látunk és a tehetség imitt-amott megcsillanó jeleit. Ma kétségtelenül divatos a történeti regény, talán Bálint Imrét is ez csábította erre a területre, de akkor tudnia kell, hogy a történeti regény még többre kötelezi az írókat. Ez az első regénye, minden hibája ellenére is remény arra, hogy Bálint Imre meg is teszi ezt az utat az igazi írósáig.

M. L.

Kosáryné Réz Lola: Ida néni és Samu bácsi. A kedves, finom bájjal megírt regény apró bonyodalmai csak rejtik az író nő igazi mondani- valóját.

Ida nénit, a vénlányt és Samu bácsit, az agglégényt egymásnak szánják a rokonok. Mert a két család békéjét és nyugalját bontja meg örökös panaszkodásával és zsörtölődésével Ida néni és Samu bácsi. De akárhogy mesterkednek, nem tudják bemutatni egymásnak őket, míg aztán a véletlen a fogorvosi várószobában egymás mellé ülteti a két öregedő, de fiatal szívű vénlányt és agglégényt, akik később összeházasodva, a saját otthonukban a legbékésebb és legvendég szeretőbb rokonokká válnak. Bár Ida néni és Samu bácsi irányítják az egész regény menetét, mégis a főalak, akiért az egész íródott: Morzsáné, a csendes, halkjárású, panasztalan, örökös munkában és szegénységben hajszolódó asszony, aki Ida néninek otthont nyújt.

Itt, ebben az alakban teljesedik ki Kosáryné Réz Lola írásművészete. Az öregedő asszony megreszkető szája széle, hallgatása, legnagyobb fájdalomában is hősies kötelességteljesítése, olyan szoborszerű alakká faragja az egyszerű Morzsánét, hogy kikíváncsozik a szerény mese keretéből.

Morzsáné többgyermekes családanya, a legidősebb fiú már mérnöki oklevelet szerzett. És most hosszú és békés házasságuk után, egyszerre rémülten érzi, hogy férje eltávolodik tőle, idegen szerelmek után futkos. Ennek a ráeszmélésnek a fájdalma azonban nem fejeződik ki Morzsáné arcán, egyforma csendes megadással szolgálja ki urát, gyermekeit, háztartását, meghallgatja Idát, terveket kovácsol, — de mélyen belül, rejtett és védett magányában hangtalanul viaskodik azzal az ismeretlennel, aki elveszi tőle ura szerelmét. Mikor meg-

tudja a valót, nem vonja kérdőre az urát, irtózik a hangos szavaktól, inkább maga előtt is letagadja. A gyerekek miatt, hogy ne veszítsék el az apjukat. Hallgat és ezzel a hallgatásával az asszonyi tragikum legélesebb konturját festi az egyszerű Morzsáné arcára. Az otthon békéjéért tűrő asszonyét, aki nemcsak sejt, érez, hanem tud is mindent, ami körülötte történik, még sem mondhatja urának, amit százszor megalázott asszonyi büszkesége oda szeretne kiáltani: Menj, szabad vagy, ha szerelem nem köt hozzám, ne kössön a kötelesség sem! — De a sokgyermekes, munkában megfáradt és szenvedésben megfogydalt asszonyi száj mégsem tudja kimondani, egészen az utolsó kétségbeesett percig, amikor aztán éppen ez a kiáltás ébreszti föl kábulatából a férfit és állítja vissza asszonya mellé.

Az örök és megváltozhatatlan asszonyi fájdalom hangjai csendülnek ki Kosáryné Réz Lola sorai közül és elfelejthetetlenül vésődnek.

Nagy Méda.

Gyökössy Endre: Gyönyörű Magyarországnak. Elbeszélések az ifjúság számára. Budapest. Singer és Wolfner 144 l.

Az örökké ifjú szívű szerző törhetetlen ragaszkodása nyilatkozik meg harminchét elbeszélésben az oszthatatlan «Gyönyörű Magyarország» iránt. Az apró, olykor könnyrefakasztó, naiv rajzokat egy gondolat, egy érzés foglalja egységes képpé: a hazaszeretet. Pedagógiai szempontból tekintve, hogy ifjúsági könyvvvel állunk szemben, két dolgot kell fölemlitenünk. Egyrészt kívánatos, hogy helyesírásában az akadémiaihoz alkalmazkodjék. Másrészt ma már túlhaladott álláspont, s épp ezért kevésbé szerencsés Kossuth állandó emlegetése.

—ry.

S Z I N H Á Z.

Pokoli színjáték.

Zygmunt Krasinski drámai költeménye a Nemzeti Színházban.

Végre szép és nagy feladatot vállalt magára a Nemzeti Színház: hatalmas lélekzetvételő költő színpadi szolgálatát. Az európai irodalom nagy áramát a lengyelek talán nem sokkal duzzasztották meg, de mindig akadtak heves és izgékony szellemeik, gát- és zsilipszaggatóik, akik a maguk zaklatott, szabadságért lihegő földjére bocsátották a koráramlatok hullámain. Krasinski gróf a mult századeleji byronizmus gyermeke, jellegzetesen szláv színeződéssel. Konzervatív arisztokrata és forradalmár költő, hithű hazafi és lázadó gondolkozó. A lengyel sas dicsőségének mámorosa, melynek szárnya azonban az ő képzeletében «a sírhalmok és sírkeresztek hazájára» vet óriási árnyékot. Nyugati formák művésze és keleti messzianizmus megszállója. Ennek a tragikai ihletű tehetségnek valóban megfelelt a száz esztendővel ezelőtt oly kedvelt műfaj, a drámai költemény.

A *Nieboska komedja* (Istentelen komédia) meglepően emlékeztet mindazokra az emberi önvádban fogant költői alkotásokra, melyek a fausti magból sarjadt byroni manfredizmus sugallatára keletkeztek. A lengyel költő, ki Henrik grófjában nyilván a tulajdon ifjúi lelkiválságainak állított tükröt, az istentelen, materialista forradalom szellemét állítja szembe az arisztokrata művészlélek egyéni és önös botlásaival. Az ő «magnus peccator»-a ebben a küzdelemben igazul meg és magasodik fel. Győzelmének rettenetes az ára, belepusztulnak szerettei, öngyilkossággal végzi ő maga is, búcsúszavával megátkozva az ingoványba csaló lidérclángot, a költészetet. De a diadalmas istentelenségről is lesújtó ítéletet mond az író. Ha a születési kiváltságosak kasztgőgje mögött könyörtelenül rámutat az elpuhult gyávaságra: az «egyenlőség» hagyományos örületében szintúgy leleplezi a tömegtudatlanság calibani királyságának sötét iszonyát. A népvezér, Pankrácy, magányosságra kárhóztatva küzd a «milliók» megváltásáért, és csatát vesz a hit és szeretet megváltó ereje ellenében; a kivívott diadal napján ezzel a felkiáltással pusztul el: «Győztél, Názáréti!»

Száz év múlva, forrongó és vérbefult napjainkban, különös időszerűsége van mindannak, ami az izgatott, kedélybeteg fiatal lengyel költőn átviharzott. Esztendeje a bécsi Burgszínháznak «Népek hangja» sorozatában is mélyen megfogta a lelkeket.

Nálunk sem maradhat hatástalan. Meglehet, nyomasztó légköre, sok gyötrelmes jelenete visszariasztja a gondolkodás fényüzését megvetőket, a könnyű szellemi emésztés híveit. De a Nemzeti Színház aligha azért van, hogy csupán ezeknek igényeit szolgálja ki. Ebben a vállalkozásában mi örömmel üdvözljük a maga hivatástudatának felismerését.

Örömmel azt az odaadó, lelkes munkát is, melyet a szép feladat szolgálatába állított. Németh Antal rendezői képességeinek ez volt idáig legkeményebb próbája. Derekasán megállta. Talán szó férhetne valamelyes túlbuzgalomhoz, egyes mozzanatoknak technikaiságokkal való fölösleges

megterheléséhez. De méltatlanság volna apróságokat feszegetni, amikor a nagy és földolgokban a lényeg megragadása és hangsúlyozása kitűnően sikerült.

Az együttesből messzi kimagaslik Kiss Ferenc hatalmas alakítása a népapostol szerepében. Remekül érezte a hitetlenség hitvallójának végzetes belső meghasonlottságát. Nem egyes jelenetekből iparkodott pillanatnyi hatásokat kicsiholni: tekintetét a jellem és sors egészére, egyetemes kihangzására fordította, ezzel magasodott végzeterejű szimbolummá, szinte azokban a jelenetekben is, ahol jelen sincs a színpadon. Táray költőgrófja nem teljes hitelű, különösen a mult századi romantikus költőeszmény értelmében nem. Ez a finomfejű, éles értelmű művész a szárnyalásban mindig alulmarad; van a lényében valami száraz, majdnem szálkás vonás, ez az, amiért pl. Hamletjéből is hiányzik a költészet melege, vagy amiért Hernanijának hősi dagályát sem éreztük. Most is fanyarabb, siránkozóbb, testileg is megtörtebb volt, semhogy a szenvedésben megacélosodó lélek varázsával hódítson. A szerencsétlen Máriát Rápolthy Anna igaz átéléssel, nagy drámai erővel jelenítette meg. A kis Dévényi Lacinak fontos és nehéz gyermekszerep jutott; ez az okos fiúcska tökéletesen beleilleszkedik jeleneteinek stílusába és hangulatába.

Nagy és maradó értéke az előadásnak Szabó Lőrinc remek fordítása, mely Th. Csokor színpadra alkalmazását követi. A díszletek és jelmezek gazdag pompája Horváth János művészetét dicséri.

Feltételes megállóhely.

Zágon István vígjátéka a Nemzeti Színházban.

Hogy a művész nem boldogságra, hanem alkotásra született, ennek az ősrégi gondolatnak még akár száz drámai feldolgozása is elképzelhető. Zágon István megmarad a közhelynél, lelki indítékok és mozzanatok dolgában beéri annyival, amennyit jóra való operettől is elvárhatni. Egy fiatal, tehetséges színész, aki újságíró főlegényével összezőrdülve és sikert ígérő szerepétől elütve az egészséges és «problémátlan» szerelem első kakasszavára meg akarja tagadni hivatását, a darab végén, amikor viszont újra az érvényesülés lehetősége kukorékol, megint csak a színpadot választja. Mert a két világ összeférhetetlen, s akinek csillag van a homlokán, arra nézve a boldogság csak «feltételes megállóhely» lehet. . .

Mindezt enyhe, kellemes s legtöbb fordulatában kipróbáltan «mulatságos» történet keretében kapjuk meg

pontosan a csevegő és könnyed humorú szerző ismert hangnemében. A Nemzeti Színház pedig szerényen elhelyezkedik a magánvállalatok igényterületén, s talán meg is leli az újdonságban ennek az évadnak *Iffjú Hdrváth Pál*-ját. Mi a botorkáló írói szándékot többre becsüljük az olajozott szerzői rutinnál, a fejfel falnak menő bátorságot is többre a minden szögletet óvatosan kikerülő ügyességnél. De a Nemzeti Színház időnkint — mintha szintén meg-inogna hite művészi hivatásában — szívesen le-leszáll ilyen feltételes megállóhelyeken, boldogságot vagy legalább boldogulást keresni. Csak azután végül ő is ráeszméljen a rendeltetés csillagára a tulajdon homlokán!

Egyébiránt szívesen elismerjük, hogy az előadás sem egyéni alakítások, sem pedig — Góth Sándor lendületes rendezésében — összjáték dolgában, semmivel sem áll a magán-színházak mutatványai mögött. Tökés Anna igazán ritka dolgot mivel: a főalak pusztán szerepjellegének

megszerzi a művészi valóság káprázatát; megkap az érzés valódi hevélvel és a temperamentum életelevenségével. Jávor is kitűnő a bikaszakértő gazdász-amorózó félszeg férfiaságában. Uray keresetlen eleganciája, Vizvári Mariska közvetlen melegségű humora, Berky Lili fölényes úriassága, Szőrényi Éva kedves süldő-lányka-önérzete csupa kiemelkedő érteke az előadásnak, mely különben nem kevesebb, mint negyven szereplőt foglalkoztat. Varga Mátyás díszletei pompásak, gyorsvonata egyenest «vígyszínházi» értelemben *echt*: még a füttyét is megtapsolták.

Ki vagyok én?

Erik Soya játéka a Nemzeti Színházban.

— «No, és az a bizonyos újszerűségre-törekvés?! . . . Különben ehhez majd szőljanak hozzá ott lenn a kritikusi urak!»

Igy kötekedik velünk a színpadról dr. Paprika, csillagjós, bűvész és lélekelemző, aki a nézőtérrel nagynehezen kerített egy vállalkozó kispolgárt, hogy alávesse magát pszichoanalitikai kísérletének. A jámbor kereskedő kíváncsisága természetesen épúgy az önismeret körül forog, akár a hatalmasságoké, vagy a költőké: «Ki vagyok én?» A féltudós-félnyegle mágus kicsalja belőle pillanatnyi problémáját: mi a kötelessége a csábítgatása következtében szerelembe és szegyenbe esett áruházi kisasszony iránt? A lélekelemző a maga kis színpadán a médiumához hasonló esetet játszat le, azzal felel a kérdésre. «Ez vagy te!»

Egy dilemmába szorult fiatalembert mutogat, akinek kedvese szintén gyermeket vár, de aki alkudozik a tisztesség parancsával, mert közben csillogóbb házassági kilátása nyílnék. Kétlakisága kiderül, mi lesz most? Most — mondja a bűvész — kifor-

ditom bábszínházi hősöm lelkét. S elibenk varázsolja a vívódó lélek tudatalatti elemeinek, jó és gonosz indulatainak szenvedélyes összezapását. Az értekezlet aggályosan indul, mert az elnöki széklet máris maga az Ördög foglalta el. A résztvevők közül a lelkiismeretlen Don Juan, a szádista Kékszakáll, az érzéketlen Logika és az amorális Majomember fenntartás nélkül mellette is szavaz, — csoda-e, ha a Jószándék meg a Lelkiismeret kisebbségben marad? A kis megesett Mary pusztulását határozzák el, nem kell ehhez gyilkosság sem, elég, ha az ifjú erősen kívánja a halálát. Ez be is következik s a lány szerencsétlenség áldozata lesz. De a vádló lelkiismeret s a feltámadó jobbik én előcsiholja a lejtőre került lélekből a megtisztító bűnbánatot és megszerzi a feloldozó bűnbocsánatot. Az egész kínzó kaland csak álom volt, az önmagára eszmélt ifjú most már tudja kötelességét.

És tudja a rögtönzött játék nézője, a kereskedő is: megkapta a választ kérdésére: «Ki vagyok én?» és — *jobb akar lenni önmagánál . . .*

Mit mondjunk mindezek után az «újszerűségre-törekvés» felől dr. Paprikának? A darab maisága máris egy kissé tegnapi. Dán szerzője nekünk nagyon sok újat nem mond. Szimulán játéka a valódi étélet és a színpadkáprázatvilágával lényegében Pirandellós, csak szórészálhasogatása fantáziátlanabb, fanyarabb és szárazabb. De tagadhatatlanul szabad és rokonszenves úton jár: igazi író útján. Ezért üdvözljük örömmel a Nemzeti Színházban. Ennek becsvágya is érezhetően fellivanyozódott. Both Béla játékmesteri bemutatkozása igen biztató: a sokszorosan nehéz feladatot többnyire kitűnően megoldotta; legfeljebb a jelképi alakok titanomachiáját kívántuk volna lidércnyomásszerűbbnek, kevésbé «tétéles»nek. Nagyajtai Teréz csupa-ötlet

díszletei stílusmutatóan jók. A szereplők közül Ódry remekül érezteti mind a megszállottságot, mind a fölényes kiábrándultságot, valami E. T. A. Hoffmann-csillám vonja be alakítását. Mellette pompásan hat Maklárnyak a gondolkodás kényszerébe keveredett nyárspolgára. Várkonyi Zoltán meglepően halad: igen diszkrét eszközökkel igazi belső életet tár fel. Rápolti Anna őszinte drámaisága, Olthy Magda sugárzó kedvessége, Juhász fojtott démonisága, Vízvári Mariska, Gózon és Kürthy kellő nyomatékhoz juttatott epizódteljesítményei számottevő értékek.

Marchis György fordítása csak a rimes részekben kezdetleges. A szerző honfitársának, Kai Rosenbergnak zenéje szellemes és kifejező.

Bikfic tanár úr.

Balázs Sándor vígjátéka a Magyar Színházban.

Szegvárott a tanárnak ne legyen magánélete, legalább olyan semmiestre, melyet a kisvárosi társadalom nem szentesít. Völgyi, alias «Bikfic» tanár úr fellázad e parancs ellen, megszereti a kávéházi felírónőt, plátói tisztasággal és megbocsátó homéroszi vaksággal, hogy a klasszika-filológia körében maradjunk. A kartársak testülete hiába terelgeti a megigazulás útjára: bűnbánat helyett házassági szándékkal áll elő. Hisz a «magasabb erkölcsi felfogás»-ból fakadó lélekmentés lehetőségében. Végül egy évtizedes hűségű tanárkisasszony felnyitja a szemét a boldogságba szédült kasszatündernek, s ez meghozza az áldozatot: lemond és eltűnik; vele a verőfény is Bikfic tanár úr életéből.

Keserű vígjátékot írt Balázs Sándor, meleg szívvel és éles szemmel. Témája egy kissé a túlságosan sohasem meggyőző perditaromantika felé sodorta; kávéházi Lujza kisasszo-

nyának homlokára Sonja glóriájából vetít egy sugarat. De jól ismeri, tiszta írói eszközökkel és akárhányszor drámai erővel rajzolja kisvárosi alakjait. A színpadi hagyományban jobbára karikatúrába ragadt tanártársadalom nála emberi igazsággal jelenik meg, ha nem is valami pedagógiai dicsfényben, de a gyöngeségek és botlások iránt is megértő szeretet levegőjében.

Valami érezhető törés van a darabban: ez a Bikfic tanár úr, «aki túlságosan hallgat a szívére, jobban, mint a társadalmi rend megengedi»: végül is aláveti magát a társadalmi rend engedelmének; drámai alaknak indul, de a végén beéri a vígjátéki hős szerepével. Vagy ez a kényszer maga sem a legcsekélyebb tragikum? Lehet, hogy így van.

Az előadás szép és gondos, az itt annyira fontos kisvárosi léghőrt az új rendező, Törzs Miklós, sugallatosan érezteti. A közreműködők szintén. Törzs Jenő pápaszemes trubadurja kevés eszközű, finom, meggyőző alakítás. Titkos Ilona megfigyelésben is, lelkirajzban is, kitűnőt ad. Vaszary Piroska is megint rátalál a szívére és a könnyeire. Az epizódban Bilicsi és a pálma, de Vízvári Béla is figyelmet kelt, a kis Puskás Tibor pedig nem mindennapi ígéret.

A Pál-utcai fiúk.

Hevesi Sándornak Molnár Ferenc regényéből írt színjátéka a Royal Színházban.

Látatlanban is sejteni lehetett, hogy bármennyire «gyermektragédia» ízét és emlékét oltotta is belénk annak idején Molnárnak ez a legmelegebb szívvel írt könyve: lényegében azért minden színpadi értelemben vett drámaiságtól nagyon is távol áll. Hevesi Sándor most mégis dramatisálására vállalkozott, s hozzá még azal az eltökéléssel, hogy Molnár szö-

vegét lehetőleg változatlanul megementi. Az anyag természetén mult, hogy ez a vállalkozása csak félsikerrel járt, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a regény hatásának fele odaveszett. Nem is lehet ez másként. Hiszen épp Hevesi Jókai-val is csak bizonyos kompromisszum-eredményeket ért el: hatásos jeleneteket, melyek közül elszabadult Jókainak elbeszélőmágiája. Sőt, amikor pl. *Arany ember*-ét maga a költő vitte színre, akkor is nehezen lehetett a színpadi kulisszákat a regénytől felizgatott képzeletünkben élő Senki Szigetének elfogadnunk.

A félszázaddal ezelőtti diáktörténetből a színpadon töredékes képsorozat lett, a húsz kamaszdiák állandó forgatagából csak lassan bontakozik ki a kis hősnék, Nemecek Ernőnek egyéni arcéle, a végén már körülötte forog minden, de «megdicsőülése» így, színpadi megjelenítésben, nagyon is melodramai módra kirakatbahelyezetté válik, amellet, hogy hol a haldokló Sasfiók, hol a haldokló Hannele lázalmát idézi emlékeztünkbe. Hogy a film már két ízben is kísérletezett e világszerte ismertté lett regénynek láthatóvá tételével? Ez bizonyára nem érv drámaisága mellett. A film igenis epikai természetű, a melodramái hatásoknak meg éppen termékeny talaja; a folytonos tömegmozgatás is elfogadhatóbb váznon, mint a dialógusok döntő nyugvópontjai felé törekvő színpadi művészetben.

Készséggel elismerjük mind a mellet, hogy Hevesi munkája e szinte reménytelen feladatnak lehető leg-tökéletesebb megoldása. Rendezése is mintája a tudásnak és mindenre kiterjedő gondosságnak. Azt az elhatározását, hogy a boldogtalan kis Nemeceket színésznővel játszatta el, a valóban tehetséges, színészi megfigyelésével és a beleélés erejével egyaránt figyelmet érdemlő Dán Etel-

kának meggyőző játéka szintén igazolta. A Pál-utcaiak és fűvészkertiek sokfő sokaságából leginkább a már színészi multtal rendelkező Primusz István és Lázár Gida vált ki, a többiek «hitelesek» voltak, de néha egy kicsit a *Vojtina*-beli «athéni ember malacának» módján azok. A felnőttek jobbára néhány szónyi szerepét Bihari József, Sitkey Irén, Toronyi, Vértess, Bárdi kitűnően tölti be. Vörös Pál díszletei hatásos, levegős képek, a Fűvészkert valósággal a *Szentiván-éji álom* ígétét árasztja.

Január 16-án éjjel.

Ayn Rand «főtárgyalás»-a a Royal Színházban.

Hogy stílusos legyenek: a bírálat itt valóban «deszállíthatja a maga illetékességét». Füzetes detektívregényről sem illik az irodalmi rovatban nagyképszerűsködni, — miért változnék a helyzet, ha a detektívregényt dramatizálják? Többről itt nincs szó. Egy nagyszabású világcsaló rejtélyes halálának körülményeit feszegetik előttünk, a gyanu fiatal titkárnőjére esik, a tanuk — mint mindig — ellent mondanak egymásnak, akárhányszor önmaguknak is, de a végén valahogy mégis a védelem oldalára billen a mérleg s a szép vádlottat az esküdtszék felmenti. A szerzőnek főfogása az, hogy a verdiktet minden este a közönség soraiból kisorsolt esküdtekkel mondhatja ki. Minden külsőségben ügyes másolatát kapjuk a valóságnak, csak a lelkek kifordításához ért kevéssé a szerző: olvastunk már törvénytársi tárgyalást, mely sokkal izgatóbb lélektani anyagot vetett fel színre. A Vigszínház művészei is meglehetősen szegényes szöveggel bajmóldódnak, többnyire a maguk színészi fantáziájával kell a rájuk bízott alakok segítségére sietniök. Ezzel Góth (az ügyész), Somló (a védő), Fedák Sári, Bihary, Kabos, Vértess, Solthy

(a tanuk) nem is maradnak adósok. Márkus Margit vádoltónője rokon-szenves és meggyőző, Greguss Zoltán gengszterfigurája pedig valóban örvendetes meglepetés.

Hanem illik-e az előkelő Vígszínházhoz ez a nem túlságosan méltó szolgálat? Vagy úgy gondolkoznak, hogy finomabb vendégeiknek a Révay-utcában már berendeztek egy kis exkluzív télikertet, hát most az Erzsébet-körúton a kispolgári igényeknek is miért ne nyithatnának egy filléres — söntést?...

Légítámadás

R. E. Sherwood színműve a Bethlen-téri Színházban.

Nem dráma ez, inkább csak érzelmes perdita-románc. Amerikai szerzője világháborús egyéni emlékeit emlegette, van is az egészben valami őszinte ellágyulás. De van egy kis amerikai számítás is: a békés nézőteret megborzongatni az aláfestő zenével felhasznált «külső zaj»-okkal. Egy erkölcsi lejtőre került szerencsétlen teremtésnek nosztalgijája a tisztaság után (itt sokan fogják Molnár *Ismertelen leány*-át idézgetni) az 1917-es London repülőgéptámadásos poklában találkozik a megváltás káprázatával egy harmatos lelkű kanadai önkéntes naivul vak szerelmében. De amikor a káprázat szétfoszlik, a lány irgalomból sem fogadja el, amihez a jogát rég eljátszotta: halálba menekül.

Miért van mégis, hogy a darab közkeletű, lélektanilag hamis romantikája mellett sem ellenszenves? Nem az, mert nyers tárgyával ellentétben meglepő finoman van megszerkesztve, alakjaiba, még az epizódban szereplőkbe is, belekerül valami az élet ízéből, a való életéből, mely itt, a halál állandó árnyékában, különösen érzékletessé válik.

Minden azon fordul meg, kiérző-

dik-e ez az előadásból. A fiatal színházi vállalkozás nemcsak, hogy adósa nem maradt a darab kínálta lehetőségeknek: valósággal megnemesítette annak szemcsésen ponyvatapintású anyagát. Egy merőben ismeretlen fiatal színésznőre bízta főszerepét. Tarnóczy Annának hívják. Szép a megjelenése, keresetlenül gazdag és árnyalatos az arcjátéka, nemes és hajlékony a hanganyaga. Igazi tehetőség örvendetes ígéretével mutatkozott be, a rutin csillogása helyett a valódi benső szemlélet erejét éreztetve. Lázár Tihamér szeretetreméltó közvetlensége, őszinte lélekmelege is minden jóval biztat. Bodó Ica kitűnően eltalálta a hivatás-cinizmus és eredendő jószívűség irizáló színkeverékét. Hollós Melitta jellegzetessége, Bihary Nándor széles jovialitása, Hámos Emmi friss és ízléses játéka is figyelmet érdemel.

A rendező, Hont Ferenc nemcsak az itt annyira fontos technikai mozzanatokkal birkózott meg sikeresen: a fiatal együttes remekül összehangolt teljesítményére is büszke lehet. Bálint György fordítása jólesően kiemelkedik a színpadjainkat elárasztó félkész munkák tömegéből.

A doktor úr

Molnár Ferenc bohózata a Bethlen-téri Színházban.

Egy kicsit a kinőtt ruhára emlékeztet ez a harmincegynéhány éves «újdonság»: nehezen vall rá mai gazdájára. Hamarabb azokra, akikről annak idején a szabását lenézték: a századeleji francia bohózatírókra. Úgynevezett «ellenállhatatlanul mulatságos» helyzetek kergetik benne egymást, átlátszó tévedések és kézenfekvő viccek, — minden azon fordul meg, szeretjük-e a filmburleszket, hiszen abban ezek a tegnapi fordulatok ma is maiak, s azok lesznek holnap is, csakúgy, mint holnapután. Ha ez a

feltétel megvan: bizvást holtra nevetethjük magunkat pl. azon, hogy két kalapot — hallottak már ilyet?! — elcserélnek.

Csak ügyesen peregjen minden. Ebben pedig nincs hiba: az előadás jókedvű, jótempójú. Bihari Nándor játssza a kedélyes betörőt, a szerelmesek érzőszívű pártfogóját, ennek a komikusnak valóban van kedélye és magával sodró közvetlensége. Mindszenty Magdának szeretőnk lelkére kötni a játékkal való állandó kapcsolatot: most, ha nem ő beszél, sokszor «kiesik» a darabból.

Csupa grácia, otthonosság és izlés a színház fiatal naivája, Hámos Emmi. Merőben új név a Koltay Gyuláé, vannak jó pillanatai, csak túlságosan hangoskodik. Ebben különben az egész darab rendezésére ráférne némi mértéktartás.

Rédey Tivadar.

*

Az elmúlt hó folyamán szokatlanul nagy számban és torlódó egyidejűséggel bemutatott újdonságok egy-némelyikének megbeszélését férőhely hiányában a következő füzetre halasztjuk.

FILM.

Chaplin.

Kicsit már minden szószaporítás, amit róla írnak, fölösleges és már elmondott szó. Azok közé tartozik, akik életükben megmintázták már a maguk szobrát és hasonultak ehhez a szoborhoz. Azok közé, akik már akármit tehetnek életükben, alakjuk és képük, mely az utódok számára megmarad, változatlan lesz. Nem lehet egyszerre és egy lapon emlegetni őt még azokkal a sztárokkal sem, akik a leginkább világhíretek és, akiknek a népszerűsége megállotta már az idő próbáját. Mert nem *csak* filmszínész, hanem sokkal több ennél. Az elcsavart wagneri szóval lehetne azt mondani róla, hogy Gesamtkünstler. Leginkább művész, aki nem akar mást, mint kifejezni, de nem azt fejezi ki, mint a legtöbb színész, amit elébe adnak. Hanem azt, amit a költő szokott kifejezni: ami benne van. Nagyon ritkán lepi meg a világot egy-egy filmmel és csökönyösen néma marad. Mert a hang nem illik ahhoz a figurához, amelyet magából formált.

Ő az egyetlen, aki sikerrel tudott és tud küzdeni az idő ellen, meg tudja tartani a hatását annak, ami már elmúlt, a néma filmnek. Az alak, akit megformált, ez az ügyefogyott kisember, ez a «balga szent» és ügyetlen jólélek legyőzi a technikát és érdekes tud maradni a szemnek és a léleknek, noha semmit nem ad a fülnek. Ma alig is tudjuk fölmérni, hogy ez mekkora eredmény, mekkora győzelme a mondanivalónak a technikán, a léleknek a kifejezésen, a művészetnek, a művészet eszközein. Ez az eredmény arról beszél, hogy Chaplin figurája nem avult és nem avulhat el még jó ideig, mert valamit mutat a világnak, amit az látni kívánt és úgy mutatja, ahogyan az sohasem láthatta volna önmagától.

Új filmjét, melynek a «Modern idők» címet adta, maga írta, maga rendezte és maga játszotta el. Ő volt az író, a rendező és a színész és tulajdonképpen kár e három elnevezést használni rá: ő volt a művész, aki a filmet létrehozta.

A szerző, Chaplin,

aki a film meséjét fölvázolta a «Modern idők»-ben, még annyira sem akart mesét elmondani, mint előző filmjeiben. A film meséjének tulajdonképpen nincs bevezetése, bonyolítása és kifejelete, hanem csak ritmikája. Ez a ritmika

leginkább ahhoz hasonlít, amit mindenki látott néhányszor életében : hogyan próbálkozik egy hangya fölmászni egy földkupacra, hogyan potyog vissza róla és hogyan kezdi előlről újra az egészet. «Megint fenn» és «megint lenn» ez a két állapot váltogatja egymást a mesében, a groteszk hős fölkapaszkodik a maga kis boldogságának a kupacára, hogy megint lecsúszzon róla. Nincsenek nagyobb tragédiák a filmben és nincs a szó szoros értelmében vett «boldog kifejelet». Csak apró esélyek vannak a fölemelkedésre és nagy alkalmak a lecsúszásra, mint a valóságban. A «hős», ez az egyszerű és furcsa emberke dolgozik és mikor már kezd eredményt elérni, régi ügyetlenségekért lakol és elveszti munkájának eredményét. Túlságosan jó ahhoz, hogy meg tudjon küzdeni a bonyolult társadalommal. Chaplin mindig egy kissé tanítómesét mond és ennek a tanítómesének ez a tanulsága : az ügyefogyott jószág hiába próbálja kikerülni a járatos gonoszság csapdáit. A szelid munkást megörjiti a futószalag, magukkal sodorják a tüntetők, megbűnhődik a más bűneiért és megvadul a más kokainjától. A «Modern idők» nagyszerűsége és realitása pedig éppen abban van, hogy mindez mégsem véglegesen elkeserítő, hanem elbírható és elviselhető, mint a valóságban. Ahol semmiféle társadalom nem tudja megfosztani az életet a maga színeitől és vágyairtól, kis örömeitől és nagy reményeitől.

A rendező Chaplin

nagyon vigyázott arra, hogy a rendezés illő legyen a témához és ne próbáljon versenyezni a játékkal. Ez a rendezés nem dolgozik hatásos eszközökkel a fotók is inkább hétköznapiak, mint különösek, nincsenek érdekes beállítások és hangsúlyozó megvilágítások. A képek szinte szürkék és nyomottak, de így illik a történethez és így illik a kisemberhez, akinek a sorsáról a film beszélni akar. A rendező Chaplin természet szerint háttérbe akart vonulni a játékos Chaplin előtt, nem akarta sem kiemelni, sem kisebbiteni a figurát a kulisszával, a képet a kerettel. Semmit sem emel ki és semmit sem húz alá, ha egy jó ötletet helyez el valahol, nem emeli ki különösképen, úgy bánik az ötletekkel, mint az igazi és független gazdagok a pénzzel : szórja, de feltűnés nélkül. Ezek az ötletek a rendező Chaplin ötletei mélyek és sokértelműek. Hogy csak egyet említsek : mikor egyszer «fenn» vannak és otthont teremtenek maguknak egy ócska és rozoga bódében és sonkát reggelizhetnek két kenyér között, mohóságukban mindkét kenyeret körülbelül tíz centiméter vastagságúra vágják. Hogy aztán küszködjenek vele, amíg szájukba vehetik. A szegénységnek és a szűkös életnek annyi bemutatása van ebben a kis részletben, amennyit kevés filmben és kevés úgynevezett szenzációs rendezői ötletben láttunk.

A színész Chaplin

ugyanaz, aki ezelőtt volt, a kétfelé álló rongyos cipők és a rozoga keménykalap, mely immár szimbólum lett és egy művészkARRIER címere ugyanolyan meghatóan eseten, ugyanolyan könnyes mosolyokra készítő, mint eddig. A gesztusok is ugyanazok, a járás is, a kalapbillentés is, mely már szinte az egész világnak ismerős. A néző mégis szinte lélegzetfojtva kíséri minden mozdulatát, a groteszk figura groteszk elcsúszásait, mintha most látná először. Chaplin már akárhányszor ismételheti önmagát — aminthogy csak ismételheti önmagát — mindvégig szép és érdekes marad, ahogy szép és érdekes egy igazi jó vers a tizedik olvasáskor is, sőt akkor igazán szép. Ami egészen új ebben a filmben Chaplinból, az, hogy énekel. Egy kis ének-

számot énekel kicsi hangon, mely hangban legalább olyan gyámoltalan, mint figurájának cipője cipőben. Itt sem tagadja meg önmagát, egyetlen értelmes szó sincs ebben az énekben, csak hangok szövevénye és mégis lehetetlen meg nem érteni, sőt lehetetlen többet nem érteni belőle, mintha szöveget mondana. Talán ezért nem beszél Chaplin, ezért nem mondott szöveget ehhez az énekhez, mert ezekből az összefüggéstelen hangokból sokkal többet és sokkal mélyebbet tud kihozni, mint bármilyen szóból tudna. Felejthetetlen és megdöbbentő ez az énekszám, végtelenül szomorú és vidám egyszerre. Chaplin itt is a nagy komédiások közé tartozik, akiknek valami természetes érzékük van arra, hogy megfognak a figyelmet és szinte lekössék a látást és a hallást. Aki igazán szereti a filmjeit, aki nem csak azt nézte, hogy ügyefogyott alakja hogyan csetlik-botlik, hanem azt értette, hogy miért csetlik-botlik, bizonyos sokszor érezte: egyenes utódja ő annak a mondabeli zenésznek, aki úgy tudott muzsikálni, hogy csak reá figyeltek minden állatok, fűvek és virágok.

Szabó Zoltán.

Z E N E.

A JUBILÁRIS LISZT-ÉV utolsó akkordjai elhangzottak. A «Krisztus» oratórium előadását *Vittorio Guy* firenzei főzeneigazgató nemes hagyományokon csiszolódott karmesteri művészete és a székesfővárosi énekkar kitűnő gárdája emelte az esztendő utolsó jelentős eseményévé. De nem is volt hiány a nemes törekvésben, amelyben minden zeneegyesület, irodalmi, társadalmi, tudományos közületek, iskolák stb. összefogtak, hogy mindegyik a maga módján hódoljon Liszt Ferenc emlékének. Maga a Népművelési Bizottság több mint 3000 Liszt-emlékhangversenyt rendezett. Se szeri, se száma a napilapokban és folyóiratokban megjelent kisebb Liszt-cikkeknek, amelyek néha már túlbuzgó erőlködést árulnak el arra vonatkozóan, hogy valami eredetit, újat, eddig nem ismertet mondjanak el Liszt életéről, emberi, művészi egyéniségéről. S ami Liszt magyarságát illeti, a sok bizonyítgatással, már majdnem az ellenkező hatást érték el. Nem értjük, hogy mi van itt annyi írni és bizonyítani való? Liszt egész életében — szóval, írásban számtalanszor kinyilatkoztatva — magyarnak

vallotta magát. S ahogy Bartók Béla írja Liszt-tanulmányában, (Nyugat, 1936. 3. sz.) Liszt volt olyan nagy ember, hogy minden nemzet tartsa tiszteletben az akaratát. E cikkek tömkelege mellett bizonyára elenyésző kevesen vettek tudomást a jubiláris Liszt-év legértékesebb, legkomolyabb tanulmányáról, amelyet a kitűnő zenetudós *Dr. Gárdonyi Zoltán* írt Liszt Ferenc magyar stílusáról. (Musicologica Hungarica III. 55. l.) Lelkiismeretes, szigorúan tárgyilagos kutatás alapján mutatja itt ki a szerző Liszt zenei alkotásainak magyar elemeit, amivel Liszt magyarságának kérdését lényegében ragadja meg és dönti el. — De ami a legfontosabb, elmúlt az egész Liszt-év és az egyetlen számbavehető, magyar Liszt-életrajz ma is csak *Somssich Andor* Liszt-életrajza. Megjelenése idején kritikusan megállapították, hogy nem teljes életrajz, sok adat maradt feldolgozatlanul, de 11 év óta, — mióta ez a kis könyv a Napkelet sárga kiadványai között megjelent — sem írtak helyette sem jobbat, sem teljesebbet. A kritika nem ártott neki, mert ha a jubiláris évben egy cikk sem emlékezett meg

Somssich könyvéről, azért, ha valaki komoly magyar könyvet akart Liszt Ferencről olvasni, csakis ehhez a könyvhöz fordult. Ha ez a mű nem volna, még ma is ott tartanánk, hogy magunkénak valljuk Liszt Ferencet, de azt nem tartottuk érdemesnek, hogy életéről és művészetéről magyarul nyelvű, tudományos tájékoztatója legyen a magyar közönségnek. Somssich zenei szaktudása és azok a szá- lak, amelyek őt ifjúságától kezdve Liszt, Wagner eszmevilágához fű- ttek, ebben a körben szerzett sze- mélyes összeköttetései különösen hi- vatottá tették Liszt életrajzának megírására. Ő volt az első, aki Liszt életének magyar vonatkozásait, Liszt magyar hazafiságát részletes és pon- tos kutatások alapján tárta a világ elé.

A nagy alkalmi Liszt-irodalomban Somssich könyvének maradandó ér- tékét éppen az idő mutatta meg. Ha meg is jelenik majd egyszer egy ki- merítő, minden hozzáférhető adatot feldolgozó, nemcsak Liszt életét, ha- nem emberi és művészi egyéniségét az ehhez szükséges zenei, pszicho- lógiai, történeti szaktudással jel- lemző magyar Liszt-biográfia, az el- sőség, az úttörés érdeme mindenkor Somssich Andoré marad.

* * *

A FILHARMONIKUSOK beve- zető hangversenye volt az idei hang- versenyévad első jelentősebb ese- ménye. A klasszikusokat *Bach* A dur zongoraversenye és *Mozart* nemrég felfedezett és a partitúra egyes lap- jából rekonstruált bájos Rondója képviselte. Mindkettő zongoraszöla- márt *Bartók Béla* játszotta azzal a tökéletes stílusérzékkel, amely a leg- finomabb árnyalatig adja vissza *Bach*, *Mozart* elképzelését. Mindketten cembalora írtak, nem a mai zenekari hatásokkal versenyre kelő hangver- seny-zongorára. *Bartók* ezt a tiszta,

régi, lényegében igazi zongora stílust adja vissza klasszikus keretekhez kötött formáló művészettel és az ennek megfelelő billentéssel. Ezután még élesebben tűnt ki *Mahler* 25 éves halálozási évfordulójára előadott «Lied von der Erde» c., kínai költe- ményekre írt dalciklusának ellen- tétes lelki világa. A formaépítő erő hiányát a késő romantikus *Mahler* a legerősebb Én-élménnyel, határta- lan szubjektívitásával igyekszik ki- töltetni. Művét halála évében írta, úgyszólván «sub specie mortis», midőn a lélek szemei elől lassan eltűnik már a földi élet s már csak odaátra irá- nyulnak. A két énekszóló (tenor és alt) igazi hattyúdal, tele fájdalmas búcsúval, mely bár vigasztalan és felodlatlan, mégis tele van költői szépségekkel. A *Scherzo* gazdag varia- tioinak derűjén is átüt a tragikus alaphangulat: érezzük, hogy a tánc- nak örökre vége már. Az utolsó tétel- ben alig elemezhető finomságok ének- ben, hangszerelésben a teljes anyag- talanság, átszellemültség érzetét kel- tik: felhő, amely eloszlik, szétbom- lik az ég ködös halvány kékjébe. — *Rösler Endre* és *Basilides Mária* éne- kelték a két énekszólómat. Utóbbi mély, szuggesztív előadó művészeté- vel teljesen meghódította hallgató- ságát ennek a tragikus, hinni akaró, de nem tudó, kezét a legmagasabb után vágyódva kinyújtó, de ezt soha el nem ért művészet élvezésére.

* * *

A II. FILHARMONIKUS HANG- VERSENYEN ugyancsak halálozási évforduló adott alkalmat *Bruckner* V. szimfóniájának előadására. Az öt- negyedórás mű kolosszális méreteit a zeneköltő ihlete nem győzte mindig egyforma intenzitással tartalommal is megtölteni. A nagy osztrák szim- fónikus művészetének jellemző vo- nása, a mély vallásos hitében, igazi katolikus alázatában tiszta, naív lé-

lek áhitatos komolysága, ebben a szimfóniájában különösen megnyilvánul. Ha invenciójában sok is a Wagner-, Beethoven-reminiscencia, ha technikájában sokszor ki is ütközik az autodidakta szellem, formájában a tömörebb összefogás hiánya, egyes részleteiben sok szépséget, magasrendű művészi élvezetet nyújt.

A hangverseny nagy eseménye magyar bemutató volt. Hatévvel a megkomponálása után végre meghallhattuk *Bartók Béla* «Cantata profana» c. zenekarra, énekkarra, tenor és bariton szólóra írt művét. Mind zenei, mind eszmei felépítésében egyik legnagyobb, legtökéletesebb alkotása a magyar mesternek, amely első hallásra is egy egészen rendkívüli, nagyszabású mű izgalmas élményét nyújtja. Itt nincs terünk a mű részletesebb boncolgatására, amellyel megközelítően rámutathatnánk nagy szépségeire, de legalább az ellene elhangzott kifogásokra szeretnénk reflektálni. Hogy a kórusok szólamvezetése rendkívül nehéz, új, szokatlan, még nem jelenti azt is, hogy énekelhetetlen: jó fül, nagy kóruskultúra, igen sok gyakorlás kell hozzá. Bartók többszólamúsága a régi nagyszerű kórusművek stílusához áll közel, ahol nem az összhangzásban, hanem a melódia vonalakat formáló erő hatalmas feszültségében, egy magával ragadó lendület mozgásszépségében rejlik a fő kifejező érték. — Hogy a tenor szólót — a rendkívül magas, kényes hangközökben mozgó fekvése miatt — nálunk nincs ember, aki megtudná csinálni, ez sem a mű hibája! Hogy az előadás annak ellenére, hogy az énekkart betanító *Vaszy Viktor* és az előadást vezénylő *Dohnányi mester* igen nagy és lelkiismeretes munkát végeztek — még sok részletében nyers volt, a tempók ingadozók, csöppet sem csodálhatjuk ilyen új és nagy technikai nehézségeket tartalmazó műnél, amelynek

mind az előadók, mind a hallgatóság szempontjából idő kell a kiérlelésére. Ezt a stílust nem mérhetjük egy egészen más eszményeket valló értékelés szemszögéből. Ez önmagáért, önmagában teljesen kiforrott egyéni stílus és csakis így felelhet meg kitűzött eszményének, amely igazságában, őszinteségében éppen olyan magasrendű, mint egy Bach, vagy egy Palestrina énekstílusáé. Hogy román eredetű balladaszöveget használt fel Bartók a maga szabad fordításában? Nagy kicsinyesség kell ahhoz, hogy ezért ezt a minden hangjában a magyar népzene lelkéből lelkedezett művet, ahol a szöveg a zeneköltő fantáziáját egyedül mélyen általános emberi jellegében ragadta meg, — idegenkedéssel fogadjunk. Szívből reméljük, hogy a «Cantata profana» rövid időn belül elfoglalja a magyarság közvéleményében is azt a helyet, amely minden rendkívüli alkotást megillet.

* * *

A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRA, Bartók operája, 18 évi szünet után végre ismét színre került az Opera színpadán. Bemutatása alkalmából majdnem egyhangúan elítélték a szöveget azért, hogy nem alkalmas a megzenésítésre. Mi ezzel szemben éppen azt állítjuk, hogy önmagában a szöveg teljes eseménytelenségével, idejét mult szimbolizmusával, kétes eredetiségével (l. Maeterlinck: *Arianne és a kékszakáll* c. művét) számba sem jöhet, de éppen azért, hogy Bartók zenei fantáziáját megihlette, kellett, hogy legyen benne valami, ami elébe jött ennek a fantáziának. Ez a valami a férfi és a női lélek örök ellentéte, amely a lélek mélyén lejátszódó érzelmi drámát tár elénk. Ennek az érzelmi drámának kifejezésében jut teljes jogaihoz a zene, itt mutathatja meg a zeneköltő teljes erejét. A kékszakállú várába

hozza Judithot, aki mindent otthagytott, mindenről lemondott azért, hogy magáénak vallhassa a félelmes hírű herceg hét titokkal lezárt lelkét. A vár hét bezárt kapuja a férfilelek szimbóluma. Judith nem nyugszik, míg sorjában ki nem nyílnak előtte. A kinyíló ajtók mögött feltáruuló titkok az a hét zenei kép, amelyekből Bartók nagyszabású jellemző és hangfestő ereje valódi drámát alkotott. Ez a drámaiság a lélek indulatainak folytonos emelkedésével nagyszerű fokozásban jut érvényre a zenében. Az egyes képeket Judith folyton fel-lángoló, mindig szenvedélyesebb vágyódása, sürgetése kapcsolja össze a még előtte álló néma, csukott ajtók nyitására. Ezzel a folyton előretörő, nyugtalan, kereső szólammal szemben megragadó művészi ellentét a férfi énekszólamában érvényre jutó, tudó, figyelmeztető, de megrendíthetetlen nyugalom. Mennyi dallam van ezekben az énekszólamokban! Minden taktusát, a kísérő zenekar minden hangját a lelki indulatok diktálják. *És végre egy opera, ahol az egész zene magyarul beszél.* A magyar nyelv és az ének melódiájának teljes összeforrasztásában Bartók itt korszakalkotó munkát végzett. Rögtön szemünkbe tűnik, hogy a népdal hatása itt milyen nagy szerepet játszik. Az énekszólamok kifejező erejének rendkívüli intenzitása, egész lélegzetük, kifejlődésük, ritmikus lefolyásuk ugyanaz kiszélesített keretekben, — mint a népdal kicsiben. A tömör

forma az összefogás erejével csak még jobban növeli a drámai feszültséget. Ime egy opera, *amely nem külsőségekben, hanem lélekben, szellemben valósítja meg a magyar faji zene sajátosságait.*

A mostani felújítás alkalmából Failoni vezényelte a zenekart, s ami az idevonatkozó munkát illeti, karmester, zenekar megtettek minden tőlük telhetőt. A két szereplőről: *Székely Mihályról* és *Némethy Elláról* ugyanezt mondhatjuk. Különösen Némethy Ella énekelte sok kifejezéssel, finomsággal és drámai erővel kényes szólamait. A díszletezés és rendezés azonban nem sok lendítő erőt mutatott. Pedig az eseményekben annyira vérszegény szöveg éppen szimbólikus képeiben adna alkalmat festői színpadi képek komponálására. A kékszakáll gótikus palotája helyett valami meghatározhatatlan formájú építményt állítottak a színpadra, amely hatalmas tömegével annyira agyoncsap mindent, hogy a szereplőknek még azt a kis mozgást, amire alkalmuk volna is, megnehezíti. De hát vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy Bartók műve nem szorul arra, hogy a szemet túlságosan foglalkoztassa. Igazi zene, amelyet behúnyt szemmel tudnánk legjobban élvezni. És az ilyen mesternek nem akad méltó szövegírója, aki ezen a nagyszerűen megkezdett úton segítségére volna a magyar színpadi zene további kiépítésében!

Prahács Margit.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T.

MŰCSARNOK. — A NŐ MŰVÉSZETBEN.

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat fennállásának 75. évét ünnepli, amely alkalomból, a télen rendezett Modern Olasz Képzőművészeti Kiállítás után, mint ünnepi ajándékkal, fenti című kiállítással kedveskedik a művészetkedvelő közönségnek.

A kiállítás közel 550 művet mutat be. Ha részletesen akarnánk velük

foglalkozni, akkor ívekre volna szükségünk, hogy «érdemükhöz mértén» jellemezzük őket.

Ezért csak általános szempontok vezetnek körsétánkon, s ezek a kiállítás szempontjaival azonosak: milyen képet alkothatunk magunknak a művészetben keresztül a mai nőről, «gyermekségétől kezdve minden eszményi vonatközásában?»

A legtöbb festmény, s a szobrok nagyrésze *arckép*, ami nagyban megkönnyíti megismerési szándékunkat. Hiszen éppen a portrait az a «műfaj», amely leginkább választ adhat az ábrázolt lelkivilágát kutató érdeklődésünkre. Elsőül *Karlovsky Bertalanról* kell szólnunk, akinek aprólékos naturalizmusával, nagy technikai felkészültségű münchenies akadémizmusával sokan nem értettek és nem értenek egyet, de azt senki sem tagadta meg tőle, hogy különösen fiatalabb korából származó arcképei, valóban kifejezik az ábrázolt jellemét és lelkivilágát. Most azonban már a hanyatlás jelei mutatkoznak. Régibb képei, barnás tónusú színei erőt sugároztak, most ernyedtek, fáradtak, fénytelenek. A lelki élet kifejezése is mind jobban háttérbe szorul a mikroszkopikus, anatómiai könyvbe is beillő aprólékosság mellett. Több arcképpel szerepel *Márk Lajos*, akinek könnyed technikával festett portrait-ai a nagytársasági nőt ábrázolják. Ugyanezt a törekvést olvassuk le *Halmi Arthur* képeiről. Valami ernyedt naturalizmus, impresszionizmus és némi expresszionizmus keveredik *Márffy Ödön* hasonló szellemű női arcképein. Több finoman jellemzett arcképet találunk *Csók István*, *Benkhard Agost*, *Zádor István* művei között. Mint szerencsés kivételekről kell megemlékeznünk *Istókovics Kálmán* és *Vaszary János* arcképéről. A nagy átlag azonban igen keveset nyújt, akár a művészet technikai és stílus-problémáit, akár pedig tartalmiságát tekintve. Mint általános törekvést figyeltük meg, hogy a kiállító művészek, akik korábban az akadémizmus, naturalizmus és az impresszionizmus hívei voltak, most megpróbálnak a «modern művészet» egyszerűsége felé közeledni. De ezt a törekvést a szükségszerűség irányítja bennük, nem pedig lelki rügök. Ezért van az, hogy annak csak külső formáit értik meg, s a törekvés felszínes marad. A mai «műterem-fényképészet» is ugyanezt teszi. (Halmi-, Angelo-fotó.) A laboratoriumban dolgozó, retoucheáló festők ebben nagy segítségére vannak. Gyakran látunk a fotó-műtermek kirakataiban, divatrevükben s a színházi lapokban ilyen «művészi fénykép-portrait-kat.» A kiállítás arcképanyaga a műterem-fényképészet modorával rokon szellemben akar «modern stílusú» lenni, de úgy, hogy a «nagyközönség» művészi igénytelenségének is megfeleljen. Ez a művészet tehát, kevés kivételtől eltekintve, nem egyéb a mai divat bemutatásánál. Ha az utókor társadalom-történésze arra lesz kíváncsi, hogy milyen volt 1936-ban a kalapdivat, mennyire volt általános az ajak- és arc-rouge használata, s milyen volt a mai nő általános, külső megjelenése, akkor világos választ fog kapni. De ha a női társadalom lelkivilágába akar betekintést nyerni, akkor könnyen úgy járhat, mint az a kortörténész, aki hasonló kérdésekre a múlt század első felét illetően a 30–40-es évek «divatlapjainak», «hölgyfutárainak» metszeteiből szeretne feleletet kapni. Nem sokkal kedvezőbb a helyzet a szobrászatot illetően. Mint a legjobbakat kell megemlíteni *Damkó József* kissé szentimentális, *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* akadémikusan naturalista, valamint *Petri Lajos* néhány mosolygó leány portait-ját.

Aránylag kis számban találkozunk az «*Anyaság*» ábrázolásával, amelyek közül megemlíthetjük *Damkó József* terracotta szobrát.

A kiállításnak a portrait mellett legnagyobb témaszerinti csoportját az akt-képek alkotják, amelyek nagy része nem festői, s nem elsődlegesen művészi problémákat vet föl, hanem a női test «szépségét» kutatja és hangsúlyozza. Szánthó Mária kacér aktjai a legkifejezőbb példái ennek a művészi világnak. Aktok, amilyenekkel a különféle magazinok lapjain nagy mennyiségben találkozunk.

Vessünk végül egy rövid pillantást a katalógus előszavában hivatkozott «dolgozó» nőre. Többször végigjártuk a kiállítás termét, hogy ilyeneket találjunk. Végül is meg kellett állapodni Glatz Oszkár képei előtt: «Készül a babaruha», «Kötő leány», «Libapásztor», «Vízhordó», stb. Már a címek is igen érdekesek. Glatz Oszkár korábban a friss és őszinte naturalizmus híve volt. Most, mintha a modern problémák felé hajolna. De csak látszólag, mert valójában a modern művészet klasszicizáló irányával némi rokonságban, kissé németes szellemű biedermeier stílusba megy át. Erre vallanak a címek is: Tipikusan kispolgári «témák». De téves alapon állunk, ha nála a «dolgozó nő» keressük. A művésznek sem ez a szándéka. Népi genre-képeket akar festeni, a nép karakterét akarja kifejezni. Így próbál magyar művészetet teremteni. De beállítottsága, kispolgári pszichológiája erre nem alkalmas.

Mindent összevetve, meg kell állapítanunk, hogy ha ez a kiállítás valóban a mai nőt mutatná be, szomorkodnunk kellene. De nem így van. A hiba nem a nőkben rejlik, hanem abban, hogy a kiállítás nem felel meg a saját célkitűzésének és az ebből önként folyó követelménynek. A mai nő lelki-világát és életproblémáit akarta látni a művészet vetítőkészülékén keresztül. Teljesen tárgyilagosan járunk el, amidőn megállapítjuk azt, hogy a Kiállítás eltévesztette célját és nem érte el eredményét, mert a modern művészetünk e sajátos keresztmetszetének csak egy részét mutatja be. A kritikai szemle célja nem lehet az, hogy ki nem állított művekről írjon. Ezt nem is akarjuk tenni, de bátran megállapíthatjuk, hogy ha a mai magyar művészet idézett keresztmetszete a maga teljességében jelent volna meg a Műcsarnok termeiben, akkor elfogadható lenne a cél, az eredmény pedig teljes és kecsgetetőbb volna a női nemre, éppen úgy mint mai művészetünk megítélésére.

Nemzeti szalon.

Les Artistes Musicalistes címen mutatkozik be a Nemzeti Szalon termeiben egy külföldi művészecsoport. A gyanutlan műpártoló és a szépet kereső ember nagy kíváncsisággal fordul be az Erzsébet-téri kiállítási csarnokba, ahol nem kis meglepetésben részesül. Ez a művészet megfogalmazza és írásban fekteti le a maga «elveit», a maga «elméletét», aminek a lényege az, hogy csak az a művészet *művészet*, aminek alkotó eleme a zene, amely a zene eszközeivel fejezi ki magát. Tehát elmélet és elvek. Ezek szerint a kritikuskak

is jogában áll, hogy elvek szerint vizsgálja őket.

Tagadhatatlan és általánosan ismert tény, hogy «a művészet egy és oszthatatlan», hogy az emberi szellem története folyamán minden egyetemes értékű művészi alkotásnak lényeges eleme volt az, legyen szó akár képzőművészetről, akár költészetről vagy zenéről, amit ezek a «művészek», akik *tizenhét országból verődtek össze Párizsban*, félreértének. Ez a lényeges és fontos elem a *ritmus*, az ábrázolt eszmék, lelkületek, magának az ábrázolt szellemi és fizikai életnek a ritmusa. Dehát ezt tisztán festőként fejezte ki a barlangok

állatokat kőbe karcoló primitív embere, a görög vázák névtelen művésze, mesteri módon szólaltatta meg a trecento festészetének mondhatni csupán ritmusokban élő nagymestere, Simone Martini s ezt érezzük Michaelangelo szobraiban, ez lüktet Rafael és Murillo festményein, ez tör elő Rodin márványaiból, ez élteti a francia Monet, a magyar Munkácsy, vagy hogy egészen modern művészt is említsünk, az olasz Felice Casorati, a fiatalon elhunyt Modigliani, vagy a mi Ferenczy Károlyunk képeit. Hangsúlyozzuk, csak véletlen, hogy éppen ezeket a neveket soroltuk fel, — egészen más művészek megemlékezésével is bebizonyíthattuk volna állításunkat.

Ami a festőket illeti, némelyikük, mint vezetőjük, H. Valensí is, finom színekkel és színtónusokkal rendelkeznek, de ezek a színek és tónusok nem mondanak semmit. Egyszeri megtekintésre örömet okoznak a szemnek, de mivel hiányzik belőlük a lélek, másodsorra, harmadsorra már unalmasak, üresek. És nem lehet megtagadni tőlük bizonyos dekoratív érdemeket sem. A plakátművészetben, egyáltalán a dekoratív iparművészetben, például szőnyegek, bútorszövetek, falikárpitok készítésében sok hasznos tanulságos lehet belőlük meríteni. Azt sem vonjuk kétségbe, hogy a színházi díszleteknél, különösen vetített díszletek esetében ne lehetne gyümölcsöztetni egyik-másik szín- vagy «ritmus-gondolatukat». De végeredményben a színházi díszlettervező Klausz Ernesztnek a pasztelljei sem egyebek, mint a sötétben felvillanó és aztán maradéktalanul eltűnő tűzijáték. Üres, tartalom nélküli, léleknélküli, vérszegény iparművészet ez; vagy talán még az sem, hanem a tagadhatatlan, majdnem mindegyik kiállító művésznél megállapítható dekoratív színérvék következtében, út

az iparművészethez, miként a futurizmus és a kubizmus is nagyon sok egészséges ösztönzést adott az iparművészet új fejlődésének. Tehát úgy elvi, mint gyakorlati szempontból, ma már elfogadhatatlan, tartalom nélküli, rideg elmélettel, mondhatni, hóborttal állunk szemben, ami annál különösebb, hiszen ezt már néhányszor megpróbálták a háború előtt kiadott, különféle «izmus-manifestok». De akkor legalább volt valami értelmük, mert azok harcot indítottak a közelmúlt akadémiizmusa és «sablonművészete» ellen. Ma már ezen is túlvagyunk.

A *Műteremben* Náray Aurél mutatja be kis-skálájú, bár némely darabjában sok finomságot tartalmazó, gyakran Munkácsy erős hatásával közködő, laza ecsetkezelésű festészetét.

A *Tamás Galériában* Halápy János gyűjteményes kiállítását látjuk, amely újat nem igen hoz. Bernáth Aurél, Egry József és Szőnyi István modorában dolgozik, az ő szín- és fényproblémáikat ismételteti, bár le sem tagadhatná, hogy az említett mesterek által képviselt festőiségnek tehetséges eklektukusa.

Szólunk kell a Tamás-Galériában kiállító Körmendi Andrásról is. A kiállított anyag legrégebb darabja 1931-ből való. Azóta érdekes fejlődésen ment keresztül. 1932—33-ban készült aktjain a Párisban működött olasz festő, Modigliani szellemiségével és formavilágával tart rokonságot, míg legújabb vásznain (Gond, Vízparton, Kirándulás) Czobel Béla felé fordul. Korábban világos, üde színezésével szemben most sötétbarna színei keményen hatnak. Legjobbak nagy foltokkal, széles ecsettel festett vízfestményei, amelyek a legújabbak is, éles ellentétben állanak barna vásznaival.

Dr. Nagy Zoltán.

SIEGFRIED VON VEGESACK ÉS BALTI TRILÓGIÁJA.

A német élet legnagyobb kérdése — és mindmáig a legelintézetlenebb kérdése is — a térhiány, a «Volk ohne Raum» problémája. Imperialisztikus terjeszkedő vágyának és sokban egy egységes német-ellenes európai beállított-ságnak ez az igazi forrása. A nagy lélekszám és az aránytalanul csekély terület rengeteg elintézetlen német kívánságnak, szükségességnek a szülője és a legtöbb német nyugtalanság erre vezethető vissza. Egyszerre a legnagyobb európai birodalom és ugyanakkor Európa majdnem valamennyi államában a legsajátságosabb kisebbség: ez Németország a határokon belül és kívül s ez az oka annak is, hogy a «német kérdés» egyszerre mindenütt, ahol németek élnek (és hol nem élnek erős kapcsolatban egymással és az anyaországgal?) és németek élni akarnak, létezik és a furor teutonicus vagy akárcsak a germán szellem heves ellenzőit teremtette meg már a nemzetiszocialista uralom-változás előtt is. Németországgal az egész környező világ élénk, gyanakvó ellenzékben áll és ennek az ellenzékiségnek számára voltaképpen mindegy, hogy milyen az a politika, amely a határokon belül vezet: császári imperialisztikus, köztársasági liberális, vagy egyszerűen faji. És ez mindegy voltaképpen a németiség legidősebb belső és külső sérelmei számára is, ha maga körül érzi a birodalom védő és befogadó sátorát a maga kinzó és világbaszóró térhiányában, a valóságban bent a határok között és vágyaiban a határokon túl. Ez a térhiány a hőse végeredményben aztán minden német kisebbségi regénynek is, ez a főszereplője a kisebbségi idillnek és a kisebbségi eposznak egyaránt. Kisebbségi idill és kisebbségi eposz: ez Siegfried von Vegesack hatalmas balti trilógiájának is az anyaga.

A három kötet meséje a világháború előtt kezdődik és az orosz forradalomban inkább végződik, mint megoldódik és az idillből az eposzba vezető utat mutatja meg, egy nagybirtokos junkercsalád — a híres és egyedülállóan fogalom balti «bárok» közül — apró életét, összetartozását és egy kegyetlen történelmi fordulóban való szétbomlását, ízekre szakadását. Hőse a kisebbségi német élet Livlandban, a cári Oroszország észak-nyugati partján, egy hagyományokban teljesen német és külsőségeiben már sokban orosz élet, amit legegyszerűbben baltinak szokás nevezni. Állandó ellenzékben élnek a gazdaneppel, az oroszokkal és az alsóbb sorú lettekkel, hangsúlyozzák különállásukat, jellegzetes kasztjukat, amellyel egyszerre távortartják magukat az oroszlett környezettől, de amelyről nem veszik észre, hogy vele távortartják magukat a német anyaországtól is. Lelki berendezkedésükben német eredetű a gögjük, faji higiénéjük elkülönítő jelei, erős kapaszkodásuk a multhoz, de teljesen orosz már puha elomlásuk, álmos céltalanságuk, könnyű munkátlanságuk, az ismerős minden-mindegy hangulat, amelyről olyan egyöntetűen nyilatkoznak elítélően, gúnnyal és korlátoltan valamennyien, — s idegenek fajtájuk keretei között. Aurel például, aki a mese középpontjában mintegy elmondja az egész családi és balti történetet, irtózik a velük annyira rokon porosz szellemtől, nem találja helyét déli német testvérei között, de mégis egészen jellegzetes német módon, érzelmeivel ismeri fel élete jelentőségét

fajtájában, a balti határokon kívüleső nagy német testben. Eleve bizalmatlannak mindennel szemben s ez a bizalmatlanság majdnem közömbösség már és tisztában kell lennünk azzal is, hogy majdnem árulás már az anyaországgal, a valóságos vagy virtuális, belülélő Birodalommal szemben. Német gyökerek és orosz tartalom: így vetődnek két fajta között a baltiak jó sorsukra, balserencsējükre bízva a háború előtt, az idill idejében, a rokoni kapcsolatok meleg hálójában, a családi együttesek édes-álmosító légkörében. Sokan vannak rokonok és családtagok s köztük Aurel az, aki a maga sorsával, örömeivel és hiányaival, fájdalmaival és telítettségével a balti embert képviseli, a feladatnélküliséget egy eszével felismert feladatban, a csigaéletet egy készülő, döntésre készítő történelmi vihar elsőprő előszelében.

Aurél alakja annyira jellegzetesen egyéni, annyira észrevehetően lírai, hogy majdnem típus már, a balti gőg és tanácstalanság, a balti tétlenség és szalmaláng megtestesítője, aki szerelem és halál között vetődik, egyformán képesen a nagyságra és a komikus epigonságra. Egyszer majdnem hős, másszor majdnem poltron. És mindenestül, ahogy a regény egyik alakja Szonjetschka nevezi: «kleine Nebenfigur», kicsi mellékszereplő, mint minden balti végeredményben. A balti bárókban van valami a kiválasztott nép nagyságából, egy szinte már a zsidókra emlékeztető elhivatottságérzés: Aurel így fajtájának megváltója lehetne, de azért nem lesz, mert *annyira* balti, *annyira* német. Elbukik, helyesebben nem is bukik, hanem csak elbotlik és semmit sem tragikus érzésekkel a szívében a megváltó szerepét átadja másoknak, akik jobban baltiak, jobban nagy lelkek mint ő s akik valószínűleg nincsenek, mint ahogy a kisebbségi németiségnek mindenütt, csak vezérei vannak és sehol sem megváltói. Aurel belátja kénytelen-kelletlen, hogy nem az ő számára való a történelmi feladat megoldása, a megoldás nem is következhet el. Mert nincs aki megoldja a térhiányt s a kisebbségből többséget csináljon, akár a befogadó gazdanép szétszórásával, akár valami nagy német honfoglalással. Örök megoldatlan kérdés marad a német kisebbség sorsa Európa birodalmaiban és különösen a Balti-tenger mentén, éppen azért, mert a kudarc már a felszabadítók elhivatottságában van, ebben a különös szerepben. Így aztán a kisebbség vezérei mindenütt tragikus hősök, anélkül azonban, hogy sorsuk és ezzel együtt az általuk vezetett kisebbség sorsa tragédia lehetne. Félbemaradt, felemás történet minden német kisebbségi lázadásá — ilyen volt a balti bárók csatározása is 1919-ben —, mert már eleve megalkudás lehet csak az eredménye s csak elszórt egyesek számára a nagyszerű halál, az elsodró pusztulás. Hol a hiba? Erre nehéz lenne válaszolni. A vállalkozásban-e vagy a körülményekben? Az emberekben-e vagy az eszményekben, amelyekhez nem elég erősek? S legjobb lesz igazat adni egy tizenhatodik századi livlandi röpiratnak, amelyet Vegesack is idéz utolsó kötete fején: «Kein verlassener volk mucht auf dieser weldt erfunden werden, als wir arme Lifflander». És ez a mondás úgy is igaz, hogy egyik nép a világon se hagyja úgy el önnönmagát, mint a livlandi. Ennek a pusztuló életnek vértelen, vívódó, minden nagyra és minden aljasra jogosított sarja — szinte jelképesen az «utolsó balti» — Aurel, aki nem tud változtatni az életen, mely körülveszi, aki nem tud erőt venni saját tulajdonságain, aki halott, amikor él, aki leszámolt mindennel, amikor tervez, aki nagyon egyedül van testvéreihez méltón, amikor nagyon a közösségben érzi magát.

És van valami ebből a balti lelkületből magában az íróban, Siegfried von Vegesackban is. A mese Aurelön keresztül jut elénk, az egészért kicsit

ő vállalja az író helyett a felelősséget, de alkalmasint akkor se lett volna más a regénysorozatnak, mint írói műnek, a sorsa, ha Vegesack kevésbé szubjektív és inkább tárgyilagos, kevésbé lírai és inkább epikus természet. Az első kötet (*Blumbergshof*) idillje, az aprólékos gonddal rajzolt családi élet, a rokon kocsizgatások, a halavány szerelmek, a falusi élet édes színei és tarka-barka gondjai, egy elvesző melankóliájú kisleánybarátság csodálatos szólama, a feltűnő és röviden jellemző számtalan jelenet biedermeier érmeckéjében bemutatott családtag, az idill megszokott álló légrétege, az inkább hangulatokat, mint cselekedeteket közvetítő elbeszélőmódszer, nem a regényíróról, hanem a kötőről beszél. A második kötet (*Herren ohne Heer*) az első modorában már többet mutat a regényíró jótulajdonságaiból is. Itt lép előtérbe a balti probléma és ezzel együtt a kínzó német térhiány kérdése Aurel alakjában és a tragikus ellentét a kisebbségi német vágyakozások és az anyaország német birodalma között. Aurel már maga akarja vállalni a sorsát s el akar jutni valóban Németországba, nemcsak a német városokba, a német multba. Csupa elhatározás, a történet pedig csupa bevezetés egy nagy akcióhoz és az egész könyv a maga viharelőtti hangulatával, az inkább harcról, mint békességről beszélő belső-külső eseményekkel nyugodtan egy hősi regény, egy vérbeli eposz előjátéka lenne, még az eposzon kívül, de már szoros kapcsolatban azzal. A harmadik kötet (*Totentanz in Livland*) az alvó és a készülődő baltiak helyett a cselekvő baltiakat készül bemutatni, a háborúba keveredett baltok siegfriedi válaszutjával: minden kész egy hatalmas belső-külső arányú eposzhoz. Az aztán már nemcsak Vegesack, nemcsak a batli lélek hibája, hogy az eposz se lesz több, mint egy véres, rettenetes, fojtó idill s nem jut el az eposzhoz, hanem a mai regényíró nemzedék együttes fogyatkozása is. Egy eposzra készítő időben nagyon kevés az írókban az epikus erő, a hősi képesség. És nagyon sok az esztéta és a költő, nagyon sok így az, aki megmagyarázza és aki sajátmagából felel rá, de nagyon kevés, majdnem senki, aki bemutatni is tudja ezt az időt. Így aztán az 1919-es balti felkelés, az orosz kommunistákkal vívott harcok, a felörlődő, nagyszabású hősiességekbe kényszerített balti világ helyett kicsit hevesebb, zajosabb hangszerelésben továbbra is az első kötet idilljét kapjuk és az akció helyett a hangulatot, a végpusztulás helyett a lassú kallódás benyomását. Vegesack azonban az a kitűnő író, remek ember marad továbbra is, aki volt, akinek minden szavára érdemes figyelni — s nemcsak ebben a trilógiában — ha pontosan ellenkezőjét nyújtja, ellenkezőjét mondja is annak, amit várnia kellene tőle. Ez aztán nemcsak a vállalkozás nagyságának, a téma európai jelentőségének, német érzelmességének dicsérete egy részrehajló, szélsőségekre kényszerített időben mértéktartó és mértékmutató politikusságának, hanem elsősorban a nagyon tehetséges íróé.

Thurzó Gábor.

Angolszász figyelő.

Hosszú évtizedeken át minden tavasszal nagyobb társaság indult útnak New Yorkból Londonba: az amerikai kiadók látogattak át angol kollégáikhoz, hogy könyvjogokat vásároljanak. Egy-egy könyv londoni és newyorki kiadása ma is teljesen különböző dolog, kétféle jövedelmi

forrás az író számára, csakhogy az utóbbi években megváltozott a helyzet. Ma már legalább ugyanannyi angol publisher hajózik át az óceánon, mint ahány amerikai könyvkiadó teszi meg az ellenkező utat. Amerika az utolsó évtizedben egész sereg váratlan, meglepő tehetséget

termelt — gondoljunk csak Hervey Allen gigászi «Anthony Adverse»-ére, Dos Passosra, Pearl S. Buck-re és a többiekre — és a felszínes, csak szó-rakoztató irodalmat egyre jobban kiszorítja a multat és jelent, távont és közbelt kutató, elmélyedő könyvek sora.

Itt most olyan munkákról szeretnék vázaltszerűen beszámolni, amelyeknek az óceán mindkét oldalán egyformán nagy sikerük volt s amelyek joggal érdekelhetik a magyar olvasóközönséget is.

Peter Delius a legfiatalabb angol írónemzedék tagjai közé tartozik. Első könyvét, amelynek «Nursing Home» (Szanatórium) volt a címe, lelkes kritikái elismerés fogadta, de igazi sikerét a «Boarding House»-al érte el, amely Amerikában is közel nyolcvanezer olvasóra talált. Egy penzió története — nem több s nem kevesebb Delius könyve. Egy penzió keretében pedig egész sereg emberi sorsot mutat meg, de nem oly sekély fordulatkergetéssel, mint Vicki Baum ünnepelt «Grand Hotel»-jében, hanem szinte röntgenszerű alaposággal, mélyrevilágítóan. A történet főalakja maga a penzió tulajdonosnője, az a bizonyos harminc éven fölülű leány, aki a maga lábán is meg tud állni, de aki a végén, amikor egy rendőri nyomozás hullámai akaratlanul is átcsapnak a fehérfalú ház küszöbén, boldogan menekül egy ír szöveggyáros szelid, meleg szerelmébe és házasságba. Pillanatfelvételek villannak föl előttünk: a leánya fölött zsarnokoskodó anya, az örökké pletykás vénkisasszony, a fiatal ápolónő, a szerelmében csalódott ültetvényes — csupa jólismert figura, de Delius újat tud mondani róluk s újszerűen. Olyan könyv ez, amelyet az ember szeretne megsimogatni, ha utolsó lapját is behajtotta.

K. M. Delafield is angol. Ő teremtette meg a «Provincial Lady» alak-

ját. A «vidéki hölgy» naiv csodálkózással járja a világot, átrándul Amerikába is s a maga friss szemléletével, egyszerű bölcsességével megvilágítja a mai élet fonákságait. Három ilyen kötet után, amelyet talán szelíden humoros tanulmányorozatnak nevezhetnénk, most regényt írt a kitűnő író. «Faster! Faster!» a címe (Gyorsabban! Gyorsabban!) s egy anya, mai, modern asszony különös hangulatú története. Ez az asszony valóságos modern Atlasz: férjének és három gyermekének életét hordozza vállán. Férje a háború után nem tudott állást kapni; az asszony vállalatot alapított. Erről a vállalatról érdemes néhány szót mondani: igazi angol specialitás. Amolyan «mindenes» vállalkozás, amely egyformán hajlandó arra, hogy Indiában állomásozó katonatisztek gyermekeinek megfelelő iskolát találjon, legépellen valamilyen magasabb matematikai értekezést vagy Párizsba kísértessen egy idősebb ladyt, aki nem szeret egyedül utazni. Az asszony napi tizennégy-tizentöt órát robotol, állandóan azt hangoztatja, hogy modern, fölvilágosult anya és feleség, aki férjének és gyermekeinek akaratát és sorsát csöppet sem próbálja befolyásolni. Holott — amint ezt az író ragyogó jelenetek tükrében mutatja meg — éppen ellenkezőleg áll a dolog. A maga «fölvilágosult» és «mindent megértő» módján a lehető legszarnokibban uralkodik két leányán, kisfián és urán — lépten-nyomon utukba áll s a rengeteg munka örömet, a megalázkodás, a teherviselés furcsa, torz örömet jelent számára. Amikor aztán egy autószerencsétlenség áldozata lesz — kegyetlen igazság! — négy élet szabadul föl egyszerre. Férje végre elvállalhat egy állást, amelyről felesége állandóan lebeszélte, de amelyet kitűnően tölt be, a legidősebb leány megtalálhatja a szerelmi boldogsá-

got, a középső gyermek elmehet nagynénjével Amerikába, ahová mindig vágyott, s még a kis, tizenegyéves fiú is tökéletesebben élheti a maga életét. Az anya halálával többet, jobbat tett övéiért, mint életével. Kegyetlen, tisztánlátó könyv ez, amely érthetően nagy sikert aratott.

H. L. Davis egy nagy regény-pályázat során tűnt föl. Regénye a «Honey in the Horn» (Méz a bőségszaruban) valóságos hősi cselekedet. Hiszen Buffalo Bill kalandjai óta ezernyi ponyva- és félponyvaregény vetítette elénk torzítva, hazug sentimentalizmussal azt a bizonyos «vadnyugatot». Szélesebesen lovagló cowboyokról, aranyhajú, hosszúcsizmás vadnyugati királykisasszonyokról, dübörgő csordákról és lesipuskás banditákról hány émelgős regényt olvastunk már! Davis végre megírta a «Vadnyugat» igazi könyvét. Oregonról, a Nyugat szívéből szól ez a könyv, amely juhászok és komlószedők, indiánok és lókupecsek életét kristálytisztá hűséggel ismeretlen világba vezet bennünket. Ebben a világban a testi fáradság jóformán semmit sem számított, a kényelem és a nyugalom ismeretlen fogalmak. A regény hőse egyszer nyolc órán át áll jeges vízben és igyekszik megmenteni egy óriás juhnyáját. Egy másik alkalommal majdnem huszonegy órát ül nyeregben. A regény szereplői mind egyszerű emberek, de mindegyiknek van valami különösége, apró, megkülönböztető vonása. Néhány jelenete valósággal klasszikus mélységű. Annyi bizonyos, hogy Davis munkája — a szerző persze, amerikai — sok illúziót borít föl, semmisít meg, de ugyanakkor egészen új képet ad a filmekről és olcsó regényekből úntig ismert nyugati államokról. Aldrich vagy Zane Grey regényei köznapivá fakulnak Davis realista, de mégis emberi és érző könyve mellett.

Warwick Deeping a «Sorrell és fia» c. regényével vált világhíressé. Nagyon termékeny ez az angol író, több mint harminc regénye jelent meg eddig. Legújabb könyve azért rendkívüli, mert egy sokszor megírt témát újszerűen formál egészszé. «Sackdoth into Silk» (Selyemmé vált zsákvászon) a címe s egy fiatal drámaíró életregénye. Charles Kesteven egyes házasságból született: apja keresztény, anyja zsidó volt. Egy ócskásboltban nő föl, az emeleti szobában tüdőbeteg apja egész nap a világot, a fennálló társadalmi rendet átkozza. De Charles kinő, kirepül az ócskásbolt és a radikalista eszmék szűk falai közül. A háború alatt német hadifogságba kerül, de szerencséjére mezőgazdasági munkára kihelyezik s egy bajor falu szénaitatú magányában írja meg első színdarabját, a «Golden Rain»-t (Aranyeső). Deepin sok humorérzékkel, apró, jellemző részlettel mondja el, miként jut el az első színdarab az első sikerhez. Ettől kezdve csak apróbb akadályok tartják föl néhánéha a fiatal hőst — s amikor anyja, akinek egész élete csak fia körül forrott, meghal, Charles Kesteven új anyát talál — s egyben feleséget is. Mary Arch, a finom, csöndes társalkodónő-szobaleány alakja a legrokonszenvesebb női figurák egyike a modern regényirodalomban. Nem a gépíró-vezérigazgató-házasság ismert példája ez — mélyebb és több Deeping fölünyes írásművészete révén.

*

«A piac zsvájában pénzt találhatsz, de a cseresznyefa árnyékában, jó könyvvel kezdedben, békét» — mondja a japán közmondás. S az itt említett könyvek talán megérdemlik, hogy a fenti mondás igazságának bizonyítékai közé soroljuk őket.

Tábori Pál dr.

A MAGYAR SZELLEM VILÁGFORGALMA

Ullein—Reviczky Antal francia nyelven megjelent nemzetközi jogi tanulmánya.

Az egyik legelőkelőbb francia jogi kiadványainál előkelő köntösben vaskos kötet jelent meg ezen a címen: «La nature juridique des clauses territoriales du traité de Trianon.» Ebben a kötetben Ullein—Reviczky Antal, a debreceni egyetem jogi fakultásának előadója kimerítő alapossgal veszi bonckés alá: mi jogszerű a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseiben és mi vezethető vissza más, a jogi alaptól teljesen távolálló indító okokra.

Mindenekelőtt példák hosszú sorával illusztrálja, hogy már századokkal ezelőtt sem lehetett területeket egyszerűen áttolni egyik állam területéről a másikra, idegen hatalom alá, lakosságának akarata ellenére. A wilsoni elvek szerint is, amelyek a békeszerződés jogi alapjaként deklaráltak, meg kellett volna az érdekelt területek lakosságát kérdezni. Ez azonban egyetlen esetben sem történt meg. A szövetséges hatalmak nem is voltak a lakosság óhajára kíváncsiak, hiszen már előre titkos szerződésekkel ígérték oda hatalmas területeket a beavatkozás ellenszolgáltatásaképpen. A könyv közli is a szövetségeseknek Romániával kötött titkos szerződését. Wilson elnök azonban semmit sem tudott ezekről a titkos szerződésekről, mert azoknak létezését elhallgatták előtte. Ezenkívül más gazdasági, hatalmi és stratégiai okok játszottak közre a területek elszakításánál, tehát minden egyéb, csak az nem, amit jogi alapnak lehetne nevezni.

A trianoni szerződés minden esetben mellőzte a népszavazás megtartását. Ezt azzal próbálták megindo-

kolni, hogy a népszavazás fölösleges lett volna, mert eredménye teljesen fedte volna a békeszerződés rendelkezéseit, hiszen az illető területek népei mindjárt az összeomlás után megnyilatkoztak és tárt karokkal fogadták a felszabadítókat, akik százados magyar rabságból (?) mentették ki őket. A szerző mindenekelőtt leszámol a magyar rabság hamis jelszavával. Azután közli a nemzeti-ségi politikusoknak a háború alatt tett nyilatkozatait, majd külön foglalkozik a gyulafehérvári, medgyesi és bánáti határozatokkal és kimutatja azoknak, mint plebiscitumoknak teljesen értéktelen és jogtalan voltát.

Rátér azután arra, hogy maguk a szövetségesek sem tartották véglegeseknek a trianoni béke területi rendelkezéseit. Államférfiak nyilatkozatát idézi. Foglalkozik a határkiigazítási bizottság kísérletével, amely azonban mindössze két nyomorúságos falut adott vissza Magyarországnak. Kifejti, melyek volnának a komoly és objektív jogi alapok s hathatós érvekkel támasztja alá a trianoni béke súlyos igazságtalanságait. A komoly, nagy tanulmány alapján készült, szilárd jogi alapokon nyugvó és éles dialektikájú műnek bizonyára sikerül a külföldet előnyösen befolyásolni a magyarság jogos kívánságai érdekében az igazságtalan trianoni békével szemben.

Hungaria (The Cream of modern hungarian Literatur). Harminc mai magyar író egy-egy sikerült novelláját adták ki angol nyelven ebben a kötetben az Athenaeum közreműködésével. A kötet borítéklapja, amelyet László Fülöp kissé romantikus paraszt tanulmányfeje díszít, mint a mai magyar irodalom színe-javát

ajánlja ezt a kötetet az angol olvasóknak. Tagadhatatlan, hogy a novellairók közt néhány egészen kiváló írónk szerepel. Hogy csak néhány nevet említsünk: Babits Mihály, Herczeg Ferenc, Kosztolányi Dezső, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Sztinyai Zoltán, Tamási Áron, Nyíró József, Zilahy Lajos. De hány kiváló író maradt ki, akiknek helyét sokkal jelentéktelenebbek foglalják el. Hol van a kötetből Tormay Cécile és Gulácsy Irén, hol van a fiatal nemzedék egyik legtehetségesebb írója, Terecsényi György; hol van Majthényi György és Török Sándor. — Surányi Miklós is hiányzik. Igaz, hogy ez az anthologia az élő írókat mutatja be. De Kosztolányi Dezső sincs, sajnos, az élők sorában. Ám főlösképpen itt neveket szegezni nevek ellen. Van a kötetnek amúgy is egy külső szépséghibája. A kötet címlapján ez a felírás ékeskedik: *Hungaria by Lajos Bíró, Ferenc Molnár, Lajos Zilahy*. Az említett írók közül bizonyára akad olyan, aki nem óhajtana Bíró Lajos vitorlájával kikötni Anglia partjain. A novellákat Lawrence Wolfe fordította s néhány szóval beszámol a novellák összeválogatásáról s a fordításnál követett irányelvekről. Előszót pedig az Angliában most igen népszerű Korda Sándor írt a kötethez.

Hungary, Land of Contrasts by Grace Humprey (*Magyarország az ellentétek földje*). Ennek a kötetnek a szerzője minden határozott cél nélkül jött hazánkba. Szét akart nézni ezen az ismeretlen földön. Látni akarta ezt az országot, amelyről bizonyára a legellentétebb véleményeket hallotta. Azután itt maradt. Bejárta keresztül-kassul minden táját és úgy megszerette, úgy megfogta szívét a sok érdekesség, amit itt látott és a hagyományos magyar vendégszeretetet, hogy hazatérve Amerikába, vaskos könyvet írt

rólunk, tele elragadtatással és szeretettel és hívogató illusztrációkkal. Persze, ő is az ellentétek földjének találja Magyarországot, ahol alig néhány órajárásnyira a legmodernebb európai világvárostól, ott van az ősi pusztai romantika s ahol gyorsan fejlődő szép magyar városok közepén tizenhatodik századbéli török minaretek merednek az égre. Azután érdekes fejezetekben ír az országról és népéről. Történetünkről, ősi és mai szokásainkról. Az ország mai politikai, alkotmányjogi és társadalmi helyzetét is ismerteti. Ellátogat Erdélybe is, hogy lássa, milyen sorsa van az idegen uralom alá kényszerített magyaroknak. Minden érdeklő, mindent jól megnéz és mindenről alapos tájékozódást szerez. — Azután fürge és üde tollal számol be tapasztalatairól és benyomásairól. Könyvének remélhetőleg nagy visszhangja lesz Amerikában.

John Brophy: Ilonka speaks of Hungary. Hogy milyen népszerű ma Angliában Magyarország, mennyire érdeklő ez a föld és népe az angolokat, legjobban bizonyítja az, hogy mostanában egyre-másra jelennek meg a Magyarországról szóló vagy velünk is foglalkozó angol könyvek. Egészen impozáns az az elegáns megjelenésű, tekintélyes kötet, amelyet John Brophy írt ezen a címen: *Ilonka beszél Magyarországról*. — Ilonka, elképzelt nőalak, akiben a szerző a magyar leány kedves közvetlen báját és intelligenciáját testesíti meg s a kötetben ezzel a képzelte alakkal mondatja el, amit itt látott és tapasztalt. Így a könyv sokkal elevenebb és érdekesebb. Az író lapos és elnyúló leírások helyett, eleven, lüktető párbeszédbe foglalhatja mondanivalóját. Könyvében nincs semmi rendszeresség. Benyomásait követi. Először Buda álmatag csöndjéről, nemes romantikájáról ír. Azután a pesti korzó elragadó asszo-

nyairól. Azután sorra veszi a főváros minden érdekes látványát. Ellátogat a kávéházba is. Hallgatja a cigánymuzsikát. Közli is kötetében néhány szép magyar nóta szövegének angol fordítását. Megszemléli a magyar falut, a Hortobágyot, a Balatont. Egy kis izelítőt ad történelmi fejlődésünkből és mai helyzetünkről. — Azután a magyar kultúráról fest képeket, festészetünkről, szobrászatunkról. Irodalmunkról sem feledkezik meg, szól a magyar prózáról és költészetéről. El van ragadtatva színházi kultúránktól. A Roninok kincsének egész oldalt szentel. Bámulja a magyar zenét. Megemlékezik kalauzairól: Tábori Kornélról és Tábori Györgyről. Igen jól kalauzolták s az ő könyve is kitűnő animálója és kalauza lesz minden Magyarországra kívánczoló angolnak. A könyvet 26 sikerült fényképfelvétel díszíti.

Hessel Tiltman *European Excursions* című érdekes utazási könyvében szentel rokonszenves sorokat Magyarországnak. A Hortobágyról, a Balatonról és a Mátráról ír, hogy a magyar síkságot, tóvidéket és hegyvidéket bemutassa. Brophy könyve Hutchinsononnál, Tiltmané pedig Jarroldsnál jelent meg.

Italia e Ungheria, dr. *Miklós Elemér könyve*. Miklós Elemér elegáns, könnyed stílusban írt, mégis tartalmas kötetet szentel az olasz-magyar baráti érintkezés propagálásának. Könyve bevezető részében történelmi visszapillantást vet az olasz-magyar kapcsolatokra. Majd Mussolini hatalmas lépésekkel fejlődő Rómáját

mutatja be. Azután kulturális szempontokból szól a túrisztikáról. Egyik legszebb fejezete könyvének az, amelyben a két nemzet nagy költőjét: Dantét és Petőfit állítja egymás mellé. A könyv nagyobbfele pedig Budapest és Magyarország szépségeire hívja fel az olaszok figyelmét. Az izléses kiállítású kötetet 46 illusztráció díszíti.

A Liszt-kultusz külföldön. A Liszt-jubileumi év egyik jelentős magyar vonatkozású eredménye, hogy Harsányi Zsoltnak Liszt Ferencről írt regényes életrajza, erősen összevont formában megjelent angol átdolgozásban. A megrövidítés nem ártott a kissé elnyúlt regénynek s a *Hungarian Melody*, ez a regény angol címe, bizonyára sok rajongót fog szerezni Liszt Ferenc kivételes egyéniségének.

A *Polska Zbrojna*, ez a rendkívül elterjedt lengyel kormánypárti iap a Liszt-év bejelezése alkalmából terjedelmes cikkben számol be a centenáris évről. Erősen hangsúlyozza Liszt Ferenc magyarságát s általában meleg barátsággal szól Magyarországról.

Olasz folyóirat Magyarországi szociális politikájáról. A *Studium* című olasz társadalmi és általános kulturális revüben a *Tendenze dell' Economia sociale* című ciklusban dr. Luttor Ferenc prelátus, római szentszéki tanácsos igen alapos és gondos tanulmányt írt Magyarországi szociális politikájáról. Különösen behatóan ismertette újabb törvényhozásunk szociális intézkedéseit.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Irta: Hory Etelka.

I.

1-ső közlemény.

Magyar-lengyel Kapcsolatok.

A MAGYARORSZÁG és Lengyelország között több mint ezer éve fennálló kapcsolatokat a történelem folyamán a közös politikai célok, a két ország szabadságáért küzdő nemzeti hősök kiontott vére szentesítette. Bár a magyar és lengyel nemzet között nincsen faji rokonság (a magyar finn-ugor, a lengyel szláv faj), a történelmi alakulatok századokon át mind közelebb hozták egymáshoz a két hasonló lelki alkatú és kulturájú nemzetet.

A történelmi kapcsolatok alapjául szolgáló lelki közösség már úgy szólván a két nép bölcsőjénél kezdődött, a kereszténység felvételének nagy lelkievolúciót megindító ünnepélyes momentumában. A magyarság hit-térítőinek egyike — Szent Adalbert püspök — lengyel volt. A magyar szent koronához is lengyel legenda fűződik. E szerint a Szent István koronáját Piaszt Miksa lengyel herceg részére készítette volna II. Sylvester pápa, akinek álmában az Úr követe azt az utasítást adta, hogy ne Piaszt Miksának, hanem István magyar királynak küldje a koronát.

Géza fejedelemnek Miciszláv lengyel fejedelem nővérével, Adelheid-del, kötött házassága a kezdete annak az összeköttetésnek, amely Árpád nemzetét Piaszt népével annyi századon át összefűzte. Ettől kezdve a magyar és lengyel uralkodócsaládok tagjai gyakran kötöttek egymással házasságot. IV. Béla király öccse, Kálmán herceg is a Piaszt-házból nősült. Róbert Károly magyar király is házassága révén került összeköttetésbe a Piaszt-dinasztiával, amennyiben Erzsébetet, Ulászló lengyel király leányát vette nőül, aki anyja volt Nagy Lajos magyar királynak.

Nagy Lajos uralkodása alatt a magyarok már fegyveres támogatást is nyújtanak a lengyeleknek. Kázmér lengyel király a litvánok támogatása ellen kért és kapott segítséget Nagy Lajostól.

Kázmér halálával kihalt a Piaszt-uralkodóház és Nagy Lajos nyerte el a lengyel koronát, aki mert fiú örökösei nem voltak, keresztülvitte a lengyel nemességnél a leány örökösödési jogot. A lengyel rendek Nagy Lajos fiatalabb leányát, Hedviget, választották meg királynak. Hedvig Vilmos osztrák herceg menyasszonya volt, de mivel a lengyelek nem óhajtottak osztrák herceget a lengyel trónon, a 12 éves Hedvig a lengyelek kívánságára Jagelló litván fejedelemnek nyújtotta kezét. Jagelló, ígérete szerint, egész dinasztiájával áttért a keresztény hitre és a kereszttségben az Ulászló nevet nyerte. Ezzel a házassággal Hedvig, aki dédanyja után az Árpád nemzetiség leszármazottja volt, a Jagelló-dinasztia ősanja lett.

Hedvig, nagy fiatalsága ellenére is, fontos politikai szerepet vitt férje oldalán.

A lengyel nemzet hálás kegyelettel őrzi a fiatalon elhunyt királyné emlékét, kit az egyház boldoggá avatott.

Míg Lengyelország Litvániával egyesülve a Jagellók alatt hatalmas

birodalomná fejlődött, az alatt Magyarországon minden tekintetben visszaesés és hanyatlás állott be.

A Jagelló-házból származó II. Lajos alatt a mindjobban terjedő török hatalom a nagy nemzeti gyászhoz — a mohácsi vészhez vezetett.

A Jagelló királyi család kihalása után sokáig interregnum volt Lengyelországban.

A két nemzetet összefűző baráti összeköttetésnek mintegy emléköve a XIV. századból fennmaradt intelem: «Őrizkedjete magyar urak és ti lengyel urak minden szakadástól és azon szövetség megszegésétől, amely a két ország szent patrónusa alatt kötött és hosszú éveken át tiszteletben tartatott, mert ha ez ellen vétkeztek, magatokra vonnátok az Isten és a szent patrónusok méltó haragját és szerencsétlenséget hoznátok honfitársaitokra is, mert nem helyénvaló a szomszédok közötti viszálykodás. Ellenkezőleg, kölcsönösen kellene egymást támogatnotok és közös erővel kellene védekeznetek ellenségeitekkel szemben». Ez az irányadó hang uralkodott Magyarországon és Lengyelországban a XIV. században.

A régi tradíciókból fakadó harmóniának a történelmi láncszemekon kívül erős alapja van a két nemzet közös eszmevilágában.

A lelkiközösségben látjuk a magyarázatát annak a körülménynek is, hogy már az Árpád-házi királyok életében a magyar uralkodó családok tagjai, mint Szent István bátyja, Gyula, majd I. Béla király, később fiai Lengyelországba menekültek, viszont a lengyelek sokszor kerestek és találtak politikai okok miatt menedéket a vendégszerető baráti Magyarországon.

A történelem folyamán a két nép között állandóan kölcsönös szolgálatok mélyítették ki a százados barátságot. Már vakmerő Boleszláv a magyarok segítségére jött András és Salamon királyaink ellen. A lengyelek Zsigmond alatt Magyarorszáért küzdöttek, viszont a magyarok a lengyel érdekekért harcoltak a német lovagrend és a litvánok ellen, Nagy Lajos idejében és később Báthory István lengyel királysága alatt.

Lengyelországban a hosszasan tartó interregnumnak, 1545-ben, a varsói országgyűlés vetett véget, amikor a lengyel nemesség Izabella királynő nővérét, Annát, kiáltotta ki királynak azzal a feltétellel, ha az erős párttal bíró Báthory Istvánnak nyújtja a kezét.

A messzi Erdélyország fejedelmének, Báthory Istvánnak, a krakkói székesegyházban nagy ünnepségek között tették fejére a lengyel koronát. Közel tizenegy esztendei uralkodása Lengyelország történetének egyik legnagyobb korszaka. Báthory Istvánnak lengyel királlyá való választása nagyjelentőségű esemény a magyar történelemben is, mert a király személyén keresztül, a maga külön nemzeti életével és politikai céljaival, Erdély is bekapcsolódott a magyar-lengyel szövetségbe.

A cár, a lengyelek könyörtelen ellensége, nem ismerte el Báthory lengyel királyságát, de Báthory vitészségével, nagy tekintélyével s magyar segítséggel érvényt szerzett jogainak és békére kényszerítette őt.

A nagy tettekre született uralkodó erőssé és hatalmassá tette Lengyelországot. Róla mondják a lengyelek, hogy «bár sohase született volna, vagy ha született, sohase halt volna meg».

Egy híres lengyel író úgy nyilatkozott róla, hogy nála szentebb, nagyobb és kegyesebb királya nem volt Lengyelországnak. Rendkívüli uralkodói érdemeivel dicsőséget szerzett a magyar névnek és az erdélyi

fejedelemségnek. Olyan politikai elveket iktatott a nemzet lelkébe, amelyeknek felemelő hatása évtizedek múlva is megnyilatkozott úgy a lengyeleknél, mint a magyaroknál. Hogy mennyire átérezte nemes hivatását, amely Lengyelországban reá várt, legjobban bizonyítja a Przemyslnél a nemesség üdvözlő szavaira mondott válaszbeszéde: «Nem az uralomvágy vezetett engem Lengyelországba, hanem a rendeltetés, a mindenható Isten akarata, hogy nektek annyi zavar és egyenetlenség között segélyetekre legyek. Elhagytam testvéreimet, barátaimat, szeretett hazámat, s amily gyorsan lehetett, siettem tihozzátok. A szeretetet, amellyel fogadtok, hálás szívvel veszem s kérem Istent, tartsa meg azt számomra mindvégig. Jól tudom, hogy sokkal tartozom a lengyel nemességnek, főkép a kisorosznak, s midőn ezért köszönetet mondok, egyszersmind kérni és inteni akarlak, hogy vessetek véget minden egyenetlenségnek és egymás iránti gyűlöletnek, egyesüljete a testvéri szeretetben mindannyian!»

Ő, aki folyton alkotott, teremtett tudományos és kulturális téren is, uralkodásának nagyszabású tervét, az európai béke megszilárdításáért folytatott munkáját, egy törökellenes liga megalakulását már nem fejezhette be.

Halála után svéd hercegek kerültek a lengyel trónra.

Ha a magyar-lengyel testvéri viszony kicsit meglazult is, az erdélyi fejedelmek politikai aspirációi, a változó politikai alakulatok szerint megújuló lelkesedéssel fordultak a lengyel trón felé.

A XVII. században Erdély Közép-Európa fontos tényezőjévé vált. A Magyar- és Lengyelországban egyidejűleg megindított ellenreformáció rendre kiszorította a protestánsokat a politikai életből. Az ilyen módon háttérbe került protestánsok fejedelmeik esetleges lengyel királyságától remélték a politikai életben való érvényesülésüket a családi okokon kívül, ezek a vallási indító okok játszották a főszerepet Rákóczi György jelöltségénél a lengyel királyi trónra. Lengyelországban Radzivill herceg hathatós eszközökkel igyekezett elősegíteni Rákóczi jelöltségét.

A herceg szerint IV. Zsigmond óta a protestánsok helyzete tűrhetlenné vált, nekik olyan királyra volt szükségük, amilyen Báthory István volt.

«De hol van az az ország, amely olyan fejedelmet termelt Felsőeden kívül — mondta Radzivill. — Az összes fejedelmek között nem ismerek más hasonlót, amiért is nagy szerencsének tartanám országunkra nézve, ha mostani királyunk halála után az Istenek Fenségedet nekünk ajándékoznák».

Mivel Ulászló lengyel király is felvetette egy törökellenes európai szövetség eszméjét, a herceg azt ajánlotta Rákóczinak, hogy ügyének azzal használna legtöbbet, ha Ulászlónak a török ellen irányuló vállalkozását szövetségével támogatná.

Rákóczi, aki már természetétől fogva gyűlölte a törököt és a porta iránta tanúsított ellenszenvét is lépten-nyomon tapasztalta, készséggel csatlakozott Ulászlóhoz, de a varsói országgyűlésen a rendek tiltakoztak a török háború ellen. A többség feleslegesnek tartotta Ulászló koalícióját.

Rákóczi főudvarmesterét, Bethlen Ferencet, küldte Lengyelországba, 1690-ben, a szövetség megkötése végett, de a Bethlen követsége nem elégitette ki a Rákóczi várakozását.

A vallási villongások még jobban eltérítették a lengyeleket a koalíciótól. Az interregnum alatt a diplomáciai érintkezés Lengyelországgal ugyancsak megszakadt, így Rákóczi nem értesült idejében a varsói gyűlésről,

követei elkésve érkeztek meg. Az Ulászló haláláról talán szándékosan elkésve kapta a hivatalos értesítést, tehát nem léphetett fel mint hivatalos jelölt.

A folytonos eredménytelenség arra kényszerítette, hogy maga helyett fia, György részére igényelje a lengyel koronát. Elhatározását még jobban megérlelte a fia és az özvegy lengyel királyné között felmerült házassági terv.

Azonban Rákócziak közbejött halála ezeket a kombinációkat mind keresztül húzta.

II. Rákóczi Györgynek, amikor atyja után Erdély fejedelmi székét elfoglalta, első gondolata az volt, hogy folytassa atyjának a lengyel korona megszerzése érdekében kifejtett tevékenységét.

Károly Gusztáv svéd király biztatására háborút indított a lengyel király ellen.

Diadalmasan nyomult előre, hadaival bevette Krakkót és Varsót, de a svéd segítség visszavonulása miatt vereséget szenvedett. Mivel a törökök akarata ellenére indította meg a háborút, a szultán megfosztotta az erdélyi fejedelemségtől. Rákóczi fegyveres úton akarta jogát visszaszerezni, de a török hatalommal szemben gyengének bizonyult.

Unokája, II. Rákóczi Ferenc, nem folytatta apái küzdelmét a lengyel királyság elnyeréséért. Hiába ajánlották fel neki a lengyel koronát, nem fogadta el. Üldözői elől ő is a baráti Lengyelországban talált menedéket és politikailag itt készítette elő a magyar felkelést. Előtte egy szent cél lebegett: kivívni nemzete szabadságát és ezért a célért nemcsak egy királyságot, de egész életét feláldozta.

Rákóczi dicsőséges korát Magyarországon a Habsburgoknak minden nemzeti törekvést elnyomó uralma követte, Lengyelországban a nagy svéd háborút követő politikai vizsályok, Oroszország fizetett ügynökeinek bomlasztó munkája szinte tervszerűen készítette elő az orosz-porosz-osztrák beavatkozást. Az egyesült porosz-orosz-osztrák hatalom 1772-ben felosztotta Lengyelországot, amely egyideig olyan nagy szerepet játszott Európa történelmében.

A nagy nemzeti hős, Kosciuskó, vezetése alatt a lengyelek tovább küzdöttek ugyan, de nem menthették meg Lengyelországot az 1792-iki második s az 1795-ben bekövetkezett végleges felosztástól. Napoleon idejében a lengyelek a győzelmes francia császár segítségével próbálták kivívni függetlenségüket. Napoleon a cár unszolására sem volt hajlandó lemondani Lengyelország védelméről. Megalapították a varsói fejedelemséget, de a szerencsétlen moszkvai hadjárat, a gyászos vereség megállította diadalútjában a győzelmes császárt és halálra sebezte a magasan repülő francia sást. Napoleon b. ása megsemmisítette Lengyelország nemzeti törekvéseit.

Az elnyomatás hosszú évtizedei még csak jobban kifejlesztették a lengyelekben a nemzeti érzést. A nemzet sóvárogva várta az időt, hogy megint fegyvert foghasson szabadsága kivívásáért.

A magyarok és lengyelek között fennálló évszázados barátságot még bensőségebbé tette az a rokonszenv, amellyel a bécsi kormány üldözése elől menekülő lengyeleket a magyarországi vendégszerető kúriákon fogadták. Szinte minden úriháznak meg volt a maga lengyele, akit még a hatóságokkal szemben is megvédett.

Deák Ferenc is szívén viselte Lengyelország sorsát és egyik levelében közölte, hogy az országgyűlés foglalkozni kíván az elnyomott lengyel nemzet ügyével.

A lengyelek iránti lelkesedés hatotta át 1832-ben a magyar országgyűlést. Balog János barsi követ hivatkozván 36 vármegye feliratára, azt indítványozta, «hogy Ófelsége kéressék meg, hogy a most mindent elintéző diplomáciai úton eszközölné a közbenjárásával a nemzetek sorából kitörölt lengyel nemzetet hamvaiból feltámassza». Erre az ellenpárt szónoka, Andrassy József, a történetkebe való belenyugvást hangsúlyozta, mert — úgymond — «nemzetek lesznek, nemzetek vesznek». Deák Ferenc válaszbeszédében az egész magyar nemzet érzését tolmácsolta, mikor azt mondta: «nemzetek lesznek — nemzetek vesznek, de ez nem ok arra, hogy a végveszély örvényében küzdő nemzetet hidegen nézzük és a lehetőségig ne segítsük». Deák Ferenc indítványát azonban Bécs nyomása alatt a rendek nem fogadták el.

Kossuth Lajos lengyelbarát politikája is a lengyel nemzet törekvését pártolta. Hogy mennyire bízott Kossuth Lajos Lengyelország feltámadásában, azt örökszép sorai is bizonyítják: «Irtják, mint az erdőt, de a dülő fák virágporából, a földbeszakadt gyökérszálakból új erdő nő!»

A magyar szabadságharc kitörése új reményeket ébresztett a lengyelekben. Kossuth híres beszéde után «a lengyel kérdés magyar kérdés» s ez még jobban népszerűsítette a lengyel-magyar összetartozás gondolatát. Lengyelországban megindult a szervezkedés légiók alakítására. A magyar nemzeti mozgalom élénk visszhangra talált Lengyelországban, egy közös gondolattól dobbantak meg a szívek, kivívni az elnyomott ország szabadságát.

A Magyarországból érkező rossz hírek még csak jobban megérlelték a lengyelek elhatározását, hogy a függetlenségi harcban Magyarország mellett harcoljanak.

Windischgraetz, mint a császári seregek főparancsnoka, Gedeon, Urbán hadai már Erdélybe nyomultak. Kolozsvár, Erdély fővárosa elesett.

Az aggasztó erdélyi hírek nagy nyugtalanságot okoztak Magyarországon. Erdély mindig mentsvére volt a megtámadott magyar szabadságnak. Ha Erdély elveszett, akkor vége a magyar szabadságharcnak is. Ennek a gondolatnak a valóraválása a legbátrabb szíveket is megremegettette. Annál nagyobb volt az ok az aggodalomra, mert köztudomású volt, hogy nincsenek képzett vezetők. A régi osztrák szellemben nevelt generálisok nem értették meg az elnyomott magyarság helyzetét és ezért nem voltak alkalmasak a nemzeti feladatok végrehajtására. Pedig Erdélynek az idegen hadsereg megszállása alól való felszabadítása nagy és döntő fontosságú feladat volt.

Kossuth mondása ott élt minden magyar ember lelkében:

— Erdély Magyarország jobbkeze és ha elvesz a jobbkez, utána pusztul az egész ország.

A százados történelmi és politikai összeköttetésen alapuló rokonszenv, amely a nemzeti megmozdulás időszakában újult erővel fűzte Magyarországot Lengyelországhoz, most egyszerre előtérbe hozta a testvér lengyel nemzet nagy szabadsághősének, Bem Józsefnek alakját.

Kossuth már a bécsi forradalom alatt összeköttetésben állott a lengyel vezérrel, aki felajánlotta szolgálatait Magyarországnak. Osztrolenka csillagának hőstetteit, az oroszok felett aratott győzelmeit már országszerte beszélték.

A Királyhágón túl is újraéledő reménységgel emlegették a nevét. Egy székely bizottság utazott fel Kossuthhoz, azzal a kéréssel, nevezzék ki Bem tábornokot az erdélyi sereg fővezérévé. A küldöttségnek Erdély siralmas helyzetéről tartott beszámolója még jobban megérlelte Kossuth lelkében az elhatározást, hogy Bem tábornokra bizza a fővezérséget.

Ha a lengyel emigrációnak Pesten részben orosz ügynökökből álló delegációja, a Bem személye ellen irányuló propaganda és az ellene elkövetett merénylet egy ideig késleltette is, de nem változtatta meg Kossuth elhatározását. Decemberben sürgőnyileg tudatta gróf Teleki Sándor kormánybiztossal, hogy Bem tábornokot az erdélyi hadsereg főparancsnokává nevezte ki. Ez a kinevezés volt a prológusa az eleinte diadalmas, majd vérbefojtott erdélyi szabadságharcnak.

II.

Bem a magyar szabadságharcban.

BEM JÓZSEF, az «osztrolenkai hős», Erdélyország «Bem apó»-ja, ősnemes család sarja, akinek már dédapja is, Bem-Kosbán Jakab gróf, mint magyar főnemes a magyar szabadságért harcolt és a Thököly-féle összeesküvés után vándorolt ki Lengyelországba. A dédapjától nem örökölt magyar földet, mert Kosbánvárat, az ősi birtokot, «a felkelő magyar» kényszerkivándorlása után a császárhű Esterházy herceg, Bem Jakabné nagybátyja, egyszerűen bekebelezte az Esterházy hercegi család birtokába. De ha a magyar földből egy parányi rögöt sem kapott a dédunoka, magyar vért mégis örökölt, és amikor a legnagyobb szükség volt rá Magyarországon, akkor az a csepp magyar vér megszólalt a késői utód szívében és a magyar szabadságharc történetében páratlanul álló nagy tettek elkövetésére ösztönözte.

Bem-Kosbán Jakab nem térhetett vissza hazájába, de fia, Bem-Kosbán József, a 36-os években ellátogatott Magyarországra. Oda húzták a családi hagyományok, a magyar föld, amely hiába cserél gazdát, olyan ereje van a szívek felett, hogy messzi határokon túl is megérzik a hívogató hangját. Bem József sem tudott ellenállani ennek a hangnak, felkereste a szülei birtokát, reménykedve, hogy ha ő nem, legalább a fia lesz egyszer Kosbánvár ura. De minden igazságos joga mellett sem tudta visszaszerezni az ősi birtokot.

A livlándi királyi fővadászmester szerencsés ember volt, aki szinte mindent elért az életben, amit akart, de ennek a vágyának a beteljesülését a Sors megtagadta tőle. Egész életén át lelkes híve volt Leszczinszky Szaniszlónak, az «árnyék király»-nak. A szerencsétlen királyhoz való határtalan ragaszkodása készítette arra, hogy az édesatyjától örökölt birtokát adóssággal terhelje meg és minden pénzét a királyi párt erősítésére fordítsa, sőt később a száműzetésbe is elkísérje a királyt.

Ettől a két mélyen gyökerező érzéstől eltekintve, könnyű, vidám életet élt. Feltűnően szép férfi volt, a nők rajongtak érte.

Első feleségével szép birtokot kapott, amely azonban, mint a Holtow-család birtoka, feleségének, az utolsó Holtownak halálával más kézbe került. A megterhelt kis birtok jövedelme nem volt elég ahhoz az életmódhoz, amelyhez Bem Jakab szokva volt, és csakhamar belátta, hogy csak egy vagyonos házassággal javíthat anyagi helyzetén. Ez a még mindig szép férfinak könnyen sikerült.

Kominski ezredes leánya, Viktória, szép vagyont hozott magával és egy év mulva fiú örökös is adott a Bem családnak. A családi élet örömei, felesége féltékenysége ellenére is, kielégítették, de a véletlen úgy hozta magával, hogy gyakran kellett ellátogatni Lembergbe az ottani házuk miatt. Itt

ismerkedett meg, nagyon romantikus körülmények között, egy feltűnően szép, fiatal patricius leánnyal, az olasz származású Venino Johannával.

A nagy rang és korkülönbség nem tudta megakadályozni a szerelmi idillt, amely házassággal végződött. A fővadászmester és Venino Johanna fia, András, mint utolsó ivadék, a Bem-család nevét örökölte, de előnév nélkül. Bem András is megkapta azokat a nemesi jogokat, amelyek a régi lengyel köztársaságban már néhány száz év óta kijártak a Bem-család nemesi ágának. Bem Jakab magyar érzelmeit egész életén át hűségesen megőrizte. Végrendeletében is meghagyta, hogy díszmagyarban temessék el, mert életének legünnepélyesebb perceiben is díszmagyart viselt a lengyel kantus helyett.

Bem József romantikus házasságából született fia, András, nem örökölte apja színes fantáziáját. Józan, reális gondolkozású volt, ezt már a pályaválasztásnál is bebizonyította. Nem vonzotta a királyi udvar fénye; a bírói pályát választotta. Bátyja segítségével előbb a lembergi püspöki ítélőszékhez, később Krakkóba, a nemesek bírói hatóságához nevezték ki. Majd Jeromos herceg jogi képviselője lett ugyancsak a Kosbán Vince révén, mint a tarnowi jószágainak bírósági megbízottja. Munkakörével kapcsolatban sokszor megfordult Tarnowban, ahol később kuriát is építtetett magának. Házasságát, a gazdag és előkelő családból származó Goluchowski Ágnessel, ugyancsak befolyásos bátyja, Kosbán Vince készítette elő.

A tarnowi udvarházban született 1794-ben a két nemzet hőse: Bem József.

Gyermekeveit úgy tölti, mint minden más gyermek, akit szerető szülők gyöngéd gondoskodása vesz körül. Azután jönnek az iskolai évek, az első gyermek-gondok. A kis Bem Krakkóban tanul, ahol különösen a matematikai tudományok iránti rendkívüli tehetségével az általános figyelmet egyszerre magára irányította.

1808-ban egy váratlan rokon látogatás kizökkenti az élenkeszű fiúcskát az iskolai évek egyformaságából. Bem Andrásnak, elhalt bátyjának fia, Bem-Kosbán Ferenc, Gusztáv Szaniszló királynak a gazdatisztje volt a látogató.

A fiatal gárdatiszt családját, kényelmes otthonát otthagyva, 1806-ban csatlakozott a Napoleon alatt a poroszok ellen küzdő lengyel légióhoz. Alig egy év múlva súlyos sebesülés következtében amputálni kellett a lábát és ezzel végeszakadt katonai pályafutásának. Ezenkívül mint hűtlen atlattvaló, aki az orosz-porosz hadsereg ellen harcolt, nem térhetett többé vissza volhiniai birtokára. Családjával Varsó egyik előkelő negyedében épült kis empire palotájában lakott.

A gárdatiszt, aki még teljesen az átélt háborús emlékek hatása alatt áll, Bem András békés udvarházában, a meghitt családi együttlétben, szabadfolyást enged háborús visszaemlékezéseinek és hallgatói előtt megjeleníteni a háborúk borzalmas, de színes képeit.

Az akkor már 14 éves Bem áhítattal lesi a szót a beszélő ajkáról. A serdülő fiú lelkében új korszak alakulni kezd. A gondtalan gyermekkor egyszerre elmaradt mögötte, tenniakarás, a hazáért való önfeláldozás égő vágyában ifjúvá serdült a gyermek. Még szorgalmasan tanult, de lelkileg már egészen belekapcsolódott a nagy evolúciók eszmévilágába.

Az ifjú tudatalatti megsejtései kezdtek valóra válni.

1809-ben Poniatovszki József herceg győztes hadai bevonultak Krakkóba. Bem József érezte, hogy életének fordulópontjához ért és valami ellen-

állhatatlan kényszertől hajtva, könyörögve kérte apját engedje meg neki, hogy ő is beállhasson a nemzeti hadseregbe. Az apa, aki nem akarta, hogy fia abbahagyja jól indult tanulmányait és aki végcélként fia részére is a komoly bírói pályáról álmódott, eleinte hallani sem akart a dolgról.

Bem-Kosbán Ferenc, aki mint katona jobban megérti az ifjú vágyát, hathatós pártfogásába veszi öccsét és rábeszéli az apát, hogy teljesítse fia kérését. Hogy a pályaválasztás miatt aggodalmaskodó apát megnyugtassa, azt is megígéri, hogy a háború befejezése után befolyásos sógorával rögtön elhelyezteti a fiút a varsói tisztiiskolában. Ez az ígéret lefegyverezte az apát is. A fiatal Bem Potocki László gróf lovastüzér ütegében az osztrákok ellen indult.

A lelkes fiatal tüzér rálépett arra az útra, amelyen később annyi dicsőséget szerzett.

A hadjárat nem tartott sokáig és Bem József már 1810 elején, mint fiatal hadapród, jelentkezik a varsói tiszti iskolában. Varsóban nagybátyja, Kosbán Ferenc házában ismerkedik meg ennek viruló szépségű 15 éves leányával, Rózával. A fiatal hadapród a rokoni összeköttetés révén mindennapos lesz a Kosbán palotában. A gyermekleány, a fiú lelkes terveit hallgatva, önkéntelenül is megérzi, hogy az a tüzerruhás nyulánk ifjú nagy tettek végrehajtására hivatott. A közös megérzéseken, meglátásokon egymásra talált szívek boldog tervezgetéséből állott ez a két esztendő, amit Bem József részben Varsóban, részben gróf Ostrowski lovas ütegnél töltött.

A háború kitörése 1812-ben elválasztja egymástól a fiatalokat.

A fiatal Bem a lengyel tüzérséggel harcol Napoleon zászlója alatt az orosz ellen. Majd Danzig hősi védelmében vesz részt, ahol nagyon kitünteti magát. Rapp marsall, a morengói hős, Danzig helyőrségi parancsnoka, a francia hadügyminiszter figyelmébe ajánlja a ritka képességgel bíró, vitéz fiatal Bem Józsefet. Az első babérok még jobban tüzelik a fiatal ember harci kedvét. Vitéz magatartása miatt 1813 december 20-án a becsületrend keresztjével tüntetik ki. De a hadigyőzelmek mámoros perceiben is, a háború véres képein keresztül is mindig maga előtt látja a szeretett leány viruló szép arcát.

Napoleon zászlója alatt harcoló bajtársaival 1819-ben tért vissza Varsóba. A boldog viszontlátás helyett rossz hírek vártak az érkezőre. Nagybátyja időközben meghalt és a titkos menyasszony, Róza, férjhez ment egy távoli rokonhoz, Ostoja Balicki orosz vezérkari kapitányhoz. Megisméltődött a háborús viszonyok közt gyakran előforduló eset.

Bem József Danzig alatt harcolt és a város körülrzése alatt a levelezés megszakadt a fiatalok között. 1813-ban, mikor az oroszok elfoglalták Lengyelországot, felbukkant a távoli rokon, Balicki kapitány, aki pártfogásába vette a Kosbán Ferenc halálával elárvult családot. Balicki kapitánynak rögtön megtetszett a szép leány, de Róza nem is vett róla tudomást. Ő csak titkos vőlegényét várta, akiről tudta, hogy Danzignál harcol. Ám a város már rég kapitulált és akik ott harcoltak, már visszatértek Varsóba. Nem tudta elképzelni, hogy mi történhetett unokafivérel.

Balicki, aki közben kosarat kapott Rózsikától, jól tudta, minek tulajdoníthatja a visszautasítást, csellel próbált célt érni. Egy barátja segítségével elhitette a leánnyal, hogy Bem József már megnősült. Kilépett a katonaságtól és Danzigban maradt. A fájdalmas csalódás után Róza, sértett női hiúságból, férjhez ment a kapitányhoz.

A kölcsönös kimagyarázkodás természetesen már nem segíthetett a helyzeten.

(Folytatjuk.)

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Irta: *Hory Etelka.*

2-ik közlemény.

Bem József keserű érzéssel eltelve utazott haza apja birtokára.

Később a volt jegyesek mégis kibékültek, Balicki kapitányt már nem köti le a felesége szépsége, unja az otthonát, víg, könnyelmű női társaságban tölti az életét.

Bem József Varsóba kerül és a gyermekkori szerelem a kiállott szenvedéseken keresztül újult erővel lángol föl az elválasztott szerelmesek szívében. A fiatalasszony bájos nőiessége, egész lényének finomsága annyira lebilincselik a fiatal tisztet, hogy minden szabad percét a Lesznó-utcai palotában tölti. A léha, könnyelmű férj mellett pedig a Bem József férfiassága, határozott egyénisége még nagyobb hatással van a fiatal asszonyra, mint volt annak idején a kis hadapród.

Bem József tüzértisztí egyenruhában, nyulánk alakjával különben is jól festett. De a külső tulajdonságok nem játszottak szerepet ennél a bensőség-teljes vonzalomnál, amely az asszonyt egykori vőlegényéhez fűzte. Ez az érzés akkor sem veszített az erejéből, mikor a tüzérségi laboratórium robbanása következtében a fiatal tiszt súlyosan megsebesült és borzalmas sebforradások csúfitották el arcát. Erős szervezete gyorsan leküzdötte a súlyos égési sebeket okozta betegséget. A nyugtalan akarások, amelyek annak idején az ifjú lelkében forrtak, a szerencsétlen politikai alakulatok hatása alatt határozott, céltudatos tervekké érlelődtek a férfiban.

A harmadik felosztást követő időben, Miklós cár trónralépésével, Lengyelország helyzete még rosszabbra fordult. Constantin nagyherceg, mint főparancsnok, korlátlan hatalmat gyakorolt. Az ifjú Bem, Constantin nagyherceg zsarnokságán felháborodva, csakhamar nyugdíjaztatását kérte és atyjának birtokára vonult vissza.

Itt másik csalódás várt reá. Bem András, második feleségének befolyása alatt, első házasságából született legidősebb fia iránt teljesen közömbössé vált és főképp második házasságából született gyermekeit kedvelte. A mostohának sikerült az apát a fiúval teljesen összekülönböztetni.

A fiatal hadnagy elhagyta szülei házát és újabb katonai szolgálattételre jelentkezett.

Katonapályáján gyorsan halad. 1819-ben kapitánnyá, egy év múlva már őrnaggyá nevezik ki. Egy szakmunkájával katonai körökben általános elismerést keltett. Constantin nagyherceg a gyakorlati iskolába osztotta a fiatal őrnagyot és akaratá ellenére a tüzérségi tananyag helyettes előadójává nevezte ki. Mivel Bemnek ehhez a szolgálathoz semmi kedve sem volt, és ettől minden módon szabadulni igyekezett, magára vonta a nagyherceg haragját, aki büntetésből a lovas tüzérektől a gyalogos tüzérekhez helyeztette át.

Itt az orosz rendőrség lengyel hazafiúi érzelmei miatt állandó megfigyelés alatt tartotta. Az elnyomatás minden megaláztatását szenvedő lengyel lelkekben egyre jobban erősödő elégedetlenség titkos szervezetek alakítására vezetett, amelyek Lengyelország függetlenségének kivívását tűzték ki célul. Ezt a célt szolgálta a Lukaszinszky Valerian őrnagy, későbbi politikai fogoly

és vértanu vezetése alatt álló tisztiszervezet is. A kitűnően szervezett orosz rendőrség előtt semmi sem maradhatott titokban. Bem Józsefet is a tisztí összeesküvésben való részesedéssel vádolták és a gyanu alapján elfogták. Néhány hónapot töltött nehéz fogságban. «Szerencsére — írja emlékiratában — a lefoglalt írárok semmit sem bizonyítottak, mert óvatosságból semmi olyant nem írtunk, ami a kormánzatnak a szövetség ellen bizonyítékul szolgálhatott volna».

A vizsgálat folyamán tehát nem tudtak semmi döntő bizonyítékot felhozni ellene, szabadonbocsátották, de fizetését a felére csökkentették. Bem ebből arra következtetett, hogy a nagyherceg kormánya alatt a katonaságnál már nem számíthat előmenetelre. Ki akart lépni a hadseregből, de végleges elbocsáttatását csak 1826-ban írta alá Constantin nagyherceg.

A kegyvesztés után most hosszabb időre el kellett válnia titkos jegyestől. Galíciai ágából származó egyik nagybátyjához, a szintén Bem nevű prelátushoz költözött, aki bérbeadta neki a Lemberg közelében lévő birtokát.

Bem falusi magányában különösen fizikai tudományokkal foglalkozott. Különb en ezt az időt csak átmeneti időszaknak tekintette és várta a pillanatot, amikor hazájának szüksége lesz a kardjára.

Nem kellett túlsokáig várnia. A XIX. század elejének eszme áramlatai felrúzták álmából a vén Európát. A szabadság eszméi, a népjogok, amelyek minden országban nagyobb és nagyobb tért hódítottak, diadalmasan hirdették egy új élet hajnalát. Az abszolutizmus és a reformtörekvések éles összeütközése az elnyomott népek nemzeti felkeléséhez vezetett. Ebbe a forrongó, káotikus világfelfordulásba sodródott bele Bem József az ő rajongó szabadságszeretetével, eszményi áldozatkészségtől áthatott lényével. 1831-ben kitört a lengyel szabadságharc. Bem otthagya Galiciát és a Grochow alatti ütközet napján megjelent Varsóban. Megérkezése napján Radzivil herceg, a fővezér, a lovasgárda tüzérütege parancsnokává nevezte ki. Ezzel az üteggel bizonyította be csakhamar rendkívüli tüzérségi képességeit. Tüzérségével ő vívta ki az Igansk-i diadalt. A sokszoros túlerőben lévő ellenséget vakmerőségével, valamint gyors állásváltoztatásával annyira meglepte, hogy az orosz sereg túlsúlyába vetett hitét elveszítve, teljesen megzavarodott. Osztrolenkánál Bem tüzérségének váratlan felvonulása, egyéni elhatározása szerint kezdeményezett támadása és bravurosan végrehajtott villámgyors mozdulatai az oroszokat a Nerva hídjánál feltartóztatták és így a lengyel sereg a teljes vereségtől megmenekült.

Egész Lengyelország lelkesedéssel beszélt hőstetteiről, mindenütt mint Osztrolenka véres csillagát emlegették. Fényes haditeljesítményei elismerésül ezredessé léptették elő, nemsokára pedig mint tábornokot az egész lengyel tüzérség főnökévé nevezték ki. A nemzeti kormány a Virtute Militari arany érdemkeresztjével is kitüntette.

Mikor a harctérről rövid pihenésre Varsóba tért, a Kosbán palotában mindig egyforma meleg fogadtatás várt reá. A harci fáradalmak után, a szeretett asszony mellett szövi tovább a terveket Lengyelország nemzeti újjáébredéséről. A közös nemzeti ideál még szorosabbra fűzte közöttük az érzelmi kapcsolatokat. És a végső győzelemben bízva, a nagy nemzeti ideálok kivívásának gondolata mögött talán ott remeg szívük mélyén egyéni életük újjáébredésének az elképzelése is. Hiszen Balicki kapitányt, aki mint a cár lojális alattvalója, már a szabadságharc kitörése óta az orosz csapatoknál harcolt, rég nem kötötte semmi a feleségéhez.

De a sors másképen határozott. Paskiewicz herceg, az új orosz főparancsnok még fokozottabb eréllyel látott hozzá Lengyelország teljes leveréséhez, mint elődje. A litván felkelést elfojtva átkelt a Visztulán és 1831 szeptember 6-án Varsó ellen indult. Bem kétségbeesett erőfeszítést tett az ellenség föltartóztatására, de magára hagyatva, nem bírta megvédeni a fővárost.

Varsó kapitulációja végetvetett a szabadságharcnak. A lengyel hadaknak a megszálló orosz csapatok bevonulása előtt el kellett hagyniok Varsót.

A szerelmeseknek is válniok kellett. És ez az elválás most fájdalmasabb volt, mint máskor, mert az egymást biztató szavakon keresztül is megsejtették, hogy többé nem fognak találkozni. A fiatal Bemnek mindentől búcsúznia kellett, ami eddigi életében kedves volt és elbúcsúzott a szerelemtől is. Többet nem látta viszont azt az asszonyt, ki éveken át olyan közel állott a szívéhez.

Az események, majd később 1848-ban a nagy világrengés, messzire sodorták hazájától.

Állítólag az emigráció későbbi éveiben egy-egy levelet küldött még egykori jegyesének, de a megszállott területen lakókkal nehezen ment a levelezés és Bem nem akart kellemetlenséget okozni azoknak, akik neki kedvesek voltak.

A nagy szenvedély elviharzása után, lelkében támadt ürességet teljesen betöltötte a nemzeti állam, melynek beteljesedéséért szinte utolsó percéig küzdött. Midőn a lengyel hadak Brodnice mellett a porosz határt átlépték, az összes Franciaország felé igyekvő katonák parancsnokságát újból átvette és a porosz hatóságok és ellenséges érzelmű lakosság részéről támasztott minden nehézség ellenére az emigránsokat Porosz- és Szászországon keresztül Franciaországba vezette, mialatt a katonai menekültek igazi atyjaként, a nélkülözhetetlen pénzt és élelmet mintegy a föld alól teremtette elő, míg embereit Párisban és más városokban el nem helyezte. Párisban ekkor minden lengyel kötelességének tartotta valamely emigrációs klub kötelékébe lépni s így Bem a «Fehérek» klubjának lett tagja, amelyet még a főurak klubjának is neveztek. E párt vezére Czartoryszki Ádám herceg volt. A Fehérek klubja az 1830-iki felkelés sejmjének (országgyűlésének) határozatai alapján állott és a lengyel öröklődő királyság híve volt.

Bem egy pillanatig sem szűnt meg hazája érdekét szolgálni. Tudta, hogy csak az európai politikai helyzet alakulásától várhatja Lengyelország föltámadását. Ezért állandó összeköttetésben állott a külföldi politikusokkal. Munkáját nagyon megnehezítették az orosz ágensek, akik lelkes hazafiaknak adták ki magukat és «lengyel demokrácia» cím alatt külön társaságot alakítottak, amelynek titkos célja a lengyel ügy megsemmisítése volt. Arra törekedtek, hogy a kivándorlottak között egyenletlenséget szítsanak.

Bem legélénkebb tevékenysége arra irányult, hogy egy lengyel légiót alakítson, amelyben a lengyel ifjúság katonai kiképzést kaphat.

Mikor 1833-ban Portugáliában kitört a polgárháború, Bem felajánlotta a szolgálatát Don Pedrónak.

Czartoryszki Ádám herceggel egy lengyel légiót akart alakítani az összeomlás után Franciaországban tartózkodó lengyel tisztekből és katonákból. De a demokrata párt, amely később is ellenséges indulattal viseltetett Bem iránt, elgáncsolta szándékát és a kiáltványok egész sorozatát adta ki ellene, amelyekben Bem régebbi érdemeiről megfélekezve őt zsarnokok bérencének,

kondottierek bélyegezte és az egész szervezkedést a lengyelekre méltatlannak minősítette. Így gyalázták a sajtóban honfitársai a legérdemesebb lengyel hadvezérek egyikét, a katonák igazi atyját, azt az embert, aki írásai-ban állandóan a jobbság felszabadításának szükségességét hangoztatta (s így legkevésbé tartózkodott a demokrácia maradi ellenségeinek táborába) és aki hazaszeretete miatt Constantin nagyherceg idejében a lengyel hadsereg-ből is távozni kényszerült . . .

Bem tehát lemondott a légio alakításának tervéről és teljesen visszahúzódt az emigrációtól. De ha nem is nyílt tere aktív politikai cselekvésre, tollával igyekezett szolgálni nemzete ügyét. Nagy munkát írt Lengyelország nemzeti felkeléséről, amely 1848-ban jelent meg Londonban.

Ugyanebben az évben a márciusi események hírére Franciaországból Lembergbe utazott. Itt már akkor a központi tanács működött, amely egyesült a csehekkel. Bem erre nyíltan Magyarország mellett foglalt állást.

Visszatérhetett volna Galiciába rokonaihoz, kényelmes jólétben élhetett volna, de előtte magasabb célok lebegtek és semmi sem térítette el hivatásától.

A forrongó európai légkör száz és száz eshetősége villant meg pihenést nem ismerő agyában. A Magyarországon gyorsan változó események új utat nyitnak meg nemzeti aspirációi előtt. De a politikai cél mellett lelkesültségét még fokozza az a gondolat, hogy a testvér magyar nemzet szabadságáért küzdve a lengyel nemzet újjászületését is előmozdítsa. Talán valami atavisztikus erő, az ereiben lüktető magyar-lengyel vér parancsszava szólal meg benne.

De még nem látja elérkezettnek az időt, hogy Magyarországra menjen, ahol minden a készülődés stádiumában volt.

A bécsi községi tanács elnökének, a lengyel származású Smolkának felkérésére Bécsbe megy, ahol rögtön felveszi a tárgyalás fonalát Smolkával és közli vele, hogy csak abban az esetben vállalja a parancsnokságot, ha a községi tanács azonnal megállapodásra jut Kossuth-tal a közös együttműködést illetőleg. Ennek a lépésnek a szükségességét megelőzőleg már írásban és szóval is megtárgyalta Pulszkival.

Bécsét már csak erős benső összetartással és külső segítséggel lehet megmenteni. De Smolka erre kijelentette, hogy még ha a községi tanács többsége hajlandó lenne is megegyezni Kossuthtal, ezt csak a nyilvánosság elkerülésével tehetné. Smolka beismerte, hogy a községi tanács nem bír a szükséges bátorsággal, sem a kellő tetterővel.

Bem nem az az ember volt, akit szavakkal meg lehetett győzni és aki meghátrált volna egy kitűzött cél előtt. Smolka ellenvetései dacára is számított a magyarokkal való együttműködésre. Ezért kijelentette, hogy vállalja a parancsnokságot, mert — mondta legnagyobb nyíltsággal — «bárhol harcoljak is, mindenütt Lengyelorszáért, a hazámért küzdök».

A főhadiszállás a Belvedere palotában volt. És egy különös véletlen folytán Bem ugyanazt a lakosztályt foglalta el, amelyben annakidején egy másik hadvezér, Savoyai Jenő herceg lakott. Ez a körülmény párhuzamba állítja egymással a két híres hadvezért és önkéntelenül is összehasonlításra szolgáltat alkalmat. Savoyai Jenő herceg a «nemes lovag» és Bem tábornok, az erdélyiek Bem apója között tagadhatatlanul akadnak hasonló vonások. Mindkettő nagy sztratégiai tudással bírt, mindkettőt tántoríthatatlan céltudatosság, tennivágyás és akaraterő jellemezte. Katonáival szemben mind

a két hadvezér egyformán nemeslelkű volt. De hadvezéri tevékenységük körülményei már nagyon eltérők. Amíg Savoyai Jenő egy rendezett, jól felszerelt hadsereggel, egy hatalmas birodalom érdekeiért harcolt, addig Bem József két leigázott nemzet, Magyarország és Lengyelország szabadságáért küzdött egy hiányosan felszerelt, jobbára újoncokból álló sereggel. És míg egy gazdag uralkodó bőkezűsége nagy ajándékokkal jutalmazta Savoyai herceg nagyszabású haditőljesítményeit, addig Bem két elárvult nemzet szabadság-apostola, az összeomlás után szegényen, két arannyal a tárcájában indult a száműzetésbe.

Bem szervezési tevékenységét nagyon megnehezítette a községi tanács tagjainak kicsinyessége. Azonkívül a Bécsben tartózkodó lengyel demokráta alattomos fondorkodása is kiélezte az ellentéteket.

Bem azért Bécsben is megkísérelte a lehetetlent. Windischgraetz seregei ellen, de vakmerő kitöréseinek sem sikerült már megakadályozni Bécs városának kapitulációját. Az ostromnál ő volt az utolsó, aki a Práterben a csillagtorlasz védelmét abbaagyta. Abban a pillanatban két vadászgolyó érte.

Bem Szontagh Pálhoz menekült, aki először sebét akarta orvosolni, de Bem nem is vette számba sebesülését, csak angol tapaszt tett a sebre és: «Ich hab einen guten Leib» megjegyzéssel az egész ügyet elintézettnek tekintette.

Megtárgyalták a menekülés részleteit, aztán Szontagh ruhát, cilindert szerzett Bemnek, aki az eredetileg Pulszky részére, Schneider Johann bérkocsis névre kiállított hamis útlevelemmel fiakkerral átkelt a határon és minden akadály nélkül megérkezett Pozsonyba.

Szontaghot pár nappal később elfogták, vasra verték és kétévi várfogságra ítélték büntetésül, hogy Bem szökését elősegítette.

A lengyel demokrata párt tagjai, akik már Párisban és Bécsben annyit ártottak a lengyel emigrációnak, megelőzték Magyarországon Bem tábornokot. Dzirkowszky és Vysocki, a lengyel demokrata társaság leglelkesebb két ágense, Magyarországon is folytatni akarta destruktív munkájukat. A lengyel küldöttség megbízottainak adva ki magukat, a lengyel légiók alakítását sürgették, de azzal a kikötéssel, hogy Vysockit nevezzék ki a légió parancsnokává, azonkívül azt kívánták, hogy Dzirkowszkyt a magyar kormány fogadja el mint Lengyelország követét.

A lengyel demokráta már előre sejtették, hogy Bem minden számításukat keresztül fogja húzni, ezért Vysocki és társai gyűlölettől hajtva mindent elkövettek Pesten, hogy azt a nimbuszt, amely a nagy lengyel hős nevét körülvette, hazug gyanúsításokkal beszennyezzék. Bem, amint Pozsonyba ért, jelentkezett Kossuthnál, aki lengyelbarátsága ellenére is, először kissé bizalmatlannak mutatkozott vele szemben. Az ő füléhez is eljutottak a lengyel demokráta által Bemről terjesztett vádak, de nem tudott hitelt adni a rágalmaknak. Hiszen jól ismerte a lengyel hősnek hazája érdekében kifejtett munkásságát és ahogy szemben állott vele és a Bem elszánt, szabadságvágytól izzó szavait hallotta — már érezte, hogy nekik együtt kell dolgozniuk a magyar és lengyel ügy diadaláért. Együtt utaztak Pestre és az utazás alatt Kossuthnak alkalma nyílt bepillantást nyerni a lengyel hős fenkölt lelkületébe. Kossuth már akkor vázolta Bem előtt Erdély siralmas helyzetét és egyúttal tudtára adta, hogy szeretné az erdélyi hadsereg vezérletét rábizni, de kérte, hogy legyen türelemmel, mert ezt a tervet előbb még meg kell tárgyalnia a honvédelmi bizottmány tagjaival.

Együttal Kossuth felvilágosítást kért Bemtől a Magyarországon tarzókodó lengyel bizottság felől. Bem kötelességének tartotta Kossuth előtt a legnagyobb nyíltsággal feltárni a helyzetet és leleplezte az úgynevezett lengyel demokrata társaság titkos munkáját.

Bem felvilágosításai rögtön meggyőzték Kossuthot, hogy ilyen kétes multtal és jellemmel bíró emberek nem alkalmasak bizalmi állások betöltésére. Megszakitotta az emigránsokkal a tárgyalásokat és Mészáros hadügyminiszter útján tudatta velük, hogy a kormány csakis egy gyalogezred, egy ulánus dandár és egy tüzérezred alakításához adja beleegyezését és ezek a csapattesteket is a honvéd sereg keretébe osztják be. Ez a visszautasítás nagyon felingerelte a lengyel demokratákat. Haragjuk elsősorban is Bem ellen fordult, őt tették felelőssé a kudarcért. Vysocki most már nyíltan agitált Bem ellen. Az ifjúsághoz intézett beszédeiben azzal vádolta meg, hogy ismeretlen okoknál fogva megbénította a magyar kormány jóindulatát a lengyelek iránt, hogy a lengyel légió szervezését megakadályozta. Biztatta a lengyel ifjúságot, hogy hagyják el Magyarországot, mert a lengyelekhez nem méltó, hogy idegenek szolgálatában zsoldosként harcoljanak. A lázító beszédek hatása alatt, november 10-én, egy lengyel fiatalember jelentkezett Bem István szállóbeli lakásán, kijelentve, hogy halaszthatatlanul fontos ügyben akar vele beszélni. Mikor a tábornok elé bocsátották, a fiatalember két lépést tett előre, hirtelen a zsebéhez kapott, pisztolyt rántott elő és Bemre lőtt. A tábornok segédtsíztje erre kardot rántott, hogy a gyilkosra támadjon, de Bem, aki mindig megőrizte hidegvérét, nem engedte. Ő maga ragadta galléron a merénylőt, akit rögtön letartóztattak.

Bem a merénylet után ágyba került, de sebe nem volt veszélyes; ő maga kérte a honvédelmi bizottságot, hogy kegyelmezzenek meg a fiatalembernek, aki politikai fanatizmusból követte el tettet.

Erdélyben kétségbeejtő állapotok uralkodtak. Kolozsvár, Erdély fővárosa, a nagyobb erdélyi városok mind a császári hadsereg birtokában voltak, csak Csucsánál állott meg a magyar sereg maradványa. Titokban mindenütt folyt ugyan a szervezkedés, de nem volt olyan tapasztalt és kellő katonai képzettséggel bíró ember, akire ilyen kritikus helyzetben rá lehetett volna bízni az erdélyi hadsereg vezetését.

Akkor a marosszéki nemzetőr tisztek között, akik Tolnay Gábor parancsnoksága alatt négy zászlóaljjal jöttek Marosszékre, felmerült az a gondolat, hogy egy bizottságot küldjenek Kossuthhoz azzal a kéréssel, hogy küldjön ki Erdélybe egy kormánybiztost és nevezzen ki egy tapasztalt hadvezért az erdélyi seregek főparancsnokául. A tiszti bizottság novemberben felutazott Pestre, tisztelgett Kossuthnál. Már hallották a hős lengyel vezér híret és kérésüket előadva, az egyik százados azt az indítványt terjesztette Kossuth elé, hogy a Bécsből menekült lengyel tábornokot, Bemet, nevezze ki fővezérnek.

Maga Kossuth is a legkomolyabban foglalkozott ezzel a gondolattal. Feltárta Bem előtt a helyzetet, kijelentve, hogy csak egy hadviselt székely ezredet küldhet Csucsára, a többi zászlóalj újoncokból áll, akik most kaptak életükben először fegyvert a kezükbe és megkérdezte, elfogadná-e ilyen körülmények között a vezényletet és mi lenne a haditerve. Bem, akit nagyon bántott az a kényszer-tétlenség, amelybe a merénylet döntötte, égett a vágtyól, hogy megint fegyverrel szolgálja a szabadság eszméjét. A térképet vizsgálva kijelenti Kossuthnak, hogy átveszi a sereg vezérletét, egyenesen Urbán ellen

fordul és ennek fegyelmezetlen csapatait visszaverve, bevonul Kolozsvárra. Kossuth erre megjegyezte, hogy Désnél ott találja az osztrák sereget.

— Megverem őket és újév napján bevonulok Kolozsvára — jelentette ki határozottan Bem. Megelégedett arccal jött ki Kossuthtól. Végre olyan feladat elé állították, amely méltó volt hadvezéri képességeihez. Sebe nem volt ugyan egészen begyógyulva, de még aznap este elindult Erdélybe, hogy átvegye a főparancsnokságot.

Nagyváradon, Krasznán át az erdélyi hadsereg főhadiszállására, Szilágy-somlyóra ment. Mint rendesen kocsin utazott, mert nyílt sebei miatt csak az ütközetekben ült lóra, de olyankor napokon át maradt nyeregben.

Az időközben Somlyóra rendelt zászlóalj izgatottan várta a vezért. Mikor a törődött, koránál jóval idősebbnek látszó tábornok, csákóján az elmaradhatatlan fehér tollal botjára támaszkodva, sántikálva kiszállott a kocsiból, általános meglepetés tükrözött vissza az arcokon. Nem ilyennek képzelték el a híres Bem tábornokot, aki azonban nem engedett időt az elmélkedésre, hanem a parancsoláshoz szokott ember fölényével katonás nyereséggel szólalt meg:

— A magyar kormány engem korlátlan hatalommal ruházott fel és e sereg parancsnokának nevezett ki. Feltétlen engedelmességet követelek mindenkitől. Aki nem engedelmeskedik, főbelövetem. De jutalmazni is tudok.

A tiszték összenéztek. A rideg hang nem volt inyükre, de akkor a kemény tekintet mögött a kék szemekben megvillant valami, ami egy pillanatra lenyűgözve tartotta őket és talán már ebben a pillanatban megérezték, hogy az igénytelen külsejű, forradásosarcú katona nagy tettekre van hivatva Erdély földjén, hogy maga a Gondviselés küldte ide a testvéri Lengyelországból.

Bem nagy eréllyel kezdte meg működését. Éjjel nappal fáradhatatlanul dolgozott, buzdított. Czetz őrnagyot vezérkari főnökké nevezte ki.

Erdély önvédelmi harcának legkiválóbb vitézei csoportosultak Bem köré. Bethlen Gábor gróf, Mikes Kelemen gróf, Kemény Farkas báró, Kiss Sándor, Gaál Sándor hősi tettekkel írták be neveiket az erdélyi szabadságharc történetébe. Mikes Kelemen és Bethlen Gergely alakították az első önkéntes huszár csapatot. Ez volt a híres Mátyás huszárezred. Teleki Sándor gróf, aki akkoriban kővárvidéki kapitány és kormánybiztos volt, bizalmas értesítést kapott Kossuthtól, amelyben közli vele Bem kinevezését és egyúttal utasítja, hogy a tábornok rendeleteit teljesítse. A harcias, kalandos kedvű Teleki, akinek élénk fantáziáját már sokat foglalkoztatták a lengyel hősről keringő hírek, örömmel tett eleget a felszólításnak és elindult a főhadiszállásra, hogy Bemnél jelentkezzék.

— Kicsoda ön, és mit kíván? — Ezekkel a kellemetlen szavakkal fogadta Bem tábornok a jelentkezőt. Telekit első pillanatban kellemetlenül érintette ez a hang, de legyőzve meglepetését, katonásan jelentette:

— Én, tábornok úr, kővárvidéki főkapitány és kormánybiztos vagyok, nevem Teleki Sándor és azért vagyok itt, hogy az ön rendeleteit teljesítsem és mások által is teljesítsem, mert meg vagyok győződve, hogy itt parancsolni és feltétlenül engedelmeskedni kell.

Az öreg úrnak láthatólag tetszett a válasz és rámosolygott a daliás Telekire. Inkább csak a szemeivel mosolygott, de Teleki egyszerre úgy érezte, mintha egy csodásan kék ablakon át belátna a másik lelkébe, és akkor az igénytelen külsejű, kopottasan öltözött katona helyett egész lelki és emberi nagyságában megjelent előtte a nagy, szent célokért küzdő hős.

A benyomások iránt annyira fogékonylelkű Teleki azt is érezte, hogy ő már ott fog maradni ennek az öreg harcosnak az oldalán.

Együtt mentek Nagybányára, majd Krassóba. Bem láthatólag megkedvelte a szellemes, jókedélyű Telekit. Megkérdezte tőle, nem volna-e kedve vele maradni és mindjárt így folytatta :

— Nézze, mi forradalmi időköt élünk. Nekem egy emberre van szükségem, aki a helyi viszonyokkal ismerős s akiben bízhatom, azért kérem önt, szíveskedjék beadni lemondását s maradjon mellettem.

Teleki készséggel válaszolt :

— Ha tábornok úr azt hiszi, hogy ügyünknek így jobban használhatok, azonnal beadom lemondásomat.

— Köszönöm, s különösen köszönöm ezt a rögtöni elhatározását ! — mondta Bem melegen.

Nyomban kinevezte Telekit őrnagynak s megbízta a sereg élelmezésével, amely nehéz tisztnek Teleki minden körülmények között a legnagyobb ügyességgel tett eleget.

Windischgraetz herceg parancsára az osztrák haderő a csucsai szoros felől, Nagyváradon át igyekezett megközelíteni Magyarországot.

Bem három vonalon állította fel seregét. Vardener tábornok december 13-án Bánffyhunad felé nyomult és megtámadta Ritzkó ezredes csucsai hadállását. Két napi eredménytelen harc után a császáriak visszavonultak Kolozsvár felé. Ugyanaznap egy másik ellenséges oszlop Sibónál Kemény Farkas őrnagy seregét támadta meg. Elszántan védték magukat, míg másnap az odaérkező Czetz és Bethlen Gergely huszárjaival menekülésre készítették az ellenséget.

Bem Nagybánya elfoglalása után onnan küldi első jelentését a kormánynak :

«Szerencsésnek érzem magamat, hogy már az első tíz nap után, mióta főparancsnok vagyok, némi sikerről tehetek jelentést. Első gondom volt az ellenséget Erdélybe visszaszorítani, körülvenni, csapataimat összegyűjteni és kellőleg felállítani, hogy sikerrel működhessen. Ma a tisztelt honvédelmi bizottmánynak jelenthetem, hogy az Erdélybe vezető utakat csapatokkal és ágyúkkal sűrűn megraktam. Már kirándulókat is tettünk és megszállottuk a hegyláncot, mely most áthághatatlan fal lesz. A hegyeken a nemzetőrök záróvonalat alkotnak és így a közlekedés lehetetlenné válik az ellenség számára. Ez mind szükséges volt, hogy rendezkedhessünk és támadhassunk. Mindenek közt legfontosabb volt Nagybánya megszállása. A lakosok örömrivalgással fogadtak és ma a város ki volt világítva. Nagybánya a legfontosabb pont az ország keleti részén. Az ezüst- és sóbányák, a lőpormalmok és vasöntödék most ismét kezeink között vannak. Most határozottan biztosíthatom a honvédelmi bizottmányt, hogy a már adott és megígért eszközökkel, anélkül, hogy további segélyre lenne szükségem, visszahódítom Erdélyt. Nagybánya, 1848 december 17. Bem tábornok.»

December 20-án meg is kezdte Bem az előnyomulást Nagybányáról és pihenés nélkül ért Désre, ahol erős szuronytámadással visszaverte az ellenséget.

A csucsai szoros felől tehát már elzárta az utat az osztrákok előtt.

A jelentős hadi eredménynél talán még nagyobb volt az erkölcsi siker. A fegyelmetlen hadsereg a biztos vezető kezét érezve, már az első harcok alatt hozzászokott a fegyelemhez. A honvédek szinte újjászülettek a harcok alatt. A vezér lelkesedése reájuk is átragadt.

(Folytatjuk.)

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Irta: *Hory Etelka.*

3-ik közlemény.

Amilyen gyorsan vette be Bem az ostromolt városokat, épp olyan gyorsan nyerte meg katonái szívét, akik csakhamar meggyőződhetek róla, hogy Bem nemcsak büntetni, de jutalmazni is tud.

Bem nem akart addig pihenni, míg Erdély fővárosában, Kolozsvárt idegen had garázdálkodott. Sietve megindult Kolozsvár felé, lelkes szóval biztatva honvédeit. «Csak előre, fiaim, előre, majd megpihenhetünk, ha kiertük az ellenséget Erdélyből.

És mentek előre a dermedt hidegben, a hóval borított hegyi utakon, hiányos téli felszerelésben, éjjel-nappal, megállás nélkül.

Karácsony estéjén, Szamosújvárt az örmények lelkesedve fogadták a bevonulókat; azt sem tudták, milyen módon juttassák kifejezésre örömlükét.

— Ezek jó emberek — jelentette ki Bem Czetznek. — Köszönje meg nevemben egy napiparancsban szíves vendégszeretetüket. Ha az örmények így fogadnak bennünket, mi lesz még majd a Székelyföldön.

Az elfáradt sereg napok óta először hajtotta fejét álmra Szamosújvárt. A karácsonyi álm a győzelem ragyogó képeit idézte fel az elcsigázott, kimerült honvédek lelkében és a felszabadító sereget váró városok győzelmi harangzúgása boldog hozsannával zúgott az ágyúzajhoz szokott fülekben.

Másnap folytatták az előnyomulást és kevéssel Kolozsvár előtt egyesültek Czetz seregével. Egy dombtetőre érve a szakadozó ködfátyol homályából elővillantak Kolozsvár tornyai.

— Ott fogunk ebédelni — szólt Bem a városra mutatva —, remélem, hogy Kolozsvár lakói, ha váratlanul lepjük is meg őket, szívesen fogadnak bennünket.

Egetrázó üdvrivalgás hangzott fel a honvédek ajkáról, amikor a várost megpillantották.

— Éppen oly lelkesek, oly vitézek, oly kitartók, mint nemzetem fiai — mormogta a tábornok.

— Ma is ünnepelni fogunk — jelentette ki.

A császári sereget annyira meglepte Bem váratlan megjelenése, hogy néhány ágyúlövés váltása után elmenekült Torda felé. Néhány óra múlva már Kolozsvárt lengett a Szűz Máriás honvéd zászló, zúgtak a harangok, a sokat szenvedett lakosság örömujjongása fogadta a győzőket az ünnepélyesen kivilágított városban. A házakon már mindenütt ott ékeskedett az eddig elrejtett és féltékenyen őrzött nemzetiszínű zászló.

Boldog volt, aki csak egy percre is láthatta a hős tábornokot s boldog volt, aki egy honvédet foghatott magának vendégül. Bem, a hős lengyel vezér, gyönyörű karácsonyi ajándékot adott Erdély népének. Az emberek odarohantak Bemhez, megragadták a lova zabláját, az ablakokból, erkélyekről virágzáport zúdítottak felé. A hétnapos hadjárat fényes bizonyossága volt Bem hadvezéri zsenialitásának és stratégiai tudásának.

Csodálatos diadalútjának felemelő hatását a már csüggedő magyar-

országi államférfiak is érezték. A kormány és az országgyűlés nyugodtan folytathatta működését Debrecenben.

Kolozsvár visszafoglalásával Erdély egyszerre felszabadult a reá nehezedő nyomás alól. A magyarságnak megint volt egy központja, ahol szervezhető lehetett. Bemnek, aki nem ismerte a pihenést, első dolga volt Kolozsvárt helyreállítani az alkotmányos rendet. Segített neki ebben Csányi kormánybiztos is, ez a széleslátókörű államférfi. A közös nagy cél érdekében egyöntetűen dolgoztak. Bem Tóth alezredest Kolozsvár és Erdély elfoglalt részének katonai kormányzójává nevezte ki és seregeit újjászervezéssel megerősítette. Czetz alezredest Tordára küldötte, ő maga pedig Beszterce felé menekült Jablonszky és Urbán után indult. Másnap utolérte az ellenséget és miután ágyúikat négyórai tüzeléssel elnémította, szuronysegezve üzte ki őket erős állásaikból.

A császáriak ó-év utolsó napján még felveszik a harcot, de meghátrálnak a honvédek előtt. Beszterce és Naszód városa még aznap Bem kezébe kerül. Bemnek rendkívüli humánus érzésére vall, hogy Besztercének, a szászok főfészkének megkegyelmezett és a lakosságnak amnesztiát hirdetett.

Kossuth nem helyeselte Bemnek a szászokkal szemben tanúsított nagylelkűségét. Egyik levelében figyelmezteti a tábornokot, hogy ne higgyen az áruló szászoknak, akik behívták az oroszokat: «Én nem vagyok terrorista — írja Kossuth —, de az ország biztonságát meg kell védnem egy esetleges újabb árulással szemben». Kéri a tábornokot, hogy ne tegyen semmi ígéretet a szászoknak és közölje velük, hogy sorsuk teljesen magatartásuktól függ.

Az események rövidesen igazolták Kossuth álláspontjának helyességét, mert a szászok azzal hálálták meg később Bem nemeslelkűségét, hogy a vártoronyból rálóttek a tábornokra.

Besztercén egy székely küldöttség jelentkezett a tábornoknál és jelentette, hogy a közéjük furakodott árulók bujtogatására a székelység egy része már a fegyverletételről alkudozik Gedeon osztrák altábornaggal. A székelység Gál Sándorban bizik, aki azonban alárendelt állása miatt nem léphet fel a szükséges eréllyel.

Kérték a tábornokot, hogy siessen seregével Marosvásárhelyre, mert az ő megjelenése egyszerre fel fogja rázni a kishitűeket. Bem a küldöttséget megajándékozta pár száz forinttal, melléjük rendelte Forró Elek alezredest, átadta a Gál Sándor ezredesi kinevezetéséről és korlátlan felhatalmazásáról szóló oklevelet. Ezenkívül egy kiáltványt bocsátott ki, amelyben tudtára adja a székelységnek, hogy az esetleg Gedeonnal kötött alku nem bír reájuk nézve semmi kötelezettséggel és felszólítja őket a haza és győzelmes serege nevében, hogy csatlakozzanak a teljhatalommal kinevezett Gál Sándor ezredeshez, aki őket szervezni és dicsőségre fogja vezetni.

A sereg teljesen ki volt merülve. Kolozsvártól Besztercéig egyfolytában, pihenés nélkül jöttek a 20 fokos hidegben, napjában csak egyszer ettek meleg ételt s közben két csatát nyertek. A muníció nagyrésze elfogyott és az utánpótlás még nem érkezett meg Nagybányáról. Bem belátta, hogy ilyen körülmények között nem folytathatja az ellenség üldözését és párnapi pihenőt tartott. Bem különös gondot fordított a hadsereg rendes ételmezésére. Ő maga az étkezésben is igénytelen volt. Szerette ugyan a jó konyhát, de a legegyszerűbb ételekkel is megelégedett. Este legtöbbször kőménymaglevest vacsoráztott. Bem azt vallotta, hogy a katonának akkor kell ennie és aludnia, amikor ideje van, tehát esetleg még előre is. Ebben is ő járt elő jó példával, ha biztos

volt arról, hogy nem támadhatja meg az ellenség, annyit aludt, hogy három napig is beérhette vele. De ha a körülmények úgy kívánták, akkor erős lelke legyőzte a testi gyengeséget, reggeltől estig lovon ült egy falat étel és egy korty ital nélkül.

Emellett nagy súlyt helyezett arra, hogy a hadseregnek megfelelő muníció álljon rendelkezésére, mert tudta, hogy a muníció hiánya a legbátrabaknak is elveszi az önbizalmát. Naponta reggel hét óraker szemezt tartott egész serege fölött és megkivánta, hogy akkor minden ember egészen felszerelve, csatakészen, jóllakva álljon ki a megrendelt helyen. Ilyen szemlék alatt adta ki Bem a napi rendeleteket, ilyenkor ellenőrizte élelmezési és ruházati rendeleteinek betartását. A tisztek ruházatára is nagy súlyt helyezett, viszont saját ruházódására nem sok gondot fordított. Rendesen egy kopottas, sötét kávébarna atillát viselt, ki is jelentette, hogy amíg Erdélyt nem foglalja vissza, nem csináltat más atillát magának. De mikor aztán segédtisztjei elkészítették számára az új huszártábornoki egyenruhát, gyerekesen örült neki. Ezeknél a szemléknél jutalmazott meg tiszteket vagy katonákat, akik egy-egy ütközetben különösen kitűntették magukat. Ágyúit minden szemlén a legaprólékosabban megvizsgálta.

Bem, aki különben is zárkózott természetű volt, nem tartott haditanácsot. Terveit, amelyek egy tisztán, világosan látó fej elgondolásaiból formálódtak ki, nem akarta idegen vélemények befolyása által zavartatni. Hogy mennyire titokban tartotta haditerveit, arra nézve jellemző a következő eset:

Besztercére érkezve Teleki Sándor őrnagy, aki mint élelmezési intendáns volt mellé beosztva, jelentette, hogy már csak négy napra van élelem. Bem erre azt követelte, hogy 48 óra alatt még 10 napi élelemről gondoskodják az egész sereg számára. Mikor Teleki erre kijelentette, hogy ez szinte lehetetlen, Bem azzal torkolta le: «Nem szeretem e szót hallani, ha lehetlent nem művelnénk, még most is Dés előtt állanánk. Tehát csak intézkedjék rögtön».

Az élelmiszereket természetesen előteremtették és mikor ezt Teleki jelentette, Bem legnagyobb meglepetésére ezt válaszolta: «Most már nincsen szükségem reá, mert nem az ellenségtől kifosztott Bukovinába, hanem Marosvásárhelyre megyünk». Teleki erre az élelmiszert Vásárhely felé akarta irányítani, de Bem közbeszólt: «Hová gondol, hisz ezt csak magának mondtam, nem fogja szándékomat elárulni».

Bem nem egy győzelmét köszönhette annak, hogy ügyes taktikával az ellenséget hamis nyomra vezette, mialatt ő egéruat vett és megelőzte őket a támadásban. Amint a várt muníció megérkezett, Rickó ezredest Beszterce parancsnokává nevezte ki és elhatározta, hogy bármilyen nagy áldozatba kerül is, a határszélre szorított ellenséges csapatokat kiűzi az országból.

— Nagyon sajnálom, hogy sok áldozatba fog kerülni — mondta Teleky és bizalmas titkára, Bauer előtt —, de ennek meg kell történnie. Holnapután Erdély északi része, azaz fél Erdély a mienk. Nagyszerű eredmény, aki megéli, gyönyörködhetik benne.

— Csak a tábornok úr kímélje magát — kérte Bauer.

— Aki másokat halálba küld, annak elől kell járnia, különben jegyezze meg, hogy ilyen figyelmeztetést többé nem akarok hallani — hangzott a dorgáló válasz.

A császáriak Urbán vezetése alatt, Besztercétől néhány órányira, Tihucán foglaltak állást. Bem január 3-án indult ellenük. Tihucánál órákig

tartó csata fejlődött ki, a honvédek a hegyek élén kerülve, hátba támadták és visszavonulásra kényszerítették az ellenséget.

Bem Mikest a győzelmes ütközet után rögtön kinevezte ezredesnek. A sereget felállították a főúton. Bem elébe lovagolt, aztán odaszólt Mikeshez :

— Kérem, ezredes úr, vezényeljen «vállhoz»-t és fordítsa le, amit mondani fogok, — ezzel a sereg felé fordult : «Gyermekeim ! Gyermekeim ! Üdvözöllek benneteket. Fél Erdély a mienk !» (A sereg boldog üdvörlváltása válaszólt a hadvezér szavaira : «Éljen Bem apó !»)

Bem, aki annyira adakozó volt, tudta, hogy ennél nagyobb ajándékot nem adhatott hős fiainak. De nemcsak katonáival szemben nyilvánult meg lelki jósága, a legyőzött ellenséggel is ritka nemeslelkűséggel bánt. Erre nézve jellemző az a jelenet, amely a tihucai főhadiszálláson egy parasztházban a tábornok és egy fogoly tiszt között játszódott le s amelyet Teleki Sándor mesél el emlékeiben.

Tihucán szegényes parasztházban volt a főhadiszállás. A tiszték Bem körül ültek, a sarokban egy fogoly osztrák tiszt várakozott.

— Tiszt úr, kérem egy szóra — kezdte a tábornok.

A beteges sápadt tiszt előlépett.

— Hol fogták el önt?

— Betegen feküdtem az ágyban.

— Tessék leülni. Mi baja van?

— A mellem fáj és vért hányok.

— Nem bántalmazták?

— Nem, jól bántak velem, jószántamból jöttem ide jelentkezni.

— Mi a terve Urbánnak?

— Nem tudom, s megbocsásson tábornok úr, ha tudnám, sem mondanám ezt, mert nem szabad. Mi csak katonai becsületből küzdöttük végig az utolsó csatát, boldog, aki elesett, bár köztük lennék én is !

— Most mit akar tenni? — kérdezte Bem.

— A fogolynak nincsen akarata.

— De a betegnek lehet.

— Parancsoljon a tábornok úr és én engedelmeskedem. Úgy sincs már sok hátra ! A mellbeteg ezt a hideget nem állhatja ki, — szeretnék meleg szobában meghalni.

— Teleki őrnagy holnap vissza fog menni Besztercére, önt magával viszi, elhelyezi és gyógyíttatni fogja. Kiss úr kísérje el a tiszt urat előbbi szállására, ha el volna foglalva, ürttesse ki rögtön, én parancsolom — rendelkezett Bem. — Mehetnek.

A tiszt elérzékenyült.

— Hogyan tudom ezt meghálálni?

— Gyógyuljon meg !

Bem, akit egy új győzelem mindig újabb győzelem kivívására készítette, Tihucáról Bukovinába nyomult és Dorna-Vatránál teljesen megsemmisítette az ellenséges had romjait. Kétheti küzdelem után Bem seregei Erdély északi részének felét visszafoglalták és ezzel megakadályozták, hogy a császári seregek Magyarországra törhessenek.

Bem sietve jelentette Kossuthnak, hogy Urbánt kiűzte Erdélyből, mire a kormányzó lelkes szavakkal fejezte ki elismerését. «Köszönöm, hogy megmutatta, miképp a magyar vitézség erélyes vezénylet és intézkedések mellett, mily csodákat mívelhet, hogy a magyart csak előre kell vinni és akkor győz.

A kormány értesíteni fogja a hadvezéreket, hogy e tapasztalás ujmutatását kövessék.»

Bem csodával határos diadalainak a híre külföldre is eljutott és az idegen hadvezérek is elismeréssel adóztak hadvezéri zsenialitásának.

Sőt még az ellenség is meghajtotta zászlaját a nagy hadvezér előtt. Ramming, az osztrák hadsereg tábornoki főnöke így írt Bem tábornokról: «E vezér hadjáratának teljes igazságot kell szolgáltatnunk. Helyzetének előnyeit kitűnően ki tudja használni s csapatainak különös mozgékonyására támaszkodva minden fenyegetett pontra, ha nem is túlnyomó, de elegendő erőt összpontosít, hogy e hegyes terület előnyeinel fogva a harcot felvehesse s a támadást majd itt, majd amott feltartóztathassa.

Ez ügyes és gyors manőverek által egyszersmind megsokszorozza saját haderejét, sőt többször döntő ütközetekbe is merészkedik bebocsájtkozni. Mihelyt a szerencse s a haderők helyzete kedvezőtlen, mindig s kellő időben tud elmenekülni a teljes megveretés elől, sőt néha egyik vagy másik olyan oldalra irányítja visszavonulását, honnan az ellenséget rövid idő alatt újra fenyegetheti. Újra váratlanul s vakmerően jelenik meg mindig, midőn már megsemmisítettnek hiszik s nem ritkán meglepetést szerezve, ő támad az ellene kieselt támadások ellen.

A hős tábornokot legjobban az erdélyi törzstisztek bámulták, akik közvetlen környezetében voltak és úgyszólván mindennap tanui lehettek zseniális hadvezéri teljesítményeinek és akik benne nemcsak a vezért, de a minden tekintetben felsőbbrendű embert tisztelték és szerették.

Bauer őrnagy egyszer megkérdezte Bemtől, hogy mért nem tudatja győzelmeit kiáltványokban. Bem csak legyintett a kezével:

— Haszontalanság — mondta —, a legjobb proklamáció az ágyúörgés.

Bem, aki bámulatos sikerei mellett mindig nyugodt éleslátással mérlegelte a helyzetet, meg volt róla győződve, hogy amíg Puchner parancsol a szász földön, addig a magyar uralom visszaállításáról szó sem lehet.

Az osztrák hadviselés szálai Nagyszebenben futottak össze. Következően, ha Erdélyt az ellenségtől meg akarja tisztítani, akkor elsősorban Nagyszeben kell visszahódítania. Viszont arra nem is gondolhatott, hogy megcsappant seregével a minden oldalról megerősített Szeben ellen indulhasson. Fzért összeköttetésbe akart lépni a Székelyfölddel, hogy onnan kapjon megerősítést.

Már látta a tűzben a székelyeket, ismerte elszántságukat, a halálmegvetésüket. A nyelvüket nem beszélte, de harci kedvtől, szabadságvágytól égő lelküket már ismerte. Hogy rendre mennyire megkedvelte ezt a vitéz népet, abban része volt az erdélyi hadsereg egyik legkiválóbb tisztjének, Kiss Sándor ezredesnek is, aki mindig Bem mellett harcolt és akiben a tábornok nemcsak a kitűnő katonát, de a ritka katonai felkészültséggel bíró vezetőt is becsülte.

A császári seregek teljesen elzárták a Székelyföldet, úgyhogy a székelyek csak az ellenség által terjesztett álhíreken keresztül értesültek a magyarországi helyzet felől.

Az osztrákok a sajtót is céljaik szolgálatába állították. Szebenben Kossuth Hírlapot és Közlönyt nyomattak. A lapokban megjelenő cikkek sötét színekkel ecsetelték a hazai állapotokat. Koholt híreikben azt terjesztették, hogy Kossuth megszökött, a magyar seregek egy részét szétverték, míg a többi önként elmenekült.

A hamis hírek általános csüggedést keltettek a lelkekben, a kishitűeknek elvették a kedvét a küzdelem folytatásától.

A csikszékiek megadták magukat, csak a háromszékiek nem hódoltak be. Vezető nélkül, tanácsadó nélkül csak az a tudat vezette őket, hogy ők magyarok, székelyek, hogy a föld, amelyen élnek, az ő vérrrel szerzett tulajdonuk és hogy ezt a földet mindenáron meg kell tartaniok. A sepsiszentgyörgyi népgyűlésen egyhangúlag kimondták, hogy inkább mind meghalnak, de nem adják meg magukat, a haza és saját jogaik védelmére felveszik a harcot. Ekkor felszólalt Berde Miklós kormánybiztos:

— Egyet kifejejtettünk a számításból. Nincsen ágyunk. E leverő megállapítást követő csendet egy lelkes hang szakította meg:

— Ha csak ez a baj, ezen könnyen segíthetünk. Majd öntök én ágyút.

Az álmélkodó és már természetüknél fogva bizalmatlankodó székelyek nem értették meg rögtön, hogy mit jelent ez az ígéret, mint ahogy azt sem értették meg akkor, hogy milyen erőforrás lesz számukra az ajándék, amit Gábor Áron tüzérkáplár lelkes áldozatkészséggel ajánlott fel székely nemzetének. Gábor Áron, a székely határőr fia, a tüzérségnél szolgált s katonaszkodása alatt pusztá kedvtelésből készített egy kis ágyút, amellyel felébredtetten maga iránt a figyelmet, de mivel nem végzett felsőbb katonai iskolát, nem vihette többre a káplárságnál. Hazament falujába, de a sorsával elégedetlen ember lelkét mindig égette a kielégíthetetlen tettvágy. Most végre érezte, hogy ütött az ő órája, hogy tudásával nagy hasznára lehet hazájának.

A gyűlés kétkedve fogadta a Gábor Áron ajánlatát, de mikor Berde részletes kikérdezés után meggyőződött a Gábor Áron alapos ismereteiről, megbizta az ágyúöntéssel. Alig két hét múlva Gábor Áron már három hatfontos ágyút szállított Szentgyörgy piacára. Ezek voltak a legelső székely ágyúk, a nép ámult, örvendezett és mint megmentőjét hangosan éltette Gábor Áront. A háromszéki székely hadparancsnokság főhadnaggyá nevezte ki. A kormánybiztos pedig elrendelte, hogy Gábor Áron folytassa az ágyú- és a golyóöntést. A szék királybírái pedig gyűjtsék össze az ágyúkhöz az ércet, vasat, harangokat.

■ Nemsokára bebizonyosodott, hogy a Gábor Áron ágyúi megállják a helyüket. Az ellenség kétfelől támadta meg Háromszéket. Prásmár meghódolt, de a Hidvég felőli támadást Gábor Áron ágyúi visszariasztották. A néhány napi pihenést újabb ágyúöntésre használta fel és ezeket az új ágyúkat december 20-án a földvári csatában maga szentelte fel, megszalasztva velük az ellenséget. A székelyek büszkéek voltak a Gábor Áron ágyúira.

— Ez jobban szól, mint a németé — jelentették ki elégedetten. Gábor Áron ágyúinak nagy szerepük volt Bem győzelmes erdélyi hadjáratában.

Hogy a székelyek mennyire el voltak zárva hegyeik között, a legjobban bizonyítja az a tény, hogy bár Bem győzelmesen haladt előre Erdélyben, a háromszékiek csak a Vochenblatt egy példányából értesültek róla, hogy Bem már Kolozsvárig nyomult, de e nagyszerű hír hatását mindjárt lerontotta a cikket követő közlemény, amely szerint Bem serege nem mint felszabadító, hanem csak mint védelmet kereső sereg jött Erdélybe. Azonban ezt a hírt nemsokára követte egy másik is, amely egyszerre bizalmat öntött a lelkekbe.

Bem január 11-én tudatta Mikó és Berde kormánybiztosok által, hogy 13-án Vásárhelyre jön, intézkedjenek rögtön, hogy mindkét szék harcképes lovas- és gyalogkatonasággal felfegyverkezve készenlétben álljon. Mikó boldo-

gan olvasta Bem rendeletét, amelyet egy bátor gyergyói ifjú ruhájába varrva vitt hozzá. Mikor a nép megtudta, hogy a nagy lengyel hős, az erdélyi hadsereg fővezére, diadalmas serege élén érkezik, határtalan lelkesedésben tört ki.

Puchner feladta Vásárhelyt, mielőtt még ütközetre került volna a sor és seregével a szász föld védelmére sietett. Bem, mint ahogy előre tervezte, január 13-án bevonult Vásárhelyre, ahol örömujjongással fogadták. Amint a lengyel hős toppant közénk, a szilaj harcivágy egyszerre tört ki a szívekből. Megérezték benne az elhivatott vezért, mint ahogy Bem is érezte, hogy a harisnyás góbékban a nagy rabonbánok szelleme él, hogy ezek ki fognak mellette tartani az utolsó szálig.

Bem a Puchnerrel barátkozó Droschner csiki ezredes helyére Gál Sándort nevezte ki. Azután felrendelte magához Tolnay őrnagyot, a Wardener osztrák tábornok üldözésében résztvett zászlóalj parancsnokát társaival, és megdicsérve addigi magatartásukat, felszólította őket, hogy vállaljanak szolgálatot a honvédségnél, oszlassák fel a marosszéki nemzetőr-zászlóaljat és alakítsanak honvédszászlóaljat a marosszéki fiatalságból. A tisztek elfogadták a Bem ajánlatát és rövid idő alatt 1200 főből álló zászlóaljat alakítottak, amely a honvédelmi bizottmánytól a 87. honvédszászlóalj címet kapta.

Hogy a székelyek milyen készséggel csatlakoztak a hős tábornokhoz, az Bemnek Erdély kormánybiztosához, Beöthy Ödönhöz intézett leveléből is kitűnik. «Országos Kormánybiztos Úr! Van szerencsém Önnek tudomására hozni, hogy tegnap Marosvásárhelyet elfoglaltam és ma Segesvár felé egy hadosztályt küldök. A székelyek minden oldalon özönlenek hozzánk. Győzelmünk nemsokára meg és nagy leend. Tóth alezredes azt a parancsot kapta, hogy nyomuljon Felvincig, ott várja be parancsomat. Bem tábornok.»

A közös megpróbáltatásokban fogant szeretet, amely Bem apót az elszántságukban hozzá annyira hasonló székelységgel összefűzte, még csak jobban kimélyült az erdélyi hadjárat további küzdelmeiben. Az egyszerű góbék különös, szinte imádatlalt határos rajongással vették körül vezérüket. Bem is tudta, hogy mindig számíthat derék székelyei önfeláldozására. Ha valami különösen nehéz állást kellett bevenni, Bem mosolyogva jelentette ki:

— Az én fiatal vitéz székelyeim majd elintézik a dolgot.

És igaza volt. Bemnek csak annyit kellett mondania, «előre fiaim!» és akkor nem volt előttük semmi lehetetlen. «Előre fiaim, előre magyar», ezekből a vezényszavakból állott a magyar nyelv ismerete, de a Bem apó ajkáról felhangzó rövid szavaknak nagyobb hatása volt a honvédek lelkére minden beszédnél. Azt a csodálatos hatást, amit Bem tábornok a katonákra gyakorolt, lovas tiszti csapatának egyik tagja lelkes szavakkal ismertette egykori levelében. «Ezt most egy fél század múlva is csak érezni lehet annak, aki látta, de leírni, elbeszélni a legnagyobb költői ábránd sem képes! Nem, bizonyára nem csoda, ha az a hír volt róla elterjedve, hogy őt a golyó nem járja, mi gyarló emberkéek ott állottunk háta mögött a golyózáporban, mintha személye paizs lett volna a gyilkoló golyók ellen. Arcának egy izma, szemének egy rezgése sem árulta el, hogy ne hitte volna a bizonyos győzedelmet.»

Bem minden ellenállás nélkül bevonult Medgyesre, de 19-én már Szelindekig nyomult és jelentette, hogy Puchner Szeben felé menekült és amennyire futásának híre a császáriakat demoralizálja, éppen annyira lelkesíti a magyar csapatokat.

Bemnek eltökélt szándéka volt Szebent bevenni. Megízente Czetz tábornoknak, hogy azonnal induljon Szeben felé. Ő maga Nagycsűríg nyo-

mult előre és másnap, január 21-én reggel a kétszeres erővel védelmezett Szeben alá vezette seregét.

A háború kitörésekor a szebeni magisztrátus semmi áldozattól sem riadt vissza, hogy a várost minél jobban megerősítse. A Szebent körülvevő falakat kitatarozták, az alsó várost pedig hatalmas földsáncokkal vették körül.

Bem azt hitte, hogy Szeben meghódol előtte és várta a fehér zászlós hírnök megjelenését. De a császáriak biztonságban érezték magukat a megerősített város falai mögött.

Bem háromfelől nyomult, jobbszárnyát Czetz, a balszárnyat Kiss alezredes, csapatai zömét Mikes Kelemen és Bethlen Gergely vezették. Olyan sűrű köd borította a völgyet, hogy egymás állását sem tudták kivenni. Amint a várostól ezer lépésnyire a folyó hídjához értek, Bem kiadta a jelszót. A kocka el van vetve, hadd kezdődjék Isten nevében a viadal. Ezzel megkezdte az ágyúzást, mire a sánci ágyúk azonnal megdőrdültek. Az előnyomulásnál az első ágyúgolyó Erdély egyik legjelesebb leventéjének, Mikes Kelemen ezredesnek életét oltotta ki. Egy másik lövés Bem hadsegédét, Térey főhadnagyot terítette le, míg a harmadik lövés Teleki Sándor lovát találta. Az előnyomuló csapat erre megállt. Nagy zűrzavar támadt. Csak Bem nem vesztí el a lélekjelenlétét, leszáll lováról, odamegy a halott Mikeshez és homlokonszókolja. A másodperc alatt, míg elesett bajtársától búcsúzik, a kemény férfiarc ridegségét valami fájdalmas, szinte apai gyöngédség váltja fel. A másik pillanatban már megint a lován ült és arcán nyoma sincsen az előbbi meghatottságnak.

Bem elhelyezi ágyúit és hozzáfog Szeben ostromához. 11 óra tájt a havat már mindenütt vér borította. Bem parancsot ad a visszavonulásra, de ebben a percben a felszálló köd mögött megpillantják Czetz dandárját. A segélycsapat érkezése újabb erő kifejtésre ösztönzi a sereget. Estig folytatják a küzdelmet, de akkor Bem kénytelen visszahúzódni Szelindekre.

Medgyes felé elmenekülhetett volna, de ő mindig a nehezebb feladatot választotta. Tudta, hogy ha a vereség után mindjárt abbahagyja a küzdelmet, kioltja a katonák lelkében a lelkesedést. Nemcsak a stratégiához értett, de kitűnően ismerte a harcoló katona mentalitását, ezért a lelki behatásokat elhatározásainál mindig figyelembe vette. Tudta, hogy az önbizalom milyen csodás narkózisnak bizonyult a mindig túlerővel szemben harcoló, bátor seregnél. Ettől nem foszthatta meg az ő fiait. Ezzel a nagy körültekintéssel, minden irányban megnyilvánuló gondoskodásával nyerte meg katonái szívét, ezért adták neki a tiszteletet kifejező, de egyben kedveskedő «Bem apó» elnevezést.

Bem Kiss Sándor alezredes vezénylete alatt hazaengedte a székely gyalogzászlóaljat azzal a meghagyással, hogy hazaérve, szervezzék az ifjúságot, hogy a kiképzés után csatlakozhassanak hozzá, mert mint mondta, «még sok teendőnk van hátra». Bem a pénztár utolsó fillérért is kiosztotta a székelyek között. Mint Bauer őrnagy, Bem bizalmas titkára, írja emlékiratában, a tábornok elrendelte, hogy a Beszterce bevételénél, a Tihucánál és a szebeni ütközetben vitézül küzdő seregeknek jutalomként egy havi fizetést utaljanak ki, de a pénzhiány miatt a rendeletet csak részben lehetett keresztülvinni. Szelindeken mindenkinek elfogyott a pénze. A századparancsnokok Bauertől kérték a pénz kiutalását. Bauer jelentette az esetet a tábornoknak. Bem most is segített.

(Folytatjuk.)

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Írta: Hory Etelka.

4-ik közlemény.

Úri gondolkozását bizonyító nemes gesztussal útitárcájához nyúlt és a benne levő kétszáz pengőt az utolsó fillérig odaadta kiosztás céljából. Szigorú és követelő volt katonáival szemben, de ha jutalmazott, mindig bőkezűnek mutatkozott. Gyakran mondta: «az elégedetlen ember nem lelkesül, azért mindent el kell követni, hogy seregünkben, amennyire csak lehet, minden ember elégedett legyen: előléptetni mindenkit érdeme szerint, hamar, gyorsan, jóltartani a sereget, fizetni dúsan».

Szelindeken jelentkezett Bemnél Petőfi Sándor, akit harci vágya és szabadságszomja oda kergetett, ahol a legnagyobb volt a veszedelem. A költő októberben vonult be zászlóaljához Debrecenbe, de az újoncok tanítása nem elégítette ki tettvágát. Arra kérte Kossuth Lajost, hogy helyeztesse át az erdélyi hadsereghez.

«Ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot nem akarok hozni nemre, s mostanában gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember», írta a költő. Amint megkapta az áthelyezési parancsot, nyomban útrakelt. Boldogan jelentkezett Bemnél szolgálattételre.

— Petőfi Sándor vagyok, rendelkezék a kardommal, tábornok úr! — szölt röviden.

Bem meglepetve tekintett fel a térképről. Egy pillanatra összevillant a két szempár és ez a pillanat két hősi lélek egymásra találása volt.

— Ön a kardját ajánlja fel. Szép, de én ezzel nem elégszem meg, nekem a szíve is kell, és ezzel szeretettel magához ölelte a költőt.

A fogadtatás meleg szavaiból fakadt az a bensőségteljes, szinte apai és fiúi viszony, amely a két hőst összefűzte. Bem hadsegédének nevezte ki a költőt, aki boldog volt, hogy a vezér mellett szolgálhat. Petőfi még megérkezése estéjén összeállított egy rögtönzött dalárdát és elénekeltette velük a Bem ablakai alatt a «Búsul a lengyel hona állapotján» kezdetű lengyel nemzeti dalt, ami az öreg vezért nagyon meghatotta.

Szerető, féltő gonddal vette körül Petőfit, kényeztette, minden veszedelemtől meg akarta óvni és hogy az ütközetektől távoltartsa, gyakran küldte futárútra.

— Az ütközeteket kerülnie kell — fordult hozzá egyszer szinte parancsolólag. — Ha egy derék honvéd esik el, kerül ebből az országból még derekabb, de ha az én kedves Petőfim találna elesni, senki sem pótolhatná a világon.

Bem Szelindeken újra támadó állásba helyezi seregét, de belátja, hogy ott már nem tarthatja magát, a várt segítség sem érkezett meg, ezért kénytelen az ellenséges haderő elől lépésről-lépésre Déva felé kitérni. Közben el kellett foglalnia Szászsebest és Szászvárost a folyton támadó ellenségtől.

Január 31-én pár órányira Nagyszebentől, Vízaknán helyezkedett el; támadásra természetesen nem is gondolhatott, csak a remélt segítséget akarta ott bevárni.

Közben Puchnert a magyarok vitézsége annyira megfélemlítette, hogy

kijelentette a szászoknak, idegen segítséget kell az országba hívni, mert egymaga nem bír «a lázadó magyarokkal». Így a szászok az osztrákokkal egyetértve behívták a Moldvában állomásozó Lüders parancsnoksága alatt álló orosz hadsereget.

Az első kozáküteg február 2-án már átlépi Erdély határát. Két nap mulva Szkariattin tábornokkal az élén megérkezik a második orosz csapat is és Szebenben helyezkedik el.

Közben Bem megizente Gál Sándor ezredesnek, hogy az új székely zászlóaljakkal induljon haladéktalanul Szeben felé. A sepsiszentgyörgyi táborhelyről egy 300—400 emberből álló sereg el is indult Bem segítségére, de Szent-Péter és Hermány között, Engelbardt orosz tábornok abban a hitben, hogy a székely had Brassó ellen nyomul, útjukat állja. A székely dandár öt órai vitéz ellenállás után kénytelen Sepsiszentgyörgyre visszavonulni.

Puchner, az oroszok által megerősítve, megtámadta Bem vízaknai állását, de a honvédek vakmerősége visszavonulásra készítette. Bem nem érte be ennyivel, kitört fedett állásából és az ellenség üldözésére indult. Puchner most látva, hogy milyen kis csapat előtt hátrált meg, vérszemet kapott. Az ellenség újult erővel vetette magát a honvédekre. S habár ezek emberfeletti erővel küzdöttek, mégsem tudtak megbirkózni a négyszeres túlerővel.

Egyszerre meginog a balszárny, a középszárny is hátrálni kezd. Ebben a pillanatban Bem előtt egy ágyúgolyó fúródik a földbe. Bem felveszi a golyót, megforgatja a kezében és elkomorodva szól:

— Itt az orosz. Ez az ágyúgolyó nyolc fontos. Ilyen nincsen az osztrákoknak. Ezt az oroszától kapták kölcsön. Hátrálnunk kell.

A visszavonulásnál minden rend felbomlik. Az ellenség a menekülő honvédek hátbatámadja. Egy vértés tiszt csapatával egyenesen Bemhez vágat, de Simonyi Simon huszárörnagy a legválságosabb pillanatban a tábornok elé ugrik és egy hatalmas kardvágással kettéhasítja a támadó tiszt fejét.

A honvéd sereg csak nagy veszteség árán tud kivergődni Vízaknáról. A veszélyes visszavonulásnál Petőfi Bem mellett lovagolt, aki személyesen fedezte a visszavonulást és közben sebet is kapott. Mikor figyelmeztetik, hogy ne tegye ki magát a legnagyobb veszélynek, Bem nyugodtan jelentette ki:

— Én a predesztináció híve vagyok. Ha odafenn úgy van elvégezve, hogy el kell pusztulnom, úgyis hiábavaló minden. Különben értem, a beteges öregemberért nem kár. Csak az ifjú sereg menekedjék meg, reájuk még nagy szüksége van a szabadságnak.

Ezek a szavak igazi emberi és hazafiúi nagyságában állítják elének a nemzeti eszméért küzdő hőst, aki előtt a nemzet érdeke mindenek előtt való volt. Éppen ezért különösképen értékelte a hazáért hozott vitézi halált halt Mikes Kelemen özvegyéhez intézett részvétlevele, amelyben a többi közt ezeket írja:

«Magasztos önfeláldozása a haza szent ügye iránt, a leglovagiasabb bátorság, kiváló szerénység s magánéletének époly szende, mint kellemes vonásai azon tulajdonok, melyek Nagyságod férjét megkülönböztették, s őt mindennek, ki csak meg is közelíté, kedvessé tették. Elég volt őt ismerni, hogy becsültessék és szeretettessék. Ily előnyök mellett bírá ő a legnagyobb becsülésemet, legőszintébb barátságomat, gyönyörrel néztem elibe azon

kitűnő szolgálatoknak, melyeket tőle a haza méltán várhatott. Benne szemlélttem azon férfiút, kire Erdély ügyeinek vezérletét bíztram volna, ha kötelességem másfelé szólít vala s éppen azon ponton valék, hogy tábornokká leendő kineveztetését kérjem. De fájdalom, reményeinket egy ágyúgolyó örökre megsemmisíté s gyászba borítá kebleinket. Engedje Nagyságod, hogy bánatát megosztva, szívem fájdalmát egy kissé enyhíthessem. Nagyságodnak még maradt vigasztalása, a dicső név, melyet férjétől öröklött, s melyhez mindaz csatolva van, mi egy férfiú emlékét a földön tiszteltté teszi: de nekünk, barátainak, csodálóinak semmi, de semmi vigaszt nem hagyott a sors. Bem tábornok.»

Már este volt, mikor Bem seregével Szászsebesre ért. Itt az egyik tisztje megkérdezte, mikor vonulnak tovább.

— Reggel kilenckor — válaszolt Bem.

— De hiszen az ellenség a sarkunkban van.

— Mondtam már — válaszolt kemény hangon a tábornok. — Kilenckor indulunk.

Erre Bem nyugodtan lefeküdt.

Másnap reggel egy tábori békekövetet jelentettek be nála.

Bem parancsára Makray őrnagy a tábornokhoz vezette a bekötött-szemű főhadnagyot.

— Mit kíván Ön — kérdezte Bem.

— Puchner altábornagy Őexcellenciája kérdezteti tábornok urat, nem kíván-e parlamentározni, miután...

Bem közbevágott:

— Nem! Mondja meg Ön Puchnernek, Bem csak ágyúkkal parlamentároz.

Erre a főhadnagy lengyelül szólalt meg:

— Én mint lengyel szólok Önhöz, tábornok úr, adja meg magát, ne tegye ki népét...

Bem haragosan szakította félbe:

— Ön lengyel és nem szégyel a szabadság ellen küzdeni? Önnel nincs mit beszélnem. Elmehet!

Az ellenség azt a hamis hírt terjesztette, hogy Kemény hadtestét az Aradról várt erősítésekkel Leiningen császári tábornok megverte és elfogta.

Bem, akit folyton foglalkoztatott az Erdélyből elvesztett terület visszahódítása, minden áron hírt akart szerezni Kemény holléte felől. Számítása szerint a Kemény-dandár nem lehetett messze.

— Ki vállalkozik arra, hogy most éjjel a román táboron keresztül Dévágig menjen? — kérdezte. — A vakmerőségéről általánosan ismert Bethlen Gergely ezredes rögtön jelentkezett.

— Én — mondja határozottan — azonnal indulok is.

Bethlen Gergely néhány huszár kíséretében elindult a veszélyes, felderítő útra. Hajnal felé elcsigázva, de örvendő arccal jelentette, hogy Kemény dandárjának előcsapatai Piskinéll állanak.

— Hála Istennek! — mondta megkönnyebbüléssel Bem és megölelte Bethlent.

Szászsebes ostrománál egy ellenséges csapat rohammal foglalja el Bem ágyúját, de a tábornok közéjük lovagolt, egyiket lovaglóostorával arcul csapta:

— Nem látjátok, hogy ez az én ágyúm, takarodjatok, kutyák —

haditerv szerint folytatta útját. És harmadnap már egy válogatott székely dandárral nyomult Beszterce felé, Urbán ellen. Négy napi folytonos menetelés után Besztercére ér 21-én, visszaveti az ellenséges haderőt és Urbánt kiüzi Erdélyből. Bem gondoskodik a bukovinai határ erélyesebb védelméről és visszasiet Medgyesre.

Eközben a Nagyszebennél összpontosult osztrák császári erőket kiégszítették és újból szervezték. Puchner és Gedeon betegeskedése miatt a fővezényletet Kelliany vette át, aki február 27-én Nagyszebenből Medgyes felé indult, ahol a császáriak előcsapata már megtámadta a magyar elővédet.

Kiskapusnál Herkálóvics őrnagy visszaverte a támadást. A császáriak Balázsfalva felől is támadtak és ugyanakkor Heydte őrnagy Medgyes háta mögé került. Március 2-án az egyesült osztrák hadtest új támadásba kezdett. Ebben a szorongatott helyzetben érkezett meg Bem. Czettől átvette a vezényletet és elrendelte a támadást. Öt órán át tartó kemény és szuronyharc után Bethlen Gergely alezredes a Mátyás és württembergi huszárokkal a császáriakat állásaikból kiverte és eldöntötte a csatát.

Március 3-án Puchner újabb támadást kísérelt meg, sikerült is a magyarokat visszaszorítani, mire Bem elrendelte a visszavonulást Segesvárra. Biztosra vette, hogy Puchner kihasználja előnyös helyzetét és elkészül a védelemre.

Eltelt egy nap, két nap, a várt támadás még mindig késett. Március 8-án Bem végül arról értesült, hogy az osztrák sereg Szentágota felé délnek húzódik. Ebből a hadimozdulatból az éleseszű Bem rögtön arra következtetett, hogy az ellenség el akarja vágni a Székelyföldtől. De Bemet nem lehetett egykönnyen megtéveszteni. Egy csapással keresztülhúzta az ellenség számítását és így szölt vezérkarához:

— Most megyünk Nagyszebenbe!

Míg a császáriak abban a biztos hitben voltak, hogy Bemet Segesvárt találják, addig ő Szeben előtt termett. Az ügyes sakkhúzással teljesen összezavarta a császáriak számítását, amíg ezek afölött tanakodnak, hogy vajjon Bem merre jár, addig a nagycsúri dombokról megszólaltak a Bem ágyúi.

Szebennek hatalmas védőserege volt. Skariatin eleinte nem is vette komolyan a támadást. Nem képzelte, hogy az agyonhajszolt magyar csapat fel merje venni a harcot az ő pihent 6000 főből álló seregével. Csak akkor eszmélt a támadás komolyságára, amikor cirkáló kozákjai rémülten menekültek a Bem ágyútüze elől. Bem olyan erővel támadt, hogy Skariatin ritkuló csapataival a külváros földsáncai mögé menekült. «Fel a sáncokra», hangzott erre a vezényszó. A székely honvédek ebben a válságos helyzetben is bizonyosságát adták félelmet nem ismerő elszántságuknak.

Az oroszok a bástyafokról igyekeznek elriasztani a honvédeket. Ebben a kritikus pillanatban érkezik meg Bethlen Olivér a 11-es honvéd zászlóaljjal. Erre a székelyek újult erővel folytatják a támadást. A székely újoncok szuronnal támadták Szeben bástyáit. A balszárnyon lévő székely zászlóalj már behatolt a külvárosba, a városszélen egypár viskó meggyült, a városban nagy lánggal égett a gránát általt felgyújtott olajgyár; ekkor Bem tábornok mellett megszólalt az egyik tiszt: «Bizony, tábornok úr, nem hittem, hogy e mai vasárnap nekünk fog szerencsét hozni, miután az eddigi vasárnapi ütközetek mindig szerencsétlenül végződtek. Azt hiszem, Puchner mérgeledni fog, ha meghallja, hogy a tábornok úr éppen az ő szerencsés napján vette be Szebent», mire az öregúr jókedvűen mondta:

— Hogy fog Puchner mérgeledni, Szeben ma mégis a mienk lesz!

A Bem apó bizakodó kijelentése szájról-szájra járt a sereghen és új erőt öntött a küzdők lelkébe. A hős székely fiúk nótával az ajkukon rohantak a haláltáncba. Az első huszárhoam eredménytelen, de a negyediknél a kapu recsegni kezd. Ez még fokozza a székely virtust, létrákon másznak fel a bástyákra. Egyszerre csak felzúg a beözönlő magyar csapat örömrivalgása: Győztünk! Éljen Bem apó! Gyönyörű muzsika volt Bem fülének a győzelmi mámor boldog megnyilvánulása. Hiszen Szeben a legfontosabb stáció az ő győzelmi hadjáratában.

Még aznap este gyorsfutárral küldött jelentésében közli Kossuthtal Szeben bevételét: «Istentől megáldott napunk vala ma, mert oly szerencsés voltam, hogy Nagyszebent végre valahára sikerült ostrommal bevenni s éjjeli egynegyed tizenkettőre a városba, amely torlaszokkal volt védve, bevonulni».

Másnap az örsökön tábornoknál a szebeni cigányok már a Rákóczi-indulót húzták és a honvédek ajkáról zengetta dal:

*A szebeni határon,
Nyargal Puchner száron,
Megy Gedeon utána,
Kötőfék a nyakába'.*

Amennyire lesújtólag hatott Szeben bevétele a császári hadseregre, annál jobban felvillanyozta ez a győzelem a magyar sereget és Erdély egész magyarságát. Hiszen Szeben nemcsak a szászok fővárosa, de minden magyarellenes szász mozgalom gócpontja és a hazaárulás főfészke volt. Szeben bevétele tehát nemcsak hadi, de politikai diadalt is jelentett. Bem mint politikus nagyon jól látta, hogy Erdélyben a nemzetiségek önkényeskedése, kétszínű magatartása milyen veszélyt jelentett a magyarság nemzeti életére. Bem, a messzi testvérországból jött idegen vezér, minden gondolatát, szíve dobbanását átérezte ennek a népnek, amellyel együtt harcolt a közös ideálok megvalósításáért.

Puchner Segesvárról Szentágotára visszatérve értesült Szeben bevételéről. Az a váratlan hír annyira felizgatta, hogy epelázt kapott, s emiatt a parancsnokságot Kallianyra bízta.

Bem, a Szebenből kiűzött szászok ellen indult Talmácsnak vette útját és Boicán kiverte őket állásaikból.

«Március 15-ét, a szabadság születésnapját nem ünnepelhattük volna méltóbban» — írja Bem Kossuthnak küldött jelentésében.

Március 17-én Bem már kiverte a muszkát a verestoronyi szorosból. Gondoskodott a szoros védelméről és tábora után sietett, amely diadalmasan haladt Brassó felé. Czetz március 19-én 7 zászlóaljjal, 3 lovasosztállyal és 33 ágyúval támadásra indult az erdős magaslatokat védő császáriak ellen. A csata már javában folyt, mikor Bem odaérkezett.

— Elő az ágyúkkal — kiáltotta a tábornok. — Néhány pillanat mulva valóságos röpentyű-eső hullott az ellenség közé. Csakhamar az egész császári sereg ijedt futással menekült Brassó felé. Bem Brassónak tartott, amelyet Engelhardt tábornok, a székelyek támadásától tartva, már kiűritett.

Már kora hajnalban az egész ellenséges hadsereg a tömösi-szoros felé tartott. Mire Bem délben Vidombákhoz ért, csak Brassó város küldöttségét találta ott, amely megadása jelül átadta a tábornoknak a város kulcsát. Délután már a magyarok zeneszóval vonultak be a városba.

A székelyek a tömösi-szorosban üzőbe vették az orosz-osztrák csapato-

kat. A nagy golyózáporban és ágyúharcban a menekülő ellenség az egyik állást a másik után adta fel és Romániába menekültek. Így Gyulafehérvár és Déva kivételével egész Erdély Bem kezére került. Erdély sokat sanyargatott népe boldogan lélegzett fel és Erdély megmentőjének, Bemnek neve hálaadó imába foglalva csendült fel az ajkakon. Bem azonnal értesítette Kossuthot a nagyjelentőségű győzelemről.

Bem, az erdélyi hadjárat szinte csodaszámba menő diadalával bebizonyította hadvezéri szerialitását és azzal a nemes gesztussal, amellyel az alattomban ellenünk fondorkodó szászoknak kegyelmet adott, emberi, lelki felsőbbségének adta legszebb bizonyosságát. Büntetés helyett csak azt kötötte ki, hogy nyilvánosan tiltakozzanak az orosz betörés ellen. A polgárság kénytelen-kelletlen meghajolt Bem kívánsága előtt.

A hős vezér, aki soha egy alkalmat sem mulasztott el, hogy katonáit megjutalmazza, csapatait Nagyszében elfoglalásáért két havi, Brassó elfoglalásáért egy havi zsolddal jutalmazta meg. Bethlen, Kiss, Bánffy, Tóth ezredesekké léptek elő.

A székelyek, akik úgy istenítették hős vezérüket, mintha a saját vérükből való vér lett volna, Brassóban küldöttségileg tisztelegtek nála, azt a kegyet kérve tőle, hogy látogasson el a Székelyföldre. Bem eleget tett kérésüknek és március 25-én néhány törzstiszt kíséretében elindult Székelyországba. A kőkösi hídnál, ahol a Székelyföld kezdődik, egész néptömeg fogadta. Az egybesereglett székelység, gyermekek és öregek, nők és férfiak hosszú sorban, a fiatalság lóháton, nemzeti lobogós dzsidákkal. Zene, ezer ajk éljenzése köszöntötte. A nemzetőrség őrnagya lelkes beszéddel üdvözölte, kocsiját virággal halmozták el. Örömkönnök csillogtak a szemekben, a nép ujjongása s áldása kísérte útját Sepsiszentgyörgyre, Háromszék fővárosába.

Uralkodót sem fogadhattak volna nagyobb hődellettel. Volt valami főséges a székelység eme szeretet-megnyilvánulásában, mindnyájan érezték a legfiatalabbtól a legöregebbig azt a közös vérontásban nagyszerű közösséget, amely a messzi idegenből jött lengyel vezért a székelységgel összefűzte. A székház lépcsőfeljáratánál Háromszék legszebb asszonyai, leányai üdvözölték és piros rózsát tűztek érdemrendjei mellé. Ellőtt jobbja kötelékét himzett, nemzeti színű szalaggal cserélték fel; a tiszteletére adott bankettnél úri leányok és asszonyok szolgálták ki. A lakosság tisztelete és szeretete minden jelével elhalmozta.

A kemény katona szigorú arca is felengedett ezen a napon; mindenkire volt egy-két nyájas szava. Ő maga mondta, hogy ez életének legszebb napja volt. A nők ott is, mint mindenütt, ahol a hős vezér megjelent, rajongással vették körül. De Bem, bár francia udvariassággal bánt velük, szinte kerülte a női társaságot. Az ő igazi eleme a háború volt. A harci riadó, az ágyúdörgés fontosabb volt előtte minden női mosolynál.

Bem, akit minden tetteben céltudatosság vezetett, most sem feledkezett meg másik céljáról, amely ide hozta. Tudta, hogy még nagy feladat megoldása vár reá, éppen ezért tudatában volt annak is, hogy a székelységet katonailag még jobban meg kell szerveznie, hogy együtt fejezhessék be a felszabadítás nagy munkáját.

A magyar néppel egyidejűleg a magyar nemzeti kormány is tanujelét adta elismerésének és hálájának. Midőn Bem március 27-én Brassóból hosszabb tartózkodásra visszatért Szébenbe, a magyar kormány küldöttsége várakozott ott rá Kossuth levelével és a legnagyobb érdemrend csillagával. (Folytatjuk.)

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Irta: Hory Etelka.

5-ik közlemény.

«Hazám — írja Kossuth — elismeréssel adózik tábornok úr nagy érdeme iránt és örök hálával tartozik, amelynek tetteikkel való kimutatását kötelességének tartja.» «Tábornok úr, önnek minden egyes lépése csodálattal tölti el a nemzetet és a hadsereget. Hadseregünk legbátrabb tisztjei esztendőket adnának az életükből, ha azt mondhatnák, hogy az erdélyi hadjáratot az Ön győzelmes vezénylete alatt küzdötték végig. Tábornok úr, az Ön neve halhatatlan a történelemben és a nemzet örök hálára van kötelezve Ön iránt. Ön nemcsak Erdélyt, de a győzelemben való hitet is visszaadta a nemzetnek.»

Ebben a levelében közli Kossuth Bemmél, hogy a nemzeti tanács hálája elismerésül egyhangúlag elhatározta altábornaggyá való kinevezését.

Az érdemrend átadásáról Rudzki hadnagy mint szemtanú a következőket írja :

«A megküldött érdemrendet (mellen hordott csillag) a magyar országgyűlés javaslatára Szent István koronájának legnagyobb gyémántjával díszítették, az üresen maradt helyre pedig Bem József nevét vésték, ezzel azt akarva jelezni, hogy Bem a magyar korona legértékesebb drágaköve. Az üdvözlés és a rendjel átadását a templomban hálaadó istentisztelet előzte meg, katonai felvonulás volt, ágyúdörgés és szünni nem akaró «éljen»-rivalgás közepette . . .»

Az átadásnál megható jelenet játszódott le. Németh alezredes, a küldöttség vezetője kijelentette, hogy ő nem katona és nem szónok, hanem tisztelete jeléül megcsókoja a hős vezér jobbját, amely Magyarország szabadságáért megcsönkult.

Petőfi, aki akkor nem volt a hadseregnél, a szebeni győzelem után, fellelkesülve ragad tollat és egy szép versben hódol Bem páratlan vitézségének :

*«Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Bosszúálló fénnyel jár előttünk,
Osztrolenka véres csillaga».*

Bem szervező szelleme nem ismerte a pihenést. Sokoldalúsága most még jobban kitűnik ; mint jó mérnök, szakszerűleg ért a védőművek építtetéséhez. Lázás tevékenységgel fog hozzá az ország határának biztosításához.

A szervezés munkája közben megszólalt benne a politikus. Az erdélyi hadjárat alatt meggyőződhetett róla, hogy Erdély politikai szabadságát mennyire veszélyeztetik a nemzetiségek. Ezért a kiegyezés politikáját tartotta követendőnek. S hogy a legyőzött nemzetiségeket megnyerje, egy kiáltványt bocsátott ki, amelyben kijelenti, hogy a magyar szabadságért harcol s azt, valamint egyenlőséget vallás- és nyelvkülönbség nélkül a haza

minden polgárára kiterjeszteni akarta, a kormány nevében általános amnesztiát hirdetett.

Bemnek minden intézkedéséből az a határtalan ragaszkodás világlik ki, amelyet a hős lengyel vezér az általa visszahódított ország iránt érzett s amelynek jólétét, nemzeti egységét minden hatalmában álló eszközzel biztosítani akarta.

A nagy lelki összetartozás tudatos érzése vezette diadalra az erdélyi seregeket, s ez egyik mozgató rugója volt a hadsereg győzelmének.

Bem hősi kardjára másutt is szükség volt. A február 26-iki kedvezőtlen kimenetelű kápolnai csata után Kossuth Bemet bízta meg a Bánság felszabadításával.

Erdélyben még két erősség maradt a császáriak birtokában. Déva és Gyulafehérvár. Bem Gyulafehérvár ostromát Kemény Farkasra bízta és mintegy ötezer főnyi sereggel megindul a Bánság felé. Erdély határánál, a Vaskapú-szorosnál támadást intéz az őrcsapat ellen és azt rövid harc után kiveri a szorosból. Az út már szabad és Bem feltartóztathatlanul tör mind előbbre. Vaiszlovánál fiatal székely újonc gyerekekkel szétveri a meglepett császáriakat és elfoglalja Karánsebest. Még magát a vitézséghez szokott vezért is bámolatba ejtette a hős székely fiúk teljesítménye. Ennek hatása alatt írta Petőfi Karánsebesről a Közlönybe a székelyeket dicsőítő levelét:

«Veni, vidi, vici».

Bem nem mulasztja el Kossuthnak küldött jelentésében dicsérőleg megemlékezni a székelyekről.

«Leginkább annak örvendek, hogy ennél az expediciómnál csak kilenc század székely újoncot vettem tűzbe, akik első ténykedésüknél nagy vitézséggel harcoltak és a gyakorlott ellenséges katonákat legyőzték.»

Bemnél a győzelem mindig fokozta a harci kedvet. Most is újabb diadal után áhítozott. Arról értesült, hogy Lugos vidékén a temesvári őrségnek 3000 főnyi dandára portyáz Leiningen tábornok vezérlete alatt.

— Fogjuk el Leiningent — fordul Bem jókedvűen, dörzsölgetve kezét, Perczel ezredeshez.

— Ha Vécsey támogat, könnyen megtörténhetik, amit a tábornagy úr óhajt — válaszolja Perczel.

— Jól van hát, üzenünk neki, hiszen amint hallom, éppen Vinga körül táboroz.

Bemnek már kész a haditerve, azonnal üzen Vécseynek, hogy Temesvár és Lugos között, Rékásnál állja el az utat. Bem ugyanis arra számít, hogyha Leiningen előtt elzárják a menekülés útját, teljes erővel hátbatámadja és megsemmisíti a sereget.

De Vécsey makacsságával meghíúsítja a Bem tervét.

— Nekem Bem nem parancsol, nem mozdulok egy lépést sem — jelenti ki.

A magyar tábornokok már eleve rossz szemmel nézték, hogy idegen származású vezért neveztek ki Erdély hadseregének főparancsnokává. Bem csodálatos győzelmét a sértett hiúságon keresztül nézték és nem ismerték el a hős vezér felsőbbségét. Bem, akitől minden kicsinyesség távol állott, sokszor lehangolta a tábornokok ellenséges magatartásának ilyen módon való megnyilvánulása. Érthetően bosszantotta, ha egy jól kiszámított, biztosra vehető győzelem, a sértett hiúság áldozatául esett.

Bem egyedül nyomult Lugos felé. De Leiningen nem várja be — rémül-

ten menekült Temesvár védőbástyái közé. Így tehát április 19-én Bem kardcsapás nélkül vonul be Lugosra és onnan jelenti Kossuthnak az újabb győzelmet.

— Csak azt sajnálom, hogy az ellenség nem mutat valami nagy kedvet az ütközet elfogadására, most is olyan sebesen fut Temesvár felé, hogy nem vagyok képes utolérni — egészíti ki jelentését.

De azért, ha nem érhetette is utól, nyomon követte. Temesvár alatt értesült róla, hogy Románia felől egy 10.000 főnyi hadoszlop készül a Bánságba törni. Bem szokott gyorsaságával, május 8-án Fehértemplomhoz siet, itt találkozik össze Puchnernek Erdélyből kiűzött, de újra szervezett seregével, amelyet most is megsemmisít.

Május 16-án már Orsovát szállja meg és onnan jelenti Kossuthnak :

«Különő sserencsémnek tartom Kormányzó urat arról éítesíthetni, hogy Isten segítségével sikerült a Bánságot nagyobb áldozatok nélkül Magyarország számára visszahódítanom».

Bem rendkívüli sikerei Kossuthot is bámulatba ejtik és leghőbb óhajása, hogy Görgey helyébe főparancsnoknak nevezze ki. De a magyar tábornokok között még jobban fellángol a féltékenység tüze. Amíg titokban ellene fondorkodnak, Bem, aki csak a kitűzött célt látja maga előtt, újabb haditervet készít.

Elhatározta, hogy Pétervárad felé nyomul, átkel a Dunán, Győrig hatol, ráijeszt Bécsre. Aztán délnek kanyarodik, megszállja Fiumét és összeköttetésbe kerül a baráti Olaszországgal. De ezt a nagyszerű elgondolását már nem valósíthatta meg.

Amint Bem kitette a lábát Erdélyből, a közhangulat egyszerre megváltozott. A hős lengyel vezér, aki annyiszor tette kockára életét a magyar ügyért, aki visszaadta az erdélyieknek Erdély földjét, valóságos apja lett ennek az országnak, amely elárvult a hős apa nélkül. Erdélyben még mindig a kezdet elején volt, még nagy szükség lett volna a Bem zseniális szervező képességére. Czetzből, aki Bem távollétében a fővezérségi tisztet töltötte be, hiányzott a Bem törhetetlen energiája és szervező képessége.

Amíg Bem a Bánságban szerzett dicsőséget a magyar fegyvernek, addig Erdélyben alattomos kezek dolgoztak a béke munkája, a Bem által hirdetett testvériesség szelleme ellen.

A felbujtogatott nemzetiségek gyűlélete egyre elviselhetetlenebb formában nyilatkozott meg Erdély népével és lakosságával szemben.

Az osztrákok biztatására a nemzetiségek most már másodízben fordultak orosz segítséghez. Az oroszok június 19-én két helyen, Brassónál és Besztercénél törtek be Erdélybe. Az orosz és osztrák csapatoknak Erdélyből való kiűzetése után, Miklós cár, a bécsi kormány kérelmére a galíciai és bukovinai határon két hadtestet összpontosított, a bécsi udvar újabb sürgős kérelmére pedig meghagyta Paskievits hercegnek, hogy két hadtesttel nyomuljon be Gácsországba. Már 11-én a cár egy kiadványt adott ki, amelyben arra való hivatkozással, hogy a magyarországi zavargások élén lengyel tábornokok állanak, akik birodalma nyugalalmát veszélyeztetik, kijelentette, hogy a forradalom lecsendesítésére fegyveres erővel szándékozik fellépni. Kevéssel azután Varsóban találkozott a két császár és megállapodott a segélynyújtás feltételeiben.

A magyar kormány minden próbálkozása, hogy az európai diplomácia segítségét megnyerje az orosz beavatkozás ellen, eredménytelennek bizo-

nyult. A magyar kormány már május közepén tudatta a nemzettel, hogy az orosz hadsereg közeledik és csak önerejére számíthat.

Az oroszok június 18-án már betörték Magyarországra. Bem ezalatt Erdélyben nagyszabású intézkedéseket tett. Megvizsgálta a határszéli szorosokat, azután Nagyváradra ment, ahol Kossuthal értekezett, aki most még világosabban látta, hogy milyen nagy szüksége van az országnak Bem ritka hadvezéri képességeire. A váradi találkozás után, Bem Kolozsvárra ment, ahol a lelkes magyar asszonyok egy díszkarddal ajándékozták meg. Hálából azért a kardért, amelyet a magyarok önzetlen barátja, a magyar szabadság védelmére ajánlott fel.

Bem Kolozsvárt értesült az orosz betörésről, rögtön Désre utazott és a rendelkezésére álló csapatokat összevonva, Besztercére sietett.

Kossuth június 28-án még egy kiáltványt intéz Európa népeihez, melyben a magyar kormány a magyar nemzet érdekében felszólal az orosz invázió ellen. Megható szavak fejezik be a kiáltványt :

«Ébredjetek fel ó népei és nemzetei Európának. Magyarország terén Európa szabadsága döntetik el. Ez országgal a világszabadság egy nagy földet, e nemzettel egy hív bajnokot fog elveszteni. Mert mi küzdünk utolsó csepp véréig, hogy e föld vagy választott tartománya legyen a vérrrel vívott szent szabadságnak, vagy örökké kárhózatós emléke annak, mint bírnak szövetkezni a zsarnokok s mint tudják a szabad népek és nemzetek egymást gyalázatosan elhagyni».

Ugyancsak június 28-iki keltezéssel írja Kossuth a többek között Bemnek :

«E percben kapom Kolozsvárról június 23-áról írt levelét. Az orosz erdélybeli inváziójáráról tudósítás már tudva volt előttem. Ezredes Kissnek Brassónál történt halála fájdalmasan hatott rám».

«Fájdalommal látom át, hogy altábornagy úr Erdélyből Bánátba most nem jöhet ki».

«De a vész ott is igen nagy, mint általában mindenütt. Most jönnek legnehezebb napjaink : áldja meg Isten fáradalmainkat, mert valóban szükségünk van reá, Bánátban a parancsnokok között örökös viszály van s pedig, rend, összetartás a segítségére volna szükségünk, különben elvesztünk».

«Véleményemet tisztán, nyíltan ki kell mondanom, hogyha gyorsan egyesíthetjük erőnket, a haza meg van mentve, ha nem, nincs. Óhajtanám azért, hogy ön egész erejével kijöjjön, egyesüljön a többi hadtestekkel, vegye át a főparancsnokságot, úgy tour a tour megverjük ellenségeinket s visszanyerjük a világ szabadságát. Ha ez nem lehet, félek, hogy 19 nap alatt sötét katasztrófa történik. Azonban az országot utolsó emberig védendem. Magyarhon népeit most fegyverre szólítom».

Kossuthnak ez a levele, amelynek minden szavából elismerés, nagyrabecsülés érzik ki, jobban megvilágítja Bem történelmi mértékét és nagyságát, mint a halála után, magyar tollból eredő összes dicséreték. És Bemnek, a magyarság legigazabb barátjának, aki a külsőségekre nem sokat adott, bizonyára jobban estek ezek a szavak, mint a hadisíkereiért kapott kitüntetések. De Kossuth Lajos leveléből már kiérzik, nemzete sorsáért aggodó hazafi balsejtelme is. Bem már nem tehetett eleget Kossuth óhajlásának, nem adhatta fel a minden oldalról fenyegetett Erdély védelmét. Küzdelemvágyát csak növelte az a tudat, hogy megint az oroszokkal, hazája ősi ellenségével, kell felvennie a harcot. Az ő páratlan bátorságának, kitartásának és hidegvérének,

melyet a legnagyobb veszély percében is megőrzött, — köszönhető, hogy az erős támadásokat visszavetve, Besztercét még július 10-ig tartotta, de egy újabb túlerős támadás visszavonulásra készítette.

E közben a Székelyföldről egyre rossz hírek jöttek. Lüders a tömösi szorosnál betörve, Bem legnagyobb erőforrását, a Székelyföldet akarta tönkretenni és Hesdorf tábornokot kilencezer emberrel Háromszék ellen küldte.

A határszéli harcokban teljesen kimerült székely had Csíkmegyébe húzódik vissza. Hesdorf megszállja a Székelyföld hadiszertárát, Kézdivásárhelyet és szétromboltatja az ágyúöntő műhelyt. Egy fél nap munkája és Gábor Áron találékonyságának, a nép önfeláldozó hazaszeretetének végvára, az ágyúöntő műhely, romokban hever. Ez a csapás felrázza a lankadó székely virtust, ökölbe szorulnak az erős kezek :

— Ezért megfizetünk, visszaadjuk a kézdivásárhelyi kölcsönt.

Uzonnál ott harcol a hős Gábor Áron is, ő irányítja az ágyútüzet. A vesz-tét érző székely nemzet vészkiáltása dörög az ágyúk hangjában. Végső küzdelemben egy ágyúgolyó leteríti Gábor Áront. A székely ágyúöntő hős halálának híre futótüzként terjedt el a Székelyföldön. Keserű gyász fakadt a hír nyomában. Egy másik gyász hír újabb csapást mér az elárvult székelysége.

Elkeseredett hősi küzdelem után, Lüders megtörte Kiss ezredes hadának ellenállását. Kiss megsebesült, leesett lováról, de tovább harcolt. Egy másik lövés után elájult és az ellenség kezébe került.

Majd Brassó is elesett és Lüders csapatai elfoglalták a magyarok által kiürített várost.

Bem teljes tudatával bírt annak, hogy a Székelyföld meggyöngülése milyen katasztrófális lehet a hadjárat kimenetelére nézve. Ezért Székelyföldre ment, hogy a lankadó harci kedvet a székelyekben felébressze.

A Csíkba vezető szorost Gál Sándor védte néhány száz emberrel. Alvezérei megtagadták az engedelmességet, otthagyták az állásokat és a sereg nagy részével Csíkszeredába húzódtak vissza.

Gál megesküdött, hogy inkább az utolsó szál emberig elpusztul, de a muszkát nem engedi be. Ő maga is mint közlegény állt őrt a mitácsi dombháton, mikor Bem odaérkezett. A tábornok a fegyelmetlenséget nem tűrte, a zászlót hűtlenül elhagyó alezredest és őrnagyot haditörvényszék elé állította.

Bem Csíkszeredába érkezve, mindjárt válaszolt Kossuthnak július 9-éről keltezett levelére, amelyben ismételten felajánlja neki a fővezérséget.

— A nagyon nehéz és nagyon kellemetlen feladat vállalása esetén — írja Bem — kiköti a szabad kezet arra, hogy alvezéreit maga választhassa ki és a hadműveleteket saját belátása szerint intézhesse.

Bem addig sem tűrt el semmi beleavatkozást a hadvezetést illetően, egyedül Kossuthtól fogadott el utasításokat. Egész haditénykedése alatt hozzászokott a szuverén hatalom gyakorlásához. Ezt korántsem tekinthetjük zsarnoki vonásnak, hanem egész fensőbbeséges lénye és egyénisége jogos megnyilvánulásának. Bem, aki nagyon optimista volt és bámulatos haditeljesítményei igazolták is optimizmusát, bízott benne, hogy a magyar ügyet még diadalra viheti.

Már abban is kivált a többi tábornok közül, hogy a hadakozáson kívül a külfölddel való összeköttetést is ápolta, ő volt az első, aki jelentéseivel, a francia köztársaság alelnökét, személyes barátját, valamint a Bukarestben és Konstantinápolyban akkreditált konzulokat a magyarországi viszonyok

felől tájékoztatta és Magyarország és a Porta között a békitő összeköttetés útját egyengette. A Kossuth által javasolt moldvai expedíció terve is élénken foglalkoztatta. A július 16-áról keltezett levelében Kossuth közli Bemmel, hogy két romániai emigráns Balces és Bolliák ajánlatot tettek egy román légió alakítására. Kossuth elvileg elfogadta a gondolatot és a részletek megbeszélése végett Bemhez utasította a két emigránst.

«Ajánlom őket. A dolog igen fontos — folytatja levelében Kossuth. — Ha ön Romániába nyomulna (mit igen szeretnék) e zászlóalj az avantgard-ot képezhetné. A következmény felszámíthatatlan volna. Ha a dolog romániai bemenetelre kerül, kérem ez urakat pár nappal ezelőtt tanácskozáásra hívni fel, hogy előre intézkedhessenek. Igen szükségesnek vélem megmondani a proklamációban, mint a törökök és románok barátai jövőnk felszabadítani őket az orosz nyomás alól.» A törökök kétes politikát űznek, il faut les comprendre».

A törökök magatartását illetőleg maga Bem is osztotta a Kossuth meggyőződését. Omer basa, annak ellenére, hogy a magyar küldöttséget Orsován nagyon szívélyesen fogadta, mégsem teljesítette Bemnek azt a kérését, hogy az állítólag semleges területre húzódott osztrák hadtestet lefegyverezze. A renegát Omer pasával egyetértve Faud effendi török diplomáciai meghatalmazott már március 24-én kijelentette De Segur francia főkonzulnak, hogy okosan és ügyesen fog kitérni Bem kérése elől, azután már nem is válaszolt Bem levelére, amelyben támogatását kérte. Bem ebből a magatartásból arra következtetett, hogy az oroszok megvesztegették.

Ezek az apró kudarcok, valamint a Magyarországból jövő rossz hírek fokozták Bem haditevékenységét. Csíkszeredán 12 ezer embert és 50 ágyút összegyűjtve, július 19-én előrenyomult Brassó felé. Rövid ütközet után a szövetséges csapatok Kökös és Illyefalvára húzódtak vissza. Július 21-én Bem még megismételte támadását, majd július 22-én betört Moldvába.

A lakossághoz kiáltványt bocsátott ki, amelyben felszólította, hogy fogjanak fegyvert, gyűljenek zászlója alá, hogy a törökökkel kezefogva, az oroszokat Erdély és Románia területéről kiűzhessék. Azután Moller orosz tábornok csapatait visszaszorította, 24-én újból felszólítja a moldvaikat, hogy siessenek lerázni az orosz jármot. Különösen arra számított, hogy Bukovinában, a Szeret mellett élő csángók megragadják az alkalmat, hogy a magyar testvérekhez csatlakozzanak. Azonban az elnyomott moldvai nép körében ezek a kiáltványok nem találtak visszhangra.

Bem meggyőződve róla, hogy a moldvai vállalkozása nem hozhatja meg a várt eredményt, július 25-én csapatával visszatért Erdélybe.

Moldvából visszajövet, Berecken találkozott Petőfi Sándorral, akit valami titokzatos erő, amelynek nem tudott ellenállni, visszaűzött Bemhez. Ez a találkozás döntő hatású volt Petőfi életére. A költő, amint megpillantotta Bem hintáját, hozzá szaladt; a hintó megállt, Bem kitérte két karját és magához ölelte a költőt. — Mon fils, mon fils — rebegette könnyezve a vezér. A körülálló népség azt kérdezte Egresy Gáborról, aki Petőfi kíséretében volt, «Fia ez a generálisnak?»

A költő boldogan írja feleségének, hogy Bem, ha lehet, most atyaiabb és nyájasabb hozzá, mint azelőtt volt. A kormányhoz pedig jelentés ment. — «Segédtisztém, Petőfi őrnagy, aki Klapka tábornok gyalázatos eljárása miatt leköszönt, ismét szolgálatba lépett». De a végzet már nagyon rövidre szabta ezt a szolgálati időt.

Bem elsősorban Nagyszében és a vöröstoronyi szoros visszafoglalását tűzte ki célul.

Marosvásárhelyre érkezve, újra szervezte kis hadseregét. Lüders, aki Szebent bevette, nem tágitott attól a tervétől, hogy a Székelyföldet tönkretegy. Őt ponton készítette elő a támadást. Szebenből felhívást intézett a románokhoz, hogyha az örökségre számot akarnak tartani, július 29-én gyűlekezzenek Nagy-Csergéden. Ő meg a segesvári vonalat választotta magának. Bem, Vásárhelyt értesült Lüders bekerítő tervéről. Erre rögtön megváltoztatta haditervét. Gál Sándor seregét, amelyet Vásárhelyre terelt, Segesvár felé irányította. Arra számított, hogyha sikerül az osztrák főerőt visszavernie, ezzel meghiúsítja Lüders tervét, és akkor egyenesen őt támadja meg.

Július 30-án Bem 5000 emberrel, 14 ágyúval elindult Segesvárra. Lüders óriási felkészültséggel várta Segesvárnál. Bem Héjjasfalvánál az orosz előőrsre bukkant, azt visszaverte, és kis seregével délelőtt 1-kor megindította a tüzérségi támadást Fehéregyháza felől. Az első ágyúlövessel megölték Szkarriatint, Lüders vezérkari főnökét. Az orosz jobbszárny inogni kezdett. Erre Lüders személyesen vette át a vezetést. A kis magyar sereg az irtózatos ágyúharc ellenére este 7-ig halált megvető bátorsággal tartotta magát. Ekkor négy század ulánus a jobbszárnyra vetette magát. Bem serege, amely jórészt tüzet nem látott újoncokból állott, nem tudott ellentállni a háromszoros túlerőnek, felbomlott és a lovasság által üldözve, Héjjasfalvára hátrált. Bem alól kilőttek lovát, mire a vezér szekérbe ült. De közben a szekér feldőlt és ő is csak úgy menekülhetett, hogy lefeküdt az árokba, köpenyével eltakarta arcát és halottnak tetette magát. Mikor az üldözők serege elvonult, hűséges huszársjai, akik holtteste után kutattak, szerencsésen rátaláltak és kimentették veszedelemes helyzetéből.

A segesvári csata a nagy véráldozaton kívül súlyos veszteséget jelentett. Az összes társzekerek, köztük Bem kocsija fontos iratokkal és a Kolozsvárt kapott díszkarddal együtt, az oroszok kezébe kerültek.

Bem rögtön Petőfi után érdeklődött.

— Oú est mon fils? De erre a kérdésre senki sem tudott válaszolni. A honvéd dicsőség halhatatlan énekesének az áhított halálmód jutott osztályrészéül.

A hős lengyel vezért nagyon fájdalmasan érintette az ő kedvenc «fiának» elvesztése. A költő halála mintegy beigazolta a predestinációba vetett rendületlen hitét. Hiszen ő mindent elkövetett, hogy Petőfit visszatartsa és a költő egy titkos hatalomtól hajtva, mégis ment előre, Végzete felé. Petőfit siratva, talán megsejtette, hogy maga a nemzet is így megy a feltartóztatlanul közeledő végzet elébe. De akármit érzett is befelé, Bem apó nem mutatott csüggedést az ő fiai előtt, hiszen az egyre fogyó önbizalmat kellett élesztenie a hadseregben. Ő, aki egész életét katonák között töltötte, jól tudta, hogy erre a katonának éppen olyan szüksége van, mint a municióra, vagy az ételre. Fényes hadisikereinél stratégiai tudománya mellett nagy segítségre volt az emberi lélek ismerete. Hány ezer katonának szépítette meg utolsó óráját, az egész lényéből kisugárzó bizakodást adva ajándékba a biztos halálba indulóknak.

Bem, serege roncsával Segesvárról visszatért Vásárhelyre. Ez volt legkedvesebb városa Erdélyben, itt időzött a legszívesebben. Ha megsebesült, ha feltétlenül pihenésre volt szüksége, mindig azt mondta :

— Menjünk Vásárhelyre !

De a segesvári csatavesztés után már Vásárhelyt sem találta jól magát, Hihetetlen tevékenységet fejtett ki serege újjászervezése körül. Kemény

Farkast Kolozsvárról Gálfalvára rendelte, ő maga a rendelkezésére álló erőkkel Szeben felé indult. A száz kilométer útát nagy hőségben három nap alatt tette meg és ötödikén megérkezett Szeben elé.

Az ellenséges had Hassford vezetésével Nagycsűríg ment elibe. Bem, mint rendesen, ezt a csatáját is nagy ágyúzással kezdte meg. Hassford bekerítéstől tartva, feladta a harcot és Szebenbe vonult vissza. Innen Bem az oroszokat öt órai kemény harc után kiverte és Vesztenig üldözte.

Bem tehát elérte célját, másodsor is bevette Szebent, de ez a dicsőség rövidéletű volt. Lüders, aki a segesvári csata után Erdőszentgyörgyön értesült Bem győzelméről, rögtön Szeben felé indította seregét és 30 órai gyors menetelés után augusztus 6-án egy nappal később mint Bem, Vizaknán foglalt állást.

Bem, amint Lüders közeledéséről értesült, egy huszárszázadot, Stein ezredes felkutatására küldött. Akkor még nem tudta, hogy augusztus elsején Hassford Szászsebes előtt megtámadta Steint és visszaverte. Lüders gyorsan követte Bem seregét, elővédjei már augusztus 6-án megszállták a Nagy-Csürtől északra fekvő magaslatokat. Bem Nagy-Csürrnél megütközött, hosszas tartotta magát, de a nagy túlerővel nem tudott megküzdeni. A lovas tömeg támadása hátrálásra kényszerítette a magyar csapatokat. Bem, hogy Stein-nal egyesüljön, Szerdahely felé vette útját. Szokása szerint személyesen, ágyúival fedezte a visszavonulást. Miként annyiszor, itt is szinte foglyul esett; katonái alig tudták a golyók záporából kihozni.

Szászsebesre érve, már ott várja a Kossuth futárja a kormányzó levelével, amelyben ismételtén arra kéri, hogy jöjjön Magyarországra és vegye át az összes csapatok főparancsnokságát.

«Az ön puritán jelleme, hadvezéri tudása — írja Kossuth — talán még segíthet hanyatló ügyünkön.»

Bem a vezényletet átadta Stein ezredesnek és meghagyta, hogy Szászsebest és a Piskihidat utolsó emberig védje. Másnap Déván át Magyarországra utazott, hogy Kossuth kívánságának eleget tegyen.

Az utolsó napok rohamosan siettették a nemzetre váró katasztrófát. Az egymást követő vereségek, a kormánynek Aradra való menekülése általános lehangoltságot váltottak ki a hadseregben. A tábornokok közötti folytonos egyenetlenkedés megnehezítette a Kossuth helyzetét, mint soraiból is kiviláglik, csak abban bízott, hogy Bem még megmentheti a helyzetet. De ez már inkább a hazájáért mindent áldozó és annak megmentésére mindent elkövető hazafi reménye, mint a komoly államférfi reális elgondolása volt.

Bem értesülést szerezvén róla, hogy Dembinszky Temesvárnál az osztrákokkal hadakozik, odasietett, hogy átvegye a fővezérséget. Dembinszkyt nagyon meglepte, mikor Rékás irányából egy négylovas ócska batár robogott elé s a batárból kopottas, huszáratíllában fehértollú, sűrke csákoval a fején, egy törődött öreg ember szállott ki — Bem tábornok. Dembinszkynek akkor még nem volt tudomása Bem főhadvezéri kinevezéséről. Ahogy meghallotta, hogy Bem azért jött, hogy átvegye a vezényletet, megölelte honfitársát.

— Barátom, köszönöm, hogy leveszed vállaimról a nehéz keresztet.

A legnagyobb áldozat és önfeláldozás volt ilyen körülmények között a fővezérséget vállalni. Bem a csata megkezdése után érkezett a táborba és teljesen ismeretlen viszonyok közé került. Sem a terepviszonyokat, sem a katonákat nem ismerte, de azért mindenütt örömujjongással köszöntötték.

— Éljen Bem apó! Éljen a hős vezér! — hangzott fel. (Folytatjuk.)

OSZTROLENKA CSILLAGA.

Bem tábornok élete.

Irtá: Hory Etelka.

6-ik közlemény.

— Legalább vége az örökös retirálásnak — teszik hozzá örvendezve. Dembinszky azt a tanácsot adja Bemnek, hogy huzódjék vissza a Béga balpartjára, ahol a sereg kipihenhetné magát.

— Köszönöm a jóindulatot — mosolyog Bem —, de örökké csak nem hátrálhat az ember.

Bemnek az volt a terve, hogy Kmety hadosztályával az ellenség jobb-
oldala ellen támadást intéz és Arad felé vonul, hogy ott Görgeyvel egyesüljön és azután vívja meg a döntő ütközetet. Rögtön intézkedett, hogy tüzérségét megerősítse és seregét a temesvári úttól jobbra csatarendbe állítsa. Eközben Becskerek elé érkezett lovas hadosztálya élén Haynau tábornagy is, aki észreveszi, hogy a magyar sereg keresztül akar törni harcvonalán. Erre rögtön megteszi az ellenintézkedéseket és egy orosz hadosztályt Szent-andrás felé indít. Ezt látva Bem, hat század huszárt egy lovas üteggel átküld a Nyárad patakán, hogy az osztrák ütegeket oldalbatámadja. Az osztrák tüzérség meglepetve hátrál Kisbecskerek felé, de az eközben előrenyomuló huszárság megtámadja őket.

Két órai kemény ágyuharc után a lőszer hiánya a magyar ütegeket elnémulásra készítette.

Haynau igyekszik kihasználni a pillanatnyi előnyt és parancsot ad csapatainak, hogy törjenek át a Nyárad túlsó partjára. A magyar tüzérség pusztító ágyútűzzel fogadja az előnyomulókat és hátrálásra készíti őket. Haynau megretten és lóhalálban Lichtenstein hercegért küld. A küzdelem ágyúharccá fejlődik. Néhány órai ágyúzás után a magyar ütegek tüze lan-
kadni kezd; fogyatékán a lőpor és a golyó.

— Töltényt, töltényt — kiáltják az ütegpáncsnokok.

De a tartaléktól azzal a lesújtó válasszal térnek vissza, hogy nincsen több töltény. Ez eldöntötte az ütközet sorsát. Bem parancsot küld Kmetynek, hogy az ellenség jobboldalát támadja meg, ő maga a balszárny felé száguld, hogy a megújuló támadás esetére intézkedjék. A tábornok paripája valamitől megbokrosodik, az öreg úr kifordul a nyeregből, és közben súlyosan összezúzza vállpercét. Kísérete félig alétan szállítja be a csatátér mögötti vadász-erdő vadászlakába. A vezér nélkül maradt magyar seregben egyszerre minden rend felbomlik. A győzelembe vetett hit kiveszett a szívekből, már csak a fáradságot, az éhséget érezték, a bizakodást csüggedés váltotta fel. Egy szemtanu elbeszélése szerint «a kór, mely hónapok óta lappangott a seregben, melyet a szüntelen hátrálás, a sok nélkülözés okozott és érlelt, Temesvárnál tört ki egész rettenetességében».

Dembinszky, Mészáros, Percel is ott voltak ugyan a csata színhelyén, de egyik sem vette kezébe a küzdelem további irányítását. «A lovasság — Mészáros elbeszélése szerint — néhány sikertelen roham után hátravonult. Ezt követte Gál, utóbb a Guillaume hadteste is, szóval minden hátrálóban volt. Kinek a parancsolatjára! Nem tudatik. Amint nem volt főparancsnok, úgy nem volt senki, aki Bem terve szerint a seregnek irányt adott volna.

S így a sereg önszántából Temesvár felé tartott, mert az odavezető út mind a két felén menedéket nyújtó sűrű erdőségből állott.)

Bem, ahogy magához tér, azonnal intézkedik, hogy Kmety támadja meg az osztrák jobboldalt.

A sebesült Bem tábornokot közben bekötözik; lázasan fekszik ágyában, de nem panaszkodik. A tehetetlenség tudata jobban bántja, mint a fizikai fájdalmak. A körülötte gyülekező tábornokok tanácstalanok. Bem Dembinszkyhez fordul.

— Látod — mondja — minő helyzetben vagyok. Kérlek, vedd át, hacsak ideiglenesen is a csapatok vezetését.

— Nem, barátom — fortyan fel Dembinszky —, mert valahányszor a sör megsavanyodott, rendesen nekem adták ide megjavítás végett. S mihelyt megjavítottam, mindjárt másra bizzák, aki újból elrontja. Ez sokkal hálátlanabb mesterség, hogysem újra folytassam.

A jelenlévő többi tábornokok is megtagadták Bem kérését. Erre Bem Guillaume-t nevezte ki vezérkari főnökévé és megbízta, hogy a kormányzót értesítse a történekről. Az ellenség akkor már a Vadászerdő felé közeledett. Onnan is menekülni kellett. Bem Lugosra szállíttatta magát, ahová a sereg is követte.

(«Világos csak zárójelene volt a szomorú drámának. Szabadságunk sírja Temesvár», jegyezte meg találóan Klapka.)

A temesvári csatavesztés döntő hatással volt Magyarország függetlenségi harcára.

Görgey már előre kijelentette, hogyha az osztrákok győznek Temesvárnál, ő leteszi a fegyvert.

Amint Guillaume jelentése megérkezett a vereségről, Görgey rögtön ismétli elhatározását a kormányzó előtt. Nem harcol tovább, feladja a küzdelmet.

Míg a pártoskodó magyarországi tábornokok nagyrésze könnyen fogadja el a fegyverletétel gondolatát, addig Bem tábornok, az idegen vezér, nem akarja feladni a küzdelmet: hős lelke irtózik a megalkuvástól.

Bem, Kossuthnak Aradról augusztus 10-én keltezt levelére azt válaszolta, hogy az ügy még nincsen elveszve. Mindenképen személyesen akar találkozni Kossuthal és augusztus 11-én Aradra indul. Radnán tudja meg, hogy Kossuth lemondott és a hatalmat Görgey vette kezébe. Erre futárt meneszt Kossuth után és kéri, térjen vissza az országba, ragadja magához a hatalmat. De már minden késő. Kossuth, amint azt válaszlevelében meg is írta, csak abban az esetben vehetné kezébe a hatalmat, ha erre Görgey felszólítná. Bem minden kísérlete, hogy Kossuthot rávegye a visszatérésre hiábavaló volt. A végzet már úgy határozott, hogy a nemzet apja ne térhessen vissza többet hazájába.

Bem még bízott benne, hogy Erdélyben tovább folytathatja küzdelmeit. Serege maradványával augusztus 16-án Dobra ment és a vezérletet Beke ezredesnek adta át.

A lesneki táborban Bem még egy végtanácskozást tartott. Közölte a sereggel Görgey fegyverletételét, de egyúttal azt is közölte, hogy még 150 ágyú és az erdélyi sereget is beleszámítva, mintegy 4000 ember áll a rendelkezésére, tehát Erdély védőhegyei között még fel lehetne venni a harcot az ellenséggel. Bem az ő törhetetlen hitét igyekszik beoltani katonái lelkébe.

— Igaz, hogy a lőszer kevés, az élelem még kevesebb, de hát majd

megsegít az Isten. Az a fő, hogy ne csüggedjünk, csak egy kis győzelem és jóra fordul minden — biztatja őket.

De a lelkes szavak már nem találnak visszhangra. A lelki harcképtelenség átragadt az erdélyiekre is.

A temesvári ütközet után, Kmety ezredes dandára volt még leginkább harcképes. Mialatt Bem és Guillaume maradványserege Fecséten át Erdély felé indult, Kmety vállalkozott az önfeláldozó feladatra, hogy dandárjával fedezze a visszavonulást. Lugosnál sikerült is félnapi vitéz ellenállással a huszszorosán túlnyomó ellenséges erőt feltartóztatni.

Ezalatt Bem az utolsó ütközetre készült. A sereg már készenlétben állott, mikor a piskihíd felől egy orosz tiszt érkezett, mint Lüders tábori futárja. Felszólította a tábornokot, hogy Görgey példájára tegye le a fegyvert.

— Mi a feltétel és a biztosíték? — kérdezte Bem ridegen.

Az orosz erre nem tudott válaszolni, mire Bem szokott fölényes modorával folytatta:

— Láthatja, hogy éppen csatába indulok, önt is csak a harcvonalból ereszthettem vissza. Szíves lesz tehát addig itt maradni, míg vonalát lőtávolságra meg nem közelítettük.

Ezzel az orosz ellenvetései dacára Bem elővédjéhez sietett, lóra ült és hajnalban elfoglalta Dévát.

Reggel 24 órai fegyverszünetet kötött az oroszokkal, majd a még megmaradt sereg vezetését Beke ezredesre bízta.

Kevéssel azután, a sors különös ironiájaként Bem utolsó ezrede, a Beke vezetése alatt álló 11-es zászlóalj, éppen a piskihídnál tette le a fegyvert, ahol néhány hónappal azelőtt a dicsőség fénypontján állott.

A szerencsétlen kimenetelű segesvári csata után minden rend felbomlott az országban. A vezéreknek egymás közötti örökös viszálykodása és meghasonlottsága, amely siettette a szabadságharc leverését, az összeomlás pillanatában a hadsereg és lakosság körében csak fokozta a kétségbeesést. Az életfentartási ösztön, a fogságtól való félelem, sok száz embernek adott vándorbotot a kezébe.

Vége Bem is belátta, hogy a kétfelől fenyegető ellenséggel szemben a már részben demoralizált hadsereggel nem folytathatja tovább a küzdelmet.

A dévai ütközetrel tehát a Bem erdélyi hadjárata befejeződött. Az összeomlás katasztrófájának pillanatában Bem önkéntes misszióján keresztül megdöbbenő erővel érezte a két nemzet tragikus sorsközösségét. Ahogy Lengyelország a maga nemzeti törekvéseivel századokon át szemben találta magát a cári Oroszország nemzeti és emberi jogokat elnyomó abszolutisztikus uralmával, éppen úgy állott szemben a történelem vérzivataros századain keresztül a nemzeti létéért küzdő Magyarország — a Habsburgok uralmával. Mint ahogy Lengyelországot nem menthették meg szabadsághősei és nemzeti mártirjai a feldarabolástól, — amit annak idején már Kázmér király a lengyel trónról való lemondásakor prófétai ihlettel jósolt meg az országgyűlésnek —, úgy Magyarországot sem menthették meg nagy véraldozatokat követelő, hősi küzdelmei a Habsburgok elnyomásától. A cári kormány jogtalan beavatkozása, a magyar szabadságharc leverésével egyszerre semmisítette meg a magyar és lengyel nemzeti törekvéseket.

De Bem azok közé a nagy alkotó szellemek közé tartozott, akik nem állnak meg csüggedten a romok mellett, hanem rögtön arra gondolnak, hogy mit lehet majd a romokból felépíteni?

A hadvezérnek megállást parancsolt a sors, de a politikus agyában a még az összeomlás előtt fogant politikai elgondolások, amelyek a törökökkel való összeköttetést célozták, most újból előtérbe kerültek.

Felszólította néhány meghitt tisztjét, hogy kísérjék ki őt Romániába és onnan bujdossanak Törökországba. A Bemhez híven ragaszkodó Weppler Nándor huszárezredes 500 huszárral, Stein és Guillaume tábornokok nem tágitottak a vezér mellől, aki annyi áldozatkészséggel szolgálta a magyar nemzet ügyét. Elhatározták, hogy mellette maradnak és ahogy osztoztak vele a dicsőségben, úgy most ha kell, a balsorsot is megosztják vele.

A Bem tábornok lelkébe az eszményi hazaszeretet kitörülhetetlen betűkkel véste be örökös mementóként a szavakat, amelyek Rákóczi Ferenc zászlóján hirdették a szabadság evangéliumát.

«Elnyomva is feltámadunk!»

Ezeknek a szavaknak az erőt adó hite világította meg Bem előtt a bujdosók bizonytalan útját abban a keserű órában, amikor búcsút mondott Erdélyországnak; törődött, nyitott sebektől sajgó testének is ez adott erőt, mikor hűséges bajtársaitól követve, egy kopott táskával, két arannyal a zsebében elindult a száműzetésbe.

Bem a száműzetésben.

«Csak az a nemzet hal meg, amelyik nem akar élni», mondta Bem tábornok, mikor elhagyta Erdélyt. Erős lélekről, törhetetlen hitről tanuskodó szavak, amelyek az összeomlás tragikus momentumában is, a nemzeti eszmék mellett kitartó szabadsághős emberi és történelmi nagyságát bizonyítják. Egész életén egy eszme, a nemzeti szabadság megvalósítására törekedett és a törhetetlen akarás, amely nem ismert meghátrálást, amely áldozatos tettek szakadatlan láncolatát követelte tőle, még nagyobbnak tünteti fel a balsorssal farkasszemet néző, serege roncsaival száműzetésbe induló vezért, mint a legelédává foszlott győzelmek diadalmas hőseit.

Minden összeomlott körülötte, de a nemzet szabadságának kivívásába vetett hite rendíthetetlenül élt a lelkében.

Bem többet vesztett, mint bujdosó társai. Két nemzet szabadságáért küzdött és a magyar szabadságharc leverésében a lengyel törekvések gemsemmisítését látta. A nemzeti veszteség átérzése csak fokozta akaraterejét. Sebesülten, a régi sebek kiújuló fájdalmával, folytonos nélkülözések között érkezett társaival török földre.

Bem, a minden tettében megnyilvánuló igazságérettől hajtva, Kosuthnak írott levelében elismeréssel adózik a száműzetést vele hűségesen megosztó, kis csapatról.

«Nem szökevények ezek, akik gyáván elhagyták hazájukat, hanem vitézek, akik az utolsó pillanatig harcoltak velem együtt s akik egykor majd a jövődő magyar hadsereg magja lehetnek.»

Ez a néhány sor is tanuságtétel amellet, hogy Bem, ha látszólag megadással is viselte a száműzöttek sorsát, befelé egy pillanatig sem adta fel a küzdelmet.

A menekülők különböző csoportokban és időben érkeztek, de szeptember elején már mind együtt voltak Viddinben, amely a száműzöttek első állomása volt. A több mint 5000 főből álló csapatot nem lehetett a városban elhelyezni, azért a katonaság a városon kívül álló térségen ütött tábor.

A főtiszteket a belvárosban szállásolták el. A hazát, otthont vesztett emberekre a száműzetésben a legnagyobb nélkülözések vártak. Foglalkozás nélkül csak a tétlenség, a rabsággal együtt járó, lélekölő semmittevésben synylódtak. A nagyobbára művelt magyar menekültek elszigeteltségükben a szellemi élet majdnem minden jótéteményétől meg voltak ott fosztva. Az első napokban, ha az életük biztonságban is volt, a jövő annál bizonytalanabbnak látszott. A sok nélkülözés mellett ez a bizonytalanság volt a legkínosabb. A kiadatásukról különböző formában keringő rémhírek állandó izgalomban és rettegettségben tartották őket. A nyomór, a szokatlan éghajlati viszonyok miatt fellépett betegségek, nagyon megtizedelték a honvédek sorát. Kossuth mindent elkövetett, hogy a menekültek sorsát némiképen enyhítse. Teljhatalmú ügyvivője, gróf Andrássy Gyula ezredes, által kieszközölte a Portánál, hogy a viddini magyar menekülteket tisztességes ruhával és élelemmel lássák el.

A Porta hivatalnokai barátságosan fogadták a szerencsétlen hazátlanokat és szabadságharcunk kiválóbb alakjai iránt hódoló tisztelettel viseltettek.

Bem legendás híre már megelőzte érkezését. A két *autokrata* nagyhatalom, Oroszország és Ausztria ellen küzdő lengyel tábornokot valami csodálatos nimbusz vette körül.

Úgy az orosz, mint az osztrák kormány tisztában volt vele, hogy a szabadságharc mindaddig nincsen véglegesen befejezve, míg ennek külföldre menekült vezérei még életben vannak. Ebből a szempontból indulva ki, még a hontalanok ellen is folytatta az üldözést.

Oroszország és Ausztria, felbátorítva Törökország tehetetlensége és a nyugati hatalmak azon közönye által, melyet ezek a függetlenségi harc ideje alatt tanusítottak, a menekültek kiadatását követelték. Ausztria a magyar, galíciai-lengyel és az osztrák, olasz, Oroszország pedig az orosz-lengyel menekülteket mint állítólagos alattvalóit követelte és igényeit mindkét hatalom régebbi szerződésekre alapította. Miklós cár az 1775-iki Kejnardzsci egyezsége, az osztrák kormány pedig az 1718-iki, passarovici és az 1739-iki nándorfehérvári szerződés egyes pontjaira hivatkozott. Konstantinápolyban, sőt a cár sajátkezűleg írott levelében parancsoló hangon követelte a szultántól a menekültek kiadását. Ugyanakkor a két hatalom, hogy fellépésének nagyobb súlyt adjon, előre toltta seregeit a török határ felé.

Az orosz és osztrák követek, Titoff és Stürmer gróf s a cár által Konstantinápolyba küldött rendkívüli követ, Radzivill, mindinkább sürgető és fenyegető követeléseikkel szünet nélkül ostromolták a török kormányt. A Porta már a kiadatás mellett döntött, de a szultán ünnepélyesen kijelentette, hogy nem akar gyalázatot hozni saját nevére, a vendégjog megsértése által, hogy kiszolgáltatassa ellenségeik bosszújának a szerencsétleneket, kik nála oltalmat kerestek és a cárhoz intézett levelében határozottan megtagadják az emigránsok kiadását.

Azt azonban belátta, hogy nem elég erős az osztrák és orosz hatalmakkal szemben, ezért Anglia és Franciaország képviselőihez fordult azzal a kérdéssel, hogy amennyiben a követelés visszautasítása háborúhoz találna vezetni, számíthat-e Törökország a két nyugati hatalom támogatására. Mind a két nagyhatalom képviselője igenlő választ adott.

A magyar és lengyel menekültek Oroszország és Ausztria által kívánt kiadásának megtagadása az egész európai diplomáciát élénk mozgásba hozta és a nemzetek figyelmét a török birodalom felé terelte, amely a magyar, lengyel menekültek kérdése miatt új politikai lehetőség központja lett.

A diplomáciai levelezésből világosan kitűnik, hogy az Ausztria és Oroszország által említett szerződésekben nem voltak olyan megállapodások, melyeket a menekültekre alkalmazni lehetett volna. Jog helyett most is csak az erő, a hatalom alapján akartak célt érni.

Az ellenséges hatalmak élénk színekkel ecsetelték a nagy veszélyt, mely a forradalmi elemeknek a török határ szélén való összpontosításából, nemcsak a szomszéd tartományokra, de Törökországra nézve is háramolhatik. Miután sürgető fellépésüknek nem volt más eredménye, mint az, hogy az ügy elintézését szándékosan halogató török kormánytól csak kitérő válaszokat kaptak, az osztrák követ kormányának ismételt felszólítása után, Ali basának küldött nyilatkozatában kijelentette, hogy a menekültek kiadatásának ügyében minden további halogatást tagadó válasznak tekint és ha erre nézve két nap alatt nem kap határozott választ, megszakítja a portánál a diplomáciai összeköttetést.

Mindazonáltal az óvatos nagyvezír mégsem akart ujjat húzni az orosz és osztrák udvarokkal és a kiadatás megtagadása után nemsokára, Fuad effendit Pétervárra, Mausurust Bécsbe küldte azzal a megbízással, hogy a menekültek ügyét minden idegen befolyás nélkül rendezzék. Azalatt pedig, hogy a diván határozata jogerőre emelkedjék a nagyvezír egyes diplomáciai fogással a Rusztsuk-Kinandsire, orosz-török szerződés alapján akarta a dolgot elsimítani. Ezen szerződés 2. pontja szerint, «ha a két birodalom azon alattvalói, kik felségsértési bűnt követtek el, itt vagy amott menhelyet akarnak keresni, nem hogy oltalmat találnának, hanem tüstént kifognak adatni, vagy üzenni azon országból, ahová menekültek, *kivéve azokat, akik akár Oroszországban, akár Törökországban a mohamedán vallásra térnének át.*»

Most már az egyezkedési pont utolsó feltételét kellett a menekültek által elfogadtatni. Az oroszokkal szembeni látszólagos engedékenység az orosz-török szerződésnek az alkalmas politikai pillanatban való életbeléptetése, a ravasz és számító Resid pasának messzemenő politikai tervét volt hivatva szolgálni és elősegíteni. Resid pasa, mint nagyvezír döntő befolyással bírt a külgyi politika irányítására. Felvilágosodott, messzelátó államférfi volt, aki minden lehetőet elkövetett a török birodalom érdekében. Jól látta, hogy a törököknek az oroszal folytatott háborúskodása milyen halálos csapást mért a török birodalomra s az abból eredt békekötések mennyire lealázták, meggyöngítették a fényes Porta tekintélyét. Legfőbb törekvése volt tehát az alárendeltség alól fölszabadítani a török birodalmat, mert amíg Oroszország fenyegető veszedelemként állott a tehetetlen Törökország határán, addig számolniok kellett azzal a rettegett lehetőséggel, hogy ki fogják őket szorítani Ázsiába. Törökország politikai érdekei tehát kívánatosá tették Magyarország és Lengyelország visszaállítását. Mikor aztán a magyar szabadságharc leverése után, a magyar és lengyel, olasz menekültek nagyszámmal tódultak a török földre és az európai szabadságmozgalmaknak olyan kiváló hősei, mint Kossuth, Bem, Dembinszky, Guillaume, Kmety stb. a török kormány oltalma alá helyezték magukat, ezt a körülményt Resid pasa az ő háborús céljai elérésére akarta kihasználni. Jól tudta, hogyha ilyen fontos személyeket védelmébe vesz, ezzel az európai közvélemény rokonszenvét biztosítja magának. Minden számítása mellett csak természetes volt, mint hogy egy vitéz nép fia, tisztelettel adózott a magyar bátorságnak és a szabadság kiváló alakjai iránt hódolattal viseltetett.

Bem tábornok legendás hire már megelőzte érkezését. Megkülönböztett tisztelettel bántak vele.

A háborús párt és elsősorban Resid pasa, politikai elgondolásukban nagy szerepet szántak az oroszokkal szemben annyi diadalt aratott lengyel hősnek. Resid pasa abban a biztos reményben, hogy az Oroszországgal való háború után vonná a fölkelést Lengyelországban és Litvániában, folytatta politikai tervezgetését. Megbizottai által felszólította a menekülteket, hogy térjenek át a próféta hitére, ígérve, hogy mint a szultán alattvalói a Porta olyan oltalmat nyújthat nekik, amilyenben mint osztrák, vagy orosz alattvalókat nem részesíthetné.

Czajkovszky és Andrássy magyar-lengyel ágensek levélben igyekeztek honfitársaikat a nagyvezír ajánlatának elfogadására rábeszélni. A tömeges áttéréstől ők is messzemenő politikai következményeket vártak. Amennyire örültek a menekültek a ki nem adás határozatának, annyira zavarba hozta őket ez a felszólítás. Az emigráció vezetői körében is nagy izgalmat okozott a Porta felszólítása és a teljesen ellentmondó vélemények meghasonlást idéztek elő. Az emigráció két pártra szakadt. Kossuth, Mészáros, Batthyány, Dembinszky, Zsimoiszky határozottan elleneztek az izlámra való áttérést. Viszont Bem más szempontból ítélte meg a helyzetet. Hiszen ő, aki a lengyel elnyomatás korában született és már az anyatejjel magába szívta az ősellenség, az orosz elleni gyűlöletet, minden utat elfogadhatónak tartott, amely az orosz hatalom megdöntésén keresztül hazája szabadságának kivívásához vezethetett.

Sem az érthető izgalom, amely az életsorsok felett való döntés idejében a száműzöttek között uralkodott, sem a Kossuth és pártjának állásfoglalása nem zavarták meg és nem befolyásolták Bem politikai elgondolását. Világosan látó fejvel mérlegelte a helyzetet, mikor a valószínűnek látszó orosz háború kitörésére alapította számításait. Ő, akit a Porta megkülönböztetett tisztelettel kezelt, az oroszverő hősnek kijáró hódolat mögött, megsejtette a török háborús párt számítását. Már magában az a körülmény, hogy Törökországnak nem voltak tapasztalt és képzett hadvezérei, eléggé igazolták Bemnek azt a feltevését, hogy a törökök milyen reményeket fűznek az ő hadvezéri képességeihez. Ezt a feltevését még jobban megerősítette és igazolta a Resid pasa felszólítása.

A nagyvezír terve, amely szerint az orosz háborúban Bem tábornokra biznák az egyesült magyar és török haderők fővezérségét, teljesen megfelelt a Bem elgondolásának. De mint ahogy ezt egy későbbi levelében Teleki Sándor grófnak megírta, az is nyilvánvaló volt előtte, hogy Lengyelországban nem nyílna tere hadiakció kifejtésére, mert a többségben lévő demokrapárt őt, mint arisztokratát nem tűrné meg vezetőszerpben. Ezért egyelőre csak a távolból akarta hazáját szolgálni.

A politikai okok tehát teljesen az áttérés szükségessége mellett szóltak. Bem, a hadvezér, a politikus, habozás nélkül fogadta el az áttérés gondolatát, hiszen barátai körében már korábban kijelentette, hogy törökké lenni sem tétovázna, mert úgy talán és csak úgy lenne alkalma a muszkával veredni, «ezen lehetőségért pedig nem törökké, de ördöggé is szívesen lenne». De arról már hallgat a krónika, hogy Bem, az ember, a mentalitásában és minden tettében annyira keresztény léleknek mit jelenthetett a gondolat, hogy ősei hitéről elszakadjon. Mert ha a józan éleslátással gondolkozó agy, egy szent célt szolgáló szükségesség eszközének tekintette is az áttérést, de benső

énjének bizonyára nagy tusát kellett vívnia, amíg az európai keresztény kultúráért, a kereszt győzelméért harcoló ősök leszármazottja vállalta, hogy áttér a mohamedán hitre. Egész önfeláldozással teli harcos életének hőstettei között talán ez volt a legnagyobb.

És Bem tábornok, az annyi harcban járt kávébarna atilla helyett a török basák ruhájába öltözött, a vezér jöttét már messziről jelző, fehértollas csákóját felcserélte a vörös fezzel. A történelem könyvében annyi nagyszerű győzelemmel béirt Bem tábornok neve helyett a Porta Murad Ferik pasa névvel tisztelte meg. Ő volt az első magyar tiszt, aki felvette a mohamedán vallást Viddinben, 1849 októberében.

Példáját a főtisztek közül is számosan követték. Igy Kmety és Stein ezredes is áttértek az izlám hitre.

A török kormánykörökben Bem áttérését nagy nyereségnek tartották.

Az osztrák kormány jól ismerte a menekültek körülményeit, rögtön felfogta az áttérés nagy jelentőségét és ezért Hauslaub tábornokot azzal a megbizatással küldte Viddinbe, hogy azokat a honvédeket, akik a száműzetésből haza akarnak térni, hozza el magával. Hauslaub okos fortéllal fogott hozzá küldetése végrehajtásához. Viddinbe érkezve egy kiáltványt intézett a menekültekhez :

«A császári- királyi ausztriai kormány értesülvén afelől, hogy alattvalói közül többen szomorú állapotban vannak itt és kívánságuk volna visszatérni, atyai gondoskodásától ösztönözve elhatározta, ezen valódi megbánással eltelt s általán véve inkább elcsábított, mint szándékosan vétkezett polgároknek alkalmat nyujtani a hazába való visszatérhetésre s ennek eszközlése végett engem ide küldeni. Az összes legénység számára őrmestertől lefelé, amennyiben osztrák alattvaló, a hazába büntetéstől ment visszatérés biztosítatik, de olyan kikötéssel, miszerint alkalmasnak találtatván, a császári- királyi hadseregben előbbi rangjuk tekintetbevétele nélkül fognak besoroztatni.»

Ez a felhívás különböző hatást váltott ki a menekültekből. Guillaume tábornok és Vay László gróf a legnagyobb tüzzel agitáltak amellett, hogy a menekültek ne adjanak hitelt az ígért amnesztiának. Bem proklamációt bocsátott ki a lengyelekhez, amelyben fényes ígéretekkel csábította őket az áttérésre és maradásra. De a menekülők szívében élő honvágy a Hauslaub segítségéül szegődött. A honvédek nagyszámban jelentkeztek a visszatérésre és Hauslaub sikeres küldetése befejeztével 3050 emberrel szállt fel a haza induló hajóra.

Ebben az időben egy fiatal magyar tisztekből álló küldöttség jelent meg Ihász ezredes vezetése alatt Bemnél, arra kérték, okolja meg áttérését és mondja meg nekik, hogy ők mit tegyenek. Bem erre azt válaszolta, hogy az életének egyetlen célja a szabadság kivívása és Törökországban, mint török alattvaló többet használhat a magyar ügynek. Inti azonban a fiatal magyar tiszteket, hogy ne kövessék példáját, mert az ő helyzetük egészen más. Ők még fiatalok, tanuljanak, képezzék magukat és még a jövőben lehet elég alkalmuk hazájukért küzdeni. Mint muzulmánok viszont nem használhatnának a magyar ügynek.

A cár eközben meggyőződve a francia és angol kormányoknak a törököket pártoló politikájáról, engedett addigi álláspontjából. Elállott eddigi fenyegető követeléseitől és Ausztriával egyetértve, már csak azt kívánta, hogy a menekülteket távolítsák el Törökországból. (Vége következik.)

Hosszabb húza-vona után, mert a Porta vérszemre kapva, nem nagy kedvet mutatott hozzá, hogy az izlámra áttért kiváló hadvezértől megváljon, véglegesen döntést hozott a menekültek ügyében. Eszerint Kossuth és társai Kiutahiába, azok a menekültek pedig, akik áttértek a török hitre, Aleppóba lesznek *belebbezve*. Ali pasa török külügyminiszter 1849 november 22-én kelt jegyzékében a szultánnak erre a kérdésre vonatkozó elhatározását a következő szavakkal adta tudtára Titof orosz nagykövetnek:

«Minthogy a cárnak azon kifejezett óhajtása, hogy az izlámra áttért menekültek Ázsiának valamely távoli török tartományába legyenek belebbezve, megegyzik a szultán szándékával, Ófensége úgy találja jónak, hogy a menekülteket Aleppóba szállítsák.» Ez ellen a határozat ellen már nem lehetett fellebbezni. A Viddinben maradt menekülteket különböző csoportokban indították útnak az ország belseje felé. Bem társaival október 30-án hagyta el Viddint. Első állomásuk Sumla volt. Stambulba érkezve, Abdul Madzsid szultán, aki látni akarta az oroszverő Bem tábornokot, személyesen ment kíséretével az emigránsok hajójára. Végignézett a szabadságharc hősein, hosszasan eltűnődött, majd ismét Bemre függesztve tekintetét, részvételleljesen szólt kíséretéhez.

— Kár ezekért a vitéz emberekért, kár, nagy kár, hogy így történt.

Aleppó város határában a helyőrség és lakosság élén, az aleppói pasa fogadta Bemet nagy ünnepséggel.

Bem társai rendre szétszóródtak, de ő egész emigráns életét Aleppóban töltötte. Kíséretében volt Kmety tábornok is, akiről Bem azt írta Teleky Sándornak, hogy magányát csak a Kmety otllete édesíti meg. Bem nem tanult meg törökül, így az aleppói pasával és alantasaival, tolmács útján érintkezett.

Aleppóban még egyszer bebizonyította nagyszerű hadiképességeit. 1850 őszén 30—40.000 főnyi arab és beduin felkelő sereg támadta meg Aleppót. A felkelők mindenütt raboltak és fosztogattak. Bem megüzente a váli pasának, hogyha rábízta a védelmet, ő hamarosan legyőzi a lázadást. A pasa örömmel fogadta az ajánlatot és megbízta a védelem megszervezését.

Bem, a terep megsejmlélése után, a gyalogságot földött árokba helyezte és az ágyukat köralakban állította fel. A beduinok a városhoz közeledve, nem találtak ellenállásra vérszemre kaptak és rohamra indultak, de beléshaladtak Bem elrejtett ágyúiba, ezek kartácsützet zúdítottak a támadókra. Az ágyútűz okozta pánik és pusztítása után az ellenség megfutamodott. A lázadás le volt verve.

A harci tűzben az ágyúk mellett Bem megint elemében volt. Az oroszlán bátorsága «Arslan gibi» magyar pasa híre az egész arab vidéken szájról-szájra járt.

De Bemet nem elégítette ki az arabokkal folytatott verekedés. Mindig abban bízott, hogy még egyszer összemérheti kardját a gyűlölt ellenséggel, az orrosszal.

Barátjához, Ostrinski Krisztiánhoz intézett levelében már előre meg-

jövendőli a krimi háborút. Ez a levél is, melyben politikai elgondolásait fejtegeti, tanuságtétel amellet, hogy Bem a száműzetésben is folyton a nemzeti ügy érdekeit akarta előmozdítani. «Az orosz ágyúk hangjára Erdélyből Magyarországra siettem, írja, de már késő volt. Az árulás meghozta a maga gyümölcsét, a csüggedés általános volt. Megtört szívvel utolsónak hagytam el Magyarországot és a török kormány védelme alá menekültem. Biztosíthatom Önt, hogyha idejében adták volna át nekem a magyarországi hadsereg fővezérségét, sem egy orosz, sem egy osztrák nem hagyta volna el éle az országot.

Ha Magyarország veresége gyászba borította ezt a derék nemzetet, az összeomlás következményei még a nemzeti ügy javára szolgálhatnak, mert Törökország és a cár közötti viszály kitörése előttem elkerülhetetlennek látszik és ennek végleges eredménye csakis a lengyel függetlenség helyreállítása lehet. Törökország elég erős a moszkvai hatalom leverésére, hadserege ég a vágytól, hogy megbirkózzék az ellenséggel, az első jeladásra minden ember fegyvert fog ragadni. Nem túlzok ha azt állítom, hogyha támadásra kerül a sor, három-négyszázezer embert küldhetnek az orosz határokra. De ehhez elsősorban az szükséges, hogy a török kormány felszabadítsa magát a külföldi idegen politika gyámsága alól, amely megköti a kezét, különösen vonatkozik ez Angliára, melynek nagykövete, Lord Stratford, itten mindenható szerepet visz.

Ami pedig az ön és honfitársai tervét illeti, erről 1—2 hónap mulva lehet szó, mikor Konstantinápolyban leszek, ha ugyan Lord Stratford megengedi. Nem kételkedem benne, hogy a háború kitörése esetén a lengyel tiszteket örömmel fogják felvenni a török hadseregbe.

Ami az én jelenlegi helyzetemet illeti, a kormány a legjobb szándékkal van irányomban, a hadsereg nagyon ragaszkodik hozzám és a legmagasabb rangú tisztek is szívesen fognak alattam szolgálni. Egyik legkedvesebb reményem, hogy nemsokára egyesületünk tiszteletreméltó elnökére, az ön nagybátyjára bízhatom a nemzeti ügy irányítását. Az a kéz, mely ezeket a sorokat írja, mindenütt és mindig rendelkezésére fog állani.

Biztosítom önt, hogy a moszkvai járom alól való felszabadulás, miként életem legelső feladata, úgy életem utolsó gondolata lesz.»

A politikai tervek kidolgozása mellett, Bemnek, mint a török hadsereg mussorje-nek alkalma volt a török vezérkarnak a legújabb európai módon való újjászervezésével foglalkozni. Bem tehát joggal remélhette, hogy háború esetén rábízák a fővezérletet.

De a várva-várt orosz háború kitörése még mindig késett. Az idegen hatalmak gyámsága alatt szenvedő török kormány egyre jobban távolodott az orosz-török háborútól. És amint a háborús lehetőségek távolodtak, a nagy cél elérését gátló akadályok egyre szorosabb gyűrűvel zárták körül a lengyel aspirációk lehetőségét.

Itt következett be Bem életének a tragikuma. Ő, aki már mint ifjú érezte történeti elhivatottságát, aki mindent feláldozott az egész énjét betöltő nemzeti célért, aki a vallását is elhagyta, csakhogy jobban szolgálhassa a magasztos célt, most rendre eszmélt rá, hogy életének ez utolsó, talán legnagyobb áldozata hiábavaló volt. Ennek a tudatnak a hatása alatt élete utolsó évében mindenkitől visszavonult, menekült társaival is alig érintkezett. Sétái közben is csak elvétve váltott néhány szót kísérőivel. A nép ezt a mohamedán felfogáshoz híven, a szentség jelének vette és ezért különösen tisztelte.

Csöndes visszavonultságában ügylátszik, sokat foglalkozott áttérésével, mert betegsége előtt, Teleki Sándor grófhoz intézett utolsó levelében szükségesnek tartja megmagyarázni, hogy mi indította őt az izlám felvételére.

«Isten nem emberi, hanem isteni értelemmel itéli meg tetteink rugóit, látja, hogy nem egyéni becsvágy miatt határoztam el az őseim vallásától való eltávolodást, hanem, hogy ezen az utolsó úton, amelyet még magam előtt látok, kivívjam a két elnyomott testvérnemzet függetlenségét és hogy feláldozva a formát, nem változtattam meg a szívet, amelyben az Ő benne való hit megmaradt.»

Majd Resid pasa politikai terveivel kapcsolatosan a következőket írja :

«Látod, hogy milyen terveket szövünk itten és ez okból megérted és megmagyarázod másoknak is miért vettem fel az izlámot. Hiszen mint keresztény semmit sem tehetnék itt ez ügyben és nem csinálhatnék olyat, ami közelebb hozza Lengyelország és Magyarország szabadságát, holott, mint a török hadsereg mussorja már tevékenykedem útmutatást adva a török vezérkarnak, ezen kiválóan és nemes nemzet hadseregének, a legújabb, európai módon való újjászervezésre. Igaz, hogy ez okból Oroszország és Ausztria kierőszakolták Aleppóba való internálásomat, de ez nem akadályoz abban, hogy ezeket az ügyeket kiküldöttek útján intézzem és remélem, hogy tavasszal elkerülök innen. Azt hiszem, hogy huszárjaim addig elegendőképen kijavítják lovaikat, hogy azután újból harcba vezethessék.»

Mint látjuk, sorai között újra felcsillan a lengyel szabadság feltámasztásába vetett hite. Bem leveléből az is kitűnik, hogy honfitársainak ellenséges magatartása mély nyomokat hagyott a lelkében. Az ellene felhozott vádakkal szemben, az igazát érző ember nyíltságával tárja fel a lelkét egykori dicsőségének tanuja előtt, mikor ezt írja :

«Visocky és a hozzá hasonlók minden tettemet elfogultsággal ítélik meg, mert számukra mindig arisztokrata és királypárti vagyok. Nem akarják megérteni és soha sem értették meg, hogy mindenekfelett katona és jó lengyel vagyok.»

És ha királypárti vagyok és voltam is, ez nem akadályozott meg abban, hogy küzdjek az elnyomott népek szabadságáért, csak hogy másképp fogom fel ezt a szabadságot, mint a mi demokratáink és ifjúságunknak általuk megfertőzött része. Innen ered, hozzám való egész kedvetlenségük.»

A magyar nemzeti ügyért annyi áldozatot hozó vezér még egy utolsó üzenetet küld a magyar ifjúságnak.

«Azt szeretném, hogy hangom elérjen az egész magyar ifjúsághoz, amely mindig annyi bizalmat helyezett belém és hogy megóvja őt attól az örvénytől, amelybe Lengyelországot éretlen honfitársai taszithatják. Irja fel tehát a magyar ifjúság jelszöként zászlajára : a Magyarország függetlenségéért való harcot s egyuttal a harcot nemcsak a magyarok elkotmányos jogaiért, de a köztük lakó más nemzetkért is. De maradjon hideg a demokratikus eszmék iránti jelszavakkal szemben, mert ezek az országot csak anarchiához vezetnék.»

Bem levelében egy fenkölt lélek hitén keresztül az élettől mind jobban távolodó ember búcsúhangja érzik ki. Élete nagy céljának eredménytelensége miatt már a búskomorság felé hajlott és szinte profétai ihlettől megszállva, látó szemekkel nézett bele a jövőndöbe, mikor utolsó biztatásként írja Telekinek :

«Nyugtasd meg az én drága magyarjaimat, hogy nem tartozom azok

közé, akik a veszteség következtében kétségbeestek Magyarország jövő függetlenségét illetően, épúgy, amint sohasem tartoztam azok közé, akik kételkedtek Lengyelország jövő függetlenségében, dacára annak, hogy elnyomták az 1831. évi felkelésünket. Erősen hiszem, hogy mindkét ország egyidejűleg nyeri vissza függetlenségét, hogy azután unióban egyesülve kölcsönösen támogathassák egymást a közös nyugati és keleti ellenségeink ellen».

Ez volt Bem utolsó üzenete a magyarokhoz. A rossz *klima* nagyon aláásta egészségét. Legyengült szervezete nem tudott megküzdeni azzal a lázas betegséggel, amely hirtelen lépett fel nála. Orvosai hiába igyekeztek meggyőzni róla, hogy a kertek mélyén fekvő, nedves lakása milyen súlyos kihatással lehet betegségére, nem törődött intelmeikkel. Ő, aki mindig a predesztináció híve volt, azt vallotta, hogy úgysem kerülheti el azt, amit a Sors reámért. Egész életén át a legnagyobb önuralommal viselte testi szenvedéseit és most sem vette számba betegségét. Mindenképpen meg akarta nyugtatni aggódo környezetét, azt állítva, hogy jobban érzi magát. De a javulás helyett állapota egyre aggasztóbbá vált. Betegágyához hívott orvosai egyhangúlag kijelentették, hogy nincsen mentség számára.

A nagy küzdő, aki Európa különböző harcterein annyiszor nézett farkasszemet a Halállal, szárnyszegetten, megadásra készült az utolsó találkozóra. Régi feljegyzések szerint, a nagy búcsúzás utolsó órájában, keresztény papot hivatott magához. Ennek a feltevésnek a szavahihetőségét igazolják a Teleky Sándorhoz intézett levelének önigazolásai is. Az élete végén már meghasonlott lélek, az örök búcsú pillanatában talán szükségét érezte, hogy a vallás békés, zsongító narkózisába merüljön. Egész lelki *konstrukciója* a krisztusi elvek alapján épült fel, küzdelmes életének minden tetteiben az igazi keresztény szellem nyilvánult meg, így tehát *pszichikailag* is elfogadható az a feltevés, hogy mint keresztény óhajtott meghalni.

A törökök, az izlam szertartás szerint, a hősöknek kijáró, kegyeletes hódolattal temették el Aleppo városában. A sírja fölé emelt hatalmas emlékmű sírfeliratában a törökök büszkén vallják magukénak a nagy halottat: «A dicső Murat pasa, aki menedéket talált a török udvarnál, megtagadta előbbeni vallását és mohamedánná lett. Szerencsések az anyák, kik olyan gyermeket hordanak méhükben, mint ő volt. De fájdalom, nagy a mi veszteségünk! A Sors kíméletlen volt e nagy emberrel szemben. Ezen dicsőséges hős életének fonalát egy csapással elvágta a halál Aleppo városában».

Murat pasa meghalt, — de Bem tábornok, «Bem apó» tovább élt a történelemben, a szabadságért küzdő nemzetek szívében és tovább él az emlékezetére emelt és lerombolt szobrok roncsaiban.

Ő, aki egész életén át csak adakozott, a halálával is egy nagy ajándékot adott pusztuló nemzetének, a romokból való újjáépítés céltudatos akarását, a nemzeti hitvallás szent tüzét, amely felemésztette az ő életét is. De milliónyi szikra lángolt fel a tűz nyomán és ennek a messze világító, életet adó fényénél támadt új életre a szabad Lengyelország.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLÉSEI.

A «Napkelet» november 21-én Budapest-székesfőváros rendezésében a Zeneakadémia nagytermében jól sikerült előadóestet tartott, amelyen igen előkelő közönség jelent meg, köztük a «Napkelet» olvasóinak és barátainak lelkes tábora. Az előadóesten Réthy Eszter operaénekesnő, Eszenyi Olga és Fáy-Kiss Dóra a Nemzeti Színház művésznői, valamint Farkas Ferenc zeneszerző működték közre. A «Napkelet» munkatársai közül pedig Kállay Miklós, Majthényi György, Márkus László, Mihály László, Molnár Kata, Nagy Méda, Rédey Tivadar, Reményik Sándor, Számadó Ernő, Szitnyai Zoltán és Thurzó Gábor szerepeltek verssel, novellával, essay-vel. Ezúton mostünk nekik köszönetet szíves közreműködésükért.

Nagy megtiszteltetésben volt része a «Napkelet» fiatal munkatársának, Mihály Lászlónak. Colonna herceg olasz követ előtt olvashatta fel két olaszra fordított költeményét. Az egyik a Hódol a barbár című, nemrég megjelent «Költő, ne félj» című kötetének egyik szép darabja; a másikat nyári olaszországi tartózkodása alatt írta.

A «Napkelet» mostani számában Hans Nüchterntől, a kiváló osztrák poétától és írótól közöl egy igen érdekes művészettörténeti tárgyú novellát. Hans Nüchtert az osztrák rádió, a Raway irodalmi vezetője, ismert és becsült költő, novellista és színműíró. Szép verses legendáját (Das Spiel von den vier Rittern und der Jungfrau) legközelebb a magyar rádió mutatja be Kállay Miklós fordításában. A «Napkelet»-ben megjelent novellájának magyar szövege Horváth Henriknek, a kitűnő műfordítónak sikerült munkája.

Hankiss Jánosnak A magyar önmagát kereső című nagy essaye két folytatásban megjelent a «Napkelet» októberi és novemberi számában. Itt jegyezzük meg, hogy a második közleménykurzívált sorai nyomdatechnikai tévedés folytán kerültek a szövegbe s nem a szerzőtől származnak. Ugyancsak Hankiss János fordította Georges Duhamelnek Florentin Prunier balladája című költeményét. Duhamel a francia Akadémia tagja, Franciaország egyik legünnepeltebb írója. A nyáron a Szellemi Együttműködés «Entretienjén» Budapesten volt.

A «Napkelet» januári száma, mint a Rákóczi jubileumi év utóhangját közölni fogja egy fiatal francia tudósnak, Emile Pilliasnak, az Utolsó Rákócziról, Rákóczi Jozefa Katalináról írt érdekes tanulmányát. A fiatal író és tudós, aki magát főleg a francia-magyar történelmi vonatkozások tanulmányozásának szentelte s akinek a Lukinich Imre által szerkesztett Emlékkönyvben is jelent meg egy tanulmánya, ezt a dolgozatát egyenesen a «Napkelet»-nek küldötte.

Viszont, mint a Liszt-év utóhangját, közöljük dr. Haraszi Emilnek, a kiváló zeneesztétának egy Liszt Ferencről szóló nagy essayét, amely párisi levéltári kutatások alapján rendkívül sok új és érdekes adatot tartalmaz s fontos adalékokkal fogja gazdagítani a Liszt-irodalmat.

Akar olcsón
lakni?
Lakjon
a sajátjában

Tárnok Ligeten

Az eladásra kerülő házhelyek ára: □-ölenként
3 pengőtől kamatmentesen 60 havi törlesztésre.

Havi részlet P 6.90-től.

Például valaki vesz egy 140 □-öles telket 3 pengőjével, akkor havonta 6 P 90 f-t kell fizetnie és a 30-ik részlet után a házhely nevére lesz telekkönyvelve, de már az első havi részlet lefizetésekor azonnal birtokba helyezzzük és ott az építkezést azonnal is megkezdheti, de építkezési kényszer nincsen.

A villany a telepre be van vezetve!

A ligetvárosban egy modern strandfürdő létesült 2200 □ m vízmedencével, 3200 □ m homokfürdővel.

Vasútállomás a telep közepén. — Menetidő Budapest—Tárnok 28 perc. — Napi vonatköltség 50 fillér.

Kitűnő ivóvíz

A talaj elsőrangú fekete humusz. Mintegy 1200 ház felépítve.

Ingyen autójárat

irodánktól szerdán és szombaton délután 2 óra-
kor és vasár- és ünnepponon délelőtt 9 és
délután 2 órakor.

Kérjen ismertetőt!

Budapesti irodánk:

József-körút 14.

Telefon: 1-328-24.